

BIJLAGE - BESCHRIJVING NATIONALE PROGRAMMA'S

Inhoud

Water en bodem sturend	2
Nationaal Programma Landelijk Gebied	7
Agenda Natuurinclusief	10
Nationaal Waterprogramma 2022-2027 en diverse gerelateerde programma's (w.o. IRM)	11
Programma Energiehoofdstructuur	14
Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)	17
Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën	20
Programma Werklocaties: ruimte voor economische activiteit	23
Toelichting Werklocaties per provincie	28
Programma Circulaire Economie	35
Mobiliteit en bereikbaarheid (MIRT, Mobiliteitsvisie, luchtvaart, zeehavens)	37
Programma Woningbouw	42
Programmatische aanpak Groen in en om de stad	44
Toelichting Groen in en om de stad richting provincies	48
Programma Erfgoed voor de toekomst	49
Programma Gezonde en groene leefomgeving	50
Ruimte voor Defensie	53
Nationaal Milieuprogramma	54
Luchtkwaliteit	57
Geluid	59

Water en bodem sturend

Water en bodem sturend		
Wat	Opgave	In de brief aan de Tweede Kamer Over Water en Bodem sturend is het Kabinetstandpunt opgenomen en toegelicht. Dit overzicht geeft een summiere samenvatting daarvan die de brief niet vervangt. We lopen steeds vaker tegen de grenzen van het water- en bodemsysteem aan. Bodemdaling en lage waterstanden zorgen voor veel schade aan funderingen van gebouwen en extra onderhoud aan wegen en spoorwegen. Voldoende goed drinkwater is niet langer vanzelfsprekend. Het voortbestaan van planten- en diersoorten staat onder druk. De kwaliteit en beschikbaarheid van water en bodem hebben grote invloed op onze scheepvaart, landbouw, energievoorziening, industrie en natuur. Bovendien zet het veranderende klimaat alles op scherp. De zeespiegel stijgt. De afgelopen jaren hebben we in korte tijd te maken gehad met grote wateroverlast en extreme droogte.
	Nationale doelen	1. Voldoende water (structurerende keuzes 1-4) 2. Schoon en gezond water (5-6) 3. Ruimte voor water (7-14) 4. Vitale bodem (15-20) 5. Bebouwd gebied: slimme keuzes om extra kosten als gevolg van klimaatverandering te voorkomen
	Doelen per provincie of gebied	Het Kabinet geeft voor 'water en bodem sturend' structurerende keuzes mee aan de gebiedsprocessen die de Provincies het komende jaar gaat voeren. Voor een aantal gebieden zijn de nationale doelen gebiedsspecifiek nader uitgewerkt: • Laagveengebieden (structurerende keuzes 25-27) • Verziltende kustgebieden (28,29) • Hoge zandgronden (30-33) Deze structurerende keuzes zijn gebaseerd op verschillende gebiedstypologieën en niet per provincie. Het is aan de provincie om aan de relevante aspecten uitwerking te geven.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Het Kabinet een aantal uitgangspunten om 'water en bodem sturend' vorm te geven. Eerst wordt kort gedefinieerd wat onder uitgangspunten in de kamerbrief is beschreven. Daarna volgt een volledige opsomming van de structurerende keuzes. <i>Niet afwentelen</i> Het principe van 'niet afwentelen', zoals benoemd in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), is op verschillende manieren van toepassing. • Niet afwentelen op toekomstige generaties • Niet afwentelen naar andere gebieden of functies • Niet afwentelen van privaat naar publiek. <i>Meer rekening houden met extremen</i> Worstcasescenario's zijn door het veranderende klimaat veel vanzelfsprekender geworden en maken het noodzakelijk ons daar nog beter op voor te bereiden. <i>In samenhang omgaan met wateroverlast, droogte en de bodem</i> Al in het begin van deze eeuw hebben Rijk en decentrale overheden daarom het uitgangspunt vasthouden-bergen-afvoeren vastgelegd in een overeenkomst¹. Dit bereiken we door een vitale bodem te bewerkstelligen, die als een spons het water opneemt, maar ook door het realiseren van voldoende buffer- en afvoercapaciteit.

¹ <https://zoek.officiëlebeelden.nl/stcrt-2001-36-p8-SC27983.pdf>

Water en bodem sturend	
	<i>Meerlaagsveiligheid</i> Conform het eerste advies² van de Beleidstafel wateroverlast en hoogwater passen we het principe van meerlaagsveiligheid (preventie, schade beperken door ruimtelijke inrichting, crisesbeheersing) niet alleen toe op het hoofdwatersysteem maar ook op het regionaal watersysteem. <i>Minder afdekken, minder vergraven, niet verontreinigen</i> Verstandiger omgaan met onze bodem betekent onder meer dat we de bodem minder afdekken, niet onnodig afgraven (en grond elders dumpen) en niet verontreinigen. <i>Integrale aanpak in de leefomgeving</i> Zo doelen voor klimaatadaptatie, waterkwaliteit en bodem kunnen niet los gezien worden van verstedelijking, woningbouw, landbouw en energievoorziening. Een integrale aanpak met alle opgaven in de fysieke leefomgeving is dan ook noodzakelijk, waarbij het water- en bodemsysteem sturend is. Structurerende keuzes Voldoende water 1. Op basis van het huidige klimaatscenario, hanteren we voor het hoofdwatersysteem de ambitie om weerbaar te zijn tegen een droogte, die bij een scenario van grote klimaatverandering en sterke groei van economie en bevolking gemiddeld eens in de 20 jaar voorkomt. 2. De omvang van alle grondwateronttrekkingen wordt in beeld gebracht. Hiermee werken we toe naar een robuust grondwatersysteem en beperken we de nadelige effecten van grondwateronttrekking om ook in de toekomst zoveel mogelijk functies te faciliteren. We werken dit gezamenlijk met alle betrokkenen uit in het kader van NPLG. 3. We werken toe naar nieuwe en diverse drinkwaterbronnen. Hiermee zorgen we voor voldoende drinkwaterbronnen van voldoende kwaliteit. Provincies en drinkwaterbedrijven schalen daarbij op via regionale systemen naar een verbonden landelijk drinkwaternet. 4. We werken toe naar een drinkwatergebruik per hoofd van de bevolking van 100 liter in 2035 (thans 125 liter) en beperken laagwaardig gebruik van drinkwater. Grootverbruikers vragen we het drinkwatergebruik ook met 20% te reduceren. Zo beperken we het effect van toename van de watervraag in relatie tot de schaarsere beschikbaarheid van water. Schoon en gezond water 5. We voeren maatregelen uit van de Kaderrichtlijn Water (KRW) Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027³, het 7^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn 2022-2026 met bijbehorend addendum⁴, de derogatiebeschikking, de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) en uitvoeringsprogramma's zoals voor reducties van medicijnresten en andere chemische stoffen. Provincies geven in samenwerking met waterschappen en andere gebiedspartners bij het maken van hun gebiedsprogramma's⁵ aan welke maatregelen waar nodig zijn om de doelen vanuit de KRW, de Nitraatrichtlijn, de Richtlijn duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en de Vogel- en Habitatrichtlijnen te halen.

² Kamerstuk 32 698, nr. 64

³ Bijlage bij Kamerstukken 35 325, nr. 5

⁴ Kamerstukken 33 037, nrs. 431 en 437

⁵ Waar sprake is van gebiedsprogramma's wordt bedoeld de gebiedsprogramma's landelijk gebied onder het NPLG.

Water en bodem sturend	
	6. We begrenzen de koelwaterlozingen op de grote rivieren. Daarmee blijft de temperatuur van het rivierwater op een acceptabel niveau. Ruimte voor water 7. We creëren ruimte voor het vasthouden, bergen en afvoeren van water in onze ruimtelijke inrichting, landgebruik en landbeheer. Hiermee vergroten we de veerkracht van zowel het hoofdwatersysteem als regionale watersystemen. Dit wordt vanaf heden door het Rijk, de waterschappen, provincies en gemeenten uitgewerkt en in de gebiedsprogramma's opgenomen. 8. We houden rekening met grotere peilfluctuaties en de optie van peilaanpassingen van het IJsselmeer en het Markermeer. Hiermee borgen we de zoetwatervoorziening vanuit het IJsselmeer en Markermeer in de toekomst. Het betreft de optie om de huidige zoetwaterbuffer van 20 cm naar 50 cm te vergroten, door het zomerpeil verder te laten uitzakken en eventueel hoger op te zetten bij verwachte langdurige droogte. Daarnaast willen we de waterafvoer naar de Waddenzee vanuit het IJsselmeer veilig stellen, ook als de zeespiegel stijgt. Dit betreft de optie om het winterpeil met 30 cm te laten meestijgen. 9. We staan geen nieuwe landaanwinning (eilanden) toe in het IJsselmeergebied, behalve voor overstroombare natuur en om te voldoen aan de Natura 2000-doelen en KRW. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee en het Barro of de BKL onder de Omgevingswet⁶ wordt hierop in 2026 aangescherpt. Bestaande vergevorderde afspraken over uitbreidingsprojecten worden gerespecteerd. De voorwaarden voor buitendijks bouwen op het bestaande land worden aangescherpt. 10. We staan in de uiterwaarden (die vallen onder de Beleidslijn grote rivieren) geen nieuwe bebouwing meer toe. Daarmee maken we onze rivieren klimaatrobuuster en voorkomen we toenemende schade. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee. Er wordt onderzocht hoe de Beleidslijn grote rivieren (Bgr) wordt aangescherpt. Dit is niet van toepassing op ontwikkellocaties, waar met het Rijk reeds bestuurlijke (beleids)afspraken over zijn gemaakt. 11. We actualiseren de huidige reserveringszones rond primaire waterkeringen (dijken en kust). Daarmee reserveren we ruimte voor toekomstige dijk- en kustversterkingen, en maken ze zo blijvend mogelijk. Ruimtelijke plannen en instrumenten van de gemeenten en provincies worden hierop aangepast. Dit pakken we in 2023 samen met de waterschappen, provincies en gemeentes op. 12. We verzoeken provincies, waterschappen en gemeenten zowel op dijken de biodiversiteit te bevorderen, als binnendijks naar ruimte te zoeken voor natuurlijke achteroevers (PAGW en NPLG). Hiermee zorgen we voor robuuste watersystemen. 13. We reserveren de 5% tot 10% van diepe polders voor waterberging, bij voorkeur de diepste delen. We voorkomen hiermee wateroverlast als gevolg van aanhoudende regenval of piekbuien. Hier is geen nieuwe bebouwing toegestaan, tenzij het niet ten koste gaat van het waterbergend vermogen. 14. We staan kustuitbreiding vooralsnog niet toe. Hiermee voorkomen we onnodige druk op onze zandvoorraad, die cruciaal is om de kust orde te houden met het oog op zeespiegelstijging Bodem 15. We versterken de regie op de inrichting van de ondergrond. Daarmee bereiken we een efficiënte inrichting ervan, zodat ontwikkelingen als woningbouw en energietransitie mogelijk worden gemaakt zonder de bodem aan te tasten. Rijk en gemeenten ontwikkelen hiervoor een gezamenlijk instrument. 16. We streven bij verstedelijking en infrastructuur naar zo efficiënt mogelijk gebruik van ruimte, dekken de bodem zo min mogelijk af en herstellen de bodem waar mogelijk. Zo behouden we waardevolle organisch rijke landbouw- en natuurbodems en blijft de sponswerking van de bodem behouden. Samen met gemeenten en provincies zetten we in op beperking van onnodig landgebruik.

⁶ Barro = Besluit algemene regels ruimtelijke ordening; BKL = Besluit Kwaliteit Leefomgeving

Water en bodem sturend	
	17. We sturen ook in bestaand bebouwd gebied op vermindering van onnodige bodemafdekking. De verstedelijkte omgeving wordt beter leefbaar als er minder hitte-stress is of wateroverlast tijdens piekbuien. Dit bereiken we door de bodem te herstellen en in te zetten op stedelijk groen. 18. We behouden ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. Dit doen we door maatregelen uit te werken voor het beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. Vanuit het Nationaal Programma Landbouwbodems trekken we samen met kennispartijen, de agrarische sector en de ketenpartijen op. Dit wordt in het Nationaal Strategisch Plan⁷ verankerd. 19. We gaan bodemverstoring door ontgraving tegen en hergebruiken grond hoogwaardig. Daarmee behouden we gezonde en vitale bodems. Samen met provincies en waterschappen start het Rijk hier als opdrachtgever zelf pilots voor. 20. We herijken de aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging. Dit doen we om de risico's voor mens en milieu te beperken. Hiervoor is een gebiedsgerichte aanpak nodig, omdat geheel saneren praktisch vaak geen optie is. Bebouwd gebied 21. We maken de risico's van overstromingen, wateroverlast, bodemdaling en drinkwaterbeschikbaarheid sturend bij de locatiekeuze en inrichting van woningbouw. Hiermee voorkomen we dat we nieuwbouw gaan realiseren op locaties waar we later spijt van gaan krijgen. Provincies nemen in hun ruimtelijke arrangementen het (concept) richtinggevend kader mee. 22. We benutten locaties waar in de toekomst ruimte nodig is voor waterberging, rivierafvoer en toekomstige dijkversterkingen niet (meer) voor bebouwing. 23. We passen de maatlat voor een klimaatadaptieve en natuurinclusieve bebouwde omgeving toe. Daarmee ontwikkelen we gebieden klimaatbestendiger. Deze maatlat is voorzien in december 2022. 24. We sturen als overheden op zo min mogelijk afdekking van de bodem. Daarmee behouden we buiten het bebouwd gebied goede landbouwgrond, reduceren we hittestress en bevorderen we waterinfiltratie binnen het bebouwd gebied. We werken dit samen met provincies en gemeenten uit en zetten in de ladder duurzame verstedelijking in op minder netto landgebruik. Laagveengebieden 25. We bewegen toe naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. Hiermee wordt bereikt dat bodemdaling wordt geminimaliseerd en uitstoot broeikasgassen wordt gereduceerd. Dit wordt in NPLG gebiedsprocessen door alle betrokken partijen samen uitgewerkt. 26. We minimaliseren de aanvoer van gebiedsvreemd water. Daardoor houden we zoveel mogelijk zoetwater beschikbaar voor peilopzet en tegengaan van verzilting. De provincies en waterschappen maken in gebiedsprocessen ruimte voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk gebiedseigen water. Met name in perioden van droogte zal externe aanvoer toch nodig blijven. 27. We beheren onze landbouwgronden duurzaam. In aanvulling op structurerende keuze 18 voorkomen we hiermee onomkeerbare oxidatie van veen en behouden we ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. We werken maatregelen voor beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. uit. Het Rijk vraagt provincies stevig in te zetten op het behoud van grasland. Verziltende kustgebieden 28. Het Rijk en waterschappen zetten zich in voor aanvoer van zoetwater, maar kunnen geen nieuwe maatregelen garanderen om verziltende gebieden te voorzien van zoetwater van elders. Omdat de aanvoer van extra (schaars)

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/10/03/nederland-bereikt-overeenstemming-over-nationaal-strategisch-plan>

Water en bodem sturend		
		zoetwater van buiten het gebied niet altijd en overal kan worden gegarandeerd, zal er op termijn vaker sprake zijn van tijdelijke en regionale verzilting. 29. We vragen alle watergebruikers rekening te houden met en zelf maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte, watertekorten en verzilting Hoge zandgronden 30. We houden water langer vast en voeren het minder snel af. We herstellen daarmee de sponswerking van de bodem en bereiken een robuust grondwatersysteem. Dit wordt in gebiedsprocessen geborgd. 31. We verhogen de grondwaterpeilen met mogelijk 10 cm tot 50 cm. Daardoor wordt op de hoge zandgronden verdroging bestreden. Omdat het hier maatwerk betreft, wordt dit in gebiedsprocessen verder uitgewerkt. 32. In de gebiedsprocessen zetten we in op grootschalig herstel van beekdalen op zandgronden voor het verbeteren van de waterkwaliteit. Hiermee halen we niet alleen de doelen voor de waterkwaliteit (vanuit de KRW en de Nitraatrichtlijn) maar kunnen we ook andere doelstellingen realiseren (zoals natuur, groenblauwe dooradering en waterberging). 33. We beperken de grondwateronttrekkingen rond Natura 2000-gebieden. Daarmee voorkomen we verdroging deze gebieden. Dit wordt in de gebiedsprocessen uitgewerkt.
	Randvoorwaarden	Klimaatdoelen (CO ₂) en de Kaderrichtlijn Water (KRW).
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	-
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Niet afwentelen van privaat naar publiek: doorberekenen van de integrale kosten van nieuwe ontwikkelingen.
	Beschikbare instrumenten	-
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van IenW 'Water en bodem sturend' is veelomvattend en zal in vele beleidsvelden, sectoren en op verschillende niveaus van invloed zijn. Daarom wil het kabinet de wijze waarop we monitoring en de verslaglegging van de voortgang van de structurerende keuzes met de regionale partners oppakken en afstemmen. Hierbij sluiten we aan bij de toetsing- en monitoringsopzet van programma's zoals het NPLG, of de woningbouwprogrammering. Om samenhang, overzicht en doorwerking te borgen zal het ministerie van IenW elk jaar een rapportage naar de Kamer sturen over 'water en bodem sturend'. Daarin worden de nieuwste inzichten meegenomen alsmede de resultaten van de monitoring, het actuele instrumentarium en eventueel voorstellen tot aanvulling en verbetering daarvan. Daarmee wordt het structurerende karakter geborgd.
	Aanpak en besluitvormings-momenten	Naast keuzes die het Rijk zelf ter hand neemt, zijn er ook keuzes die het kabinet meegeeft aan de gebiedsprocessen, zoals bijvoorbeeld bij het NPLG en de NOVEX-startpakketten voor de provincies. De periode november 2022 tot januari 2023 gebruiken we om regionale doelen en structurele keuzes samen verder uit te werken. Tot juli 2023 vindt intensieve afstemming tussen Rijk en andere overheden plaats, met als doel de voorliggende keuzes als randvoorwaarde mee te nemen in gebiedsprocessen en uiteindelijk te verankeren de gebiedsprogramma's van de provincies.
	Geplande uitwerkingen en deadlines	• Eind 2022 oplevering Maatlat klimaatadaptief bouwen start proces over wijze borging • 2023 aanpassing beoordelingssystematiek warmtelozingen op rijkswateren • 2023 Eerste conclusie Kennisprogramma Zeespiegelstijging en doorvertaling naar ruimte voor kust • 2023 Evaluatie en aanscherping bouwen in rivierbed (Beleidslijn Grote rivieren) • 2023 Reservering zones primaire waterkeringen (rivieren en kust)

Water en bodem sturend		
		• 2023 Publiceren van het programma onder de omgevingswet Integraal Riviermanagement • 1-1-2025 als er nog geen bestemmingsplan is vastgesteld wordt het concept-kader om klimaatrobuuste ontwikkeling e realiseren toegepast. • 2026 Herijking Deltabeslissingen Waterveiligheid, Zoetwater (besluit over zoetwaterverdeling) en klimaatadaptatie Nieuw peilbesluit IJsselmeer en aanpassing Barro/BKL • 2026 Verankering Nieuwe kaders buitendijkse ontwikkelingen IJsselmeergebied (Barro of BKL) • 2027 herijking (in kader Stroomgebied beheersplannen KRW 2028-2033) KRW-doelen en Natura 2000 doelen in relatie de verzilting. • 2027 Realisatie KRW maatregelen (o.a. bufferzones beekdalen , Grondwaterkwaliteit en kwantiteitmaatregelen met focus op natuurgebieden) Veenweide + Verzilting: Definitieve keuzes over structurele maatregelen wateraanvoer • Vóór 2030 ondergrond in kaart en volwaardige afweging bodem en ondergrond in omgevingsplannen • 2030 realisatie klimaatdoelstellingen veengebieden
Nadere informatie		Kamerbrief Water en Bodem sturend

Nationaal Programma Landelijk Gebied

Nationaal Programma Landelijk gebied		
Wat	Opgave	De draagkracht van onze natuur en ons bodem- en watersysteem worden op veel plekken overschreden. En de klimaatopgave vraagt om een sterke daling van de broeikasgasemissies van landbouw en landgebruik. Betere balans bereiken tussen wat de natuur kan dragen en wat we als samenleving van haar vragen: Een vitaal landelijk gebied, met een gezonde natuur, een robuust watersysteem, lage impact op het klimaat en met perspectief voor de landbouw. Een gunstige staat van instandhouding op landelijk niveau en het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen van de Natura 2000-gebieden in het bijzonder.
	Nationale doelen	1. Natuur Voor de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) hebben de verplichtingen betrekking op de instandhouding van Europees beschermde soorten en habitats binnen Natura 2000-gebieden, maar ook daarbuiten. Het NPLG draagt bij aan de realisatie van die internationale verplichting. Voor 2030 is het doel 30% natuurherstel, richtinggevend landelijke areaal- en kwaliteitsopgave natuur tbv 30% VHR en de gunstige staat van instandhouding (gSvI). Op dit moment vormt de overbelasting van stikstofdepositie in N2000-gebieden een grote belemmering om te voldoen aan de verplichtingen van de VHR, met alle gevolgen van dien. De opgave voor 2030 in dit kader is 74% areaal met stikstof gevoelig e habitats binnen N2000-gebieden onder de kritische depositiewaarde te brengen. Voor de verbetering van de natuur wordt ook gevraagd de bossenstrategie uit te voeren (37.400 ha nieuw bos in 2030), de resterende areaal opgave van het Natuur netwerk Nederland uit te voeren (40.571 ha in 2027) en de hydrologische condities voor N2000-gebieden op orde te brengen (in 2027). 2. Water Vanuit de KRW, de Nitraatrichtlijn en de EU Grondwaterrichtlijn wordt in het NPLG de kwaliteit van oppervlakte- en grondwater meegenomen, voor zover beïnvloed door landbouw (nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen). Ook de grondwaterkwantiteit is onderdeel van de KRW en wordt dus meegenomen. Waterkwantiteit (droogte en wateroverlast) is onderdeel van het NPLG voor zover noodzakelijk voor natuur en landbouw, immers zonder water geen natuur en geen landbouw. Grondwateronttrekkingen en vasthouden van water zijn daarmee dus ook onderdeel van het NPLG. In 2027 moeten de benodigde KRW-maatregelen genomen zijn. Er wordt voortgebouwd op de vastgestelde

		stroomgebiedsbeheersplannen. Voor 2050 is het doel om beleid, inrichting en beheer aangepast te hebben aan het veranderende klimaat. Schade en ontwrichting door weersextremen worden zoveel als mogelijk beperkt. 3. Klimaat De internationale klimaatafspraken, de Europese klimaatwetgeving, de nationale Klimaatwet en het Klimaatakkoord landbouw en landgebruik (terugdringen broeikasgassen door landbouw en landgebruik) bepalen de opgave voor landbouw en landgebruik: veeteelt, glastuinbouw, veenweide, landbouwbodems en bomen, bossen en natuur. Met het coalitieakkoord is het nationale reductiedoel in de Klimaatwet aangescherpt. Hier zijn indicatieve emissiedoelen voor 2030 van afgeleid voor de sectoren. Het gaat om een totale emissiereductieopgaven broeikasgassen veenweiden voor 6 provincies van 1 Mton CO2 eq van broeikasgassen uit veenweide gebieden (6 provincies) in 2030. Daarnaast bedraagt de landelijke emissiereductieopgave broeikasgassen voor de veehouderij en akkerbouw (mestaanwending) 5 Mton CO2 eq (in 2030). Om te voldoen aan de Global methane Pledge dient daarbinnen een minimale methaanemissiereductie gerealiseerd te worden van 3,82 Mton CO2 eq in 2030. Er ligt tevens een opgave om koolstof vast te leggen in bomen/bos/natuur (0,4 – 0,8 Mton CO2 eq) en in landbouwbodems (0,5 Mton CO2 eq) (2030). Voor alle 3 thema's geldt dat het realiseren van 10% groenblauwe dooradering in het landelijk gebied (2050) bijdraagt aan de gestelde doelen en het realiseren van een integrale aanpak.
	Doelen per provincie of gebied	In de startnotitie NPLG zijn regionale doelen op het gebied van waterkwaliteit, natuur en stikstof (richtinggevend) bekendgemaakt dan wel opnieuw op een rij gezet. De stikstofdoelen waren nieuw. In november zijn daar landelijke doelen voor klimaat (landbouw) en natuur (VHR-doelbereik) aan toegevoegd. Begin 2023 zullen de doelen voor natuur en klimaat indicatief verdeeld zijn over provincies.
Hoe	Inrichtingsprincipes	• Doorwerking van het uitgaan van water en bodem sturend voor de ruimtelijke planvorming: oa meer ruimte nodig voor waterafvoer en waterberging • Regionale watersystemen: klimaatrobuust en toekomstbestendig inrichten en verder ontwikkelen; gebiedseigenwater vasthouden; inrichten bufferzones rond beekdalen. • Overgangsgebieden rondom Natura-2000 gebieden ten behoeve van natuurherstel. • Nieuwe natuur plannen op locaties die op geologische, fysiografische, hydrologische en ecologische aspecten optimaal geschikt is (ecologische kansrijkheid). • Het netwerk van 10% groenblauwe dooradering voorziet in verbindingen tussen bestaande natuurgebieden van het Natuur Netwerk Nederland en creëert een eigen ecologische en landschappelijke basiskwaliteit in het agrarische landschap door een gebiedsdekkende dooradering. • Meekoppelen keuzes op gebied van gezondheid, dierziekten en zoönosen (geen verslechtering van risico's) en geurhinder rond veehouderijen (vermindering van hinder).
	Randvoorwaarden	• Het tegengaan van verslechtering en het verbeteren van de staat van instandhouding van de natuur in elk N2000-gebied staat centraal. • De kenmerken van het water- en bodemsysteem worden als onderlegger gebruikt voor de ruimtelijke verdeling van stikstofreductie. • Besloten tot een generiek reductiepercentage van 12% voor alle landbouwbronnen, waarvoor landelijke maatregelen zullen worden genomen. • Geen (lokale) verslechtering in luchtkwaliteit en leefbaarheid (inclusief geur) en waar mogelijk een verbetering, zeker met het oog op de verwachte Europese aanscherpingen van de eisen aan de luchtkwaliteit. Overige: • Beoordeling van de gebiedsprogramma's, waaronder toetsing ecologische autoriteit • Uitwerking van de sociaaleconomische toetsing/impact analyse

		Spelregels meerjarenprogramma: voor beoordeling van (pakketten van) maatregelen die onderdeel zijn van de gebiedsprogramma's.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	-
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	De structurerende keuzes geven aan welke voorkeurslocaties er bestaan voor ingrepen. Daarnaast bevat dat Statnotitie NPLG de zogenoemde ABCD+ kaart waarin belangrijke elementen voor een integrale gebiedsgerichte benadering op kaart zijn gezet. De kaart moet nog verder worden aangevuld, maar kan door provincies benut worden. Het kabinet heeft aangegeven dat verdere voorkeurslocaties en mogelijke zoneringen 'van onderop' dienen te ontstaan.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Om samenhangende programma's per provincie te genereren is financiële slagkracht nodig. In het coalitieakkoord kondigt de coalitie aan dat er tot en met 2035 24,3 miljard wordt vrijgemaakt voor het onontkoombaar halen van de doelen. Het kabinet stelt een Transitiefonds landelijk gebied en natuur in, waarlangs die middelen zullen worden uitgegeven. Met dit fonds wil het kabinet zelf landelijke maatregelen nemen en meebetalen aan maatregelenpakketten van medeoverheden op basis van samenhangende programma's per provincie.
	Beschikbare instrumenten	Voor het grootste gedeelte zullen middelen via specifieke uitkeringen naar provincies gaan ten behoeve van de ingediende voorstellen. Enkele voorstellen zullen via natuurorganisaties lopen. In de voorstellen zijn diverse instrumenten opgevoerd. Voorbeelden zijn subsidieregelingen voor opkoop van bedrijven, investeringen in aankoop van gronden voor natuurherstel of het realiseren van extra natuurareaal of subsidies voor voorstellen die innovatie op het boerenerf tot doel hebben.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	De minister voor Natuur en Stikstof is de eerstverantwoordelijke minister voor het NPLG. De ministeries van LNV, IenW en BZK zijn gezamenlijk opdrachtgever vanwege hun inhoudelijke verantwoordelijkheid voor onderdelen van het NPLG. Vanwege de inhoudelijke samenhang is het NPLG breed georganiseerd vanuit drie departementen, in nauwe samenwerking met de medeoverheden. De verbinding met de maatschappelijke organisaties zal onder andere via het maatschappelijk platform landelijk gebied en stikstof goed gelegd worden.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	November 2022: Aangevulde keuzes en doelen (natuur, water en klimaat) Begin 2023: IJkmoment voortgang provinciale gebiedsprogramma's en indicatieve verdeling landelijke doelen naar provincies (klimaat (landbouw), natuur (concretisering VHR-doelen). Tevens richtinggevende stikstofdoelen voor mobiliteit en industrie. Medio 2023: Uitgewerkt ontwerpprogramma NPLG inclusief plan-MER, 1 juli 2023: Oplevering toetsbare gebiedsprogramma's door provincies. Najaar 2023: Definitieve vaststelling NPLG (afhankelijk van parlementaire behandeling)
	Geplande aanvullingen	-
Nadere informatie		- Startnotitie nationaal programma landelijk gebied - Ontwikkeldocument NPLG - Handreiking gebiedsprogramma's - Spelregels transitiefonds

Agenda Natuurinclusief

Agenda Natuurinclusief		
Wat	Opgave	De natuur is de basis van ons bestaan: onze gezondheid, welzijn en economie. Maar de natuur is zover verwaarloosd, dat het niet meer voorziet in elementaire behoeften, zoals voldoende schoon water en schone lucht, een gezonde bodem en voldoende bestuivers. Hoe heeft dit zo mis kunnen gaan? We hebben te weinig gerealiseerd dat onze keuzes niet houdbaar waren op de lange termijn. De consequentie is dat we de natuur moeten herstellen en de kracht van de natuur beter benutten bij het oplossen van onze maatschappelijke vraagstukken.
	Nationale doelen	Op de lange termijn is een natuurinclusieve samenleving in 2050 het doel. In VN verband hebben we ons gecommitteerd aan het doel om in 2050 'in harmonie met de natuur te leven'. Daar wordt een set operationele doelen bij afgesproken (Global biodiversity framework, voorzien in december 2022), waar het integreren van biodiversiteit in verschillende sectoren onderdeel van uit maakt. Het realiseren van deze doelen vraagt een transitie in denken en doen om het oude systeem te doorbreken. Sleutelfactoren om deze opgave te realiseren zijn onder andere: een duidelijke (ruimtelijke) beleidsstrategie, de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen en financiële zekerheden voor ondernemers, inzicht in de effecten op ons handelen op de natuur inclusief het doorvoeren van 'true pricing', en een gestructureerde gedragsaanpak om burgers/consumenten mee te nemen in de benodigde transitie.
	Doelen per provincie of gebied	• In een voorbeeldgebied op regionale schaal: maken van een natuurinclusieve gebiedsvisie en een kaart, die alle gebiedsopgaven t.a.v. klimaat, water en biodiversiteit combineert. • Het nationale kader voor water en bodem vanuit de landelijke regiegroep doorvertalen naar de regio. • Actieplan maken en implementeren om de druk op natuurgebieden door recreatie te spreiden. • Rekening houden met de effecten op biodiversiteit bij het plannen van infrastructuur, de energietransitie, wateropgaven, woningbouw opgaven, bedrijventerreinen, bosbouw en nieuwe bosaanplant (structurende keuzes NPLG) • Zoeken naar functiecombinaties die optimaal aansluiten bij de natuurlijke omgevingswaarden.
Hoe	Inrichtingsprincipes	• Door natuurinclusief te bouwen en te ontwerpen is het mogelijk gezonde en aantrekkelijke steden en dorpen te creëren. Dit gaat vaak hand in hand met de opgave klimaatadaptatie. • Stimuleren van natuurinclusieve zonneparken. • Stimuleren van mozaïekbeheer in agrarisch gebied. • Creëren van een dooradering van groene en blauwe elementen met het oog op verkoeling, landschap, plaagbestrijding, biodiversiteit, waterkwaliteit, etc.
	Randvoorwaarden	• Natuurinclusief werken opnemen in visies, beleid en actieplannen. • Natuurinclusief werken opnemen in scope en opdrachtverstrekkingen van aanleg, inrichting en beheer van woningbouw, infrastructuur en duurzame energiebronnen
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	-
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	• Financiële en beleidsmatige consequenties die samenhangen met het herstel van natuur: Het monitoren van de stand van de natuur maakt dat kan worden aangegeven waar aanvullende actie nodig is, inclusief de wettelijke, beleidsmatige en financiële consequenties die dat met zich meedraagt. • Het in kaart brengen van publieke geldstromen (subsidies, heffingen en belastingen) en ombuigen naar een positief effect op biodiversiteit

Agenda Natuurinclusief		
	Beschikbare instrumenten	- Natuurinclusieve eisen opnemen in het Bouwbesluit. - Het inbedden van natuurinclusiviteit in het huidige en toekomstige beleidsinstrumentarium voor duurzame energie, zoals de Leidraad Natuurinclusieve Energietransitie voor wind en hoogspanning op land (NIEWHOL) - Het opzetten en uitvoeren van een programma, waarmee agrarische ondernemers worden gefaciliteerd in de omschakeling naar natuurinclusieve (kringloop)landbouw, inclusief een systeem van KPI's om natuurinclusieve landbouw te belonen. - Verkennen mogelijkheden voor instellen van een nationale regiegroep Water & Bodem (kabinetsadvies van LNV/I&W) - Benodigde condities voor algemene soorten (Basiskwaliteit Natuur) verwerken als normering in omgevingswaarden, drempelwaarde KPI's en groenbeheer. In ontwikkeling. - Ecologische voetafdruk; definitie in ontwikkeling, inclusief (criteria voor) transparante afweging bij besluiten en handelingsperspectief. - Financiële instrumenten: nog aanvullen. - Atlas Natuurlijk kapitaal en Natuurlijk kapitaalrekeningen: het berekenen van de waarde van natuur, en de relatie tussen natuur, economie en welzijn. - Soorten management handboek: een praktisch instrument dat inzicht geeft in de verschillende soorten, condities voor instandhouding en mogelijk maatregelen.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van LNV, BZK, IenW, EZK, OCW, Defensie en Financiën en het ministerie voor KenE
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	2023: Agenda 2.0 wordt van procesagenda een echte werkagenda inclusief investeringsagenda: vastgesteld op basis van het werk van tenminste acht domeinen, de domein overstijgende monitoring van het landelijke programma, en een investeringsprogramma. 2025: Agenda 3.0. Natuurinclusiviteit maakt onderdeel uit van de scope van alle grote maatschappelijke transities: energie, wonen, voedselproductie, transities in de zorg, het onderwijs en ons sociale en financiële stelsel. Het volgen van de voortgang sluit aan bij de ontwikkelde monitoringscyclus, waarbij ook de internationale afspraken worden meegenomen. 2030: De ecologische voetafdruk van ons land is substantieel verkleind. 2050: Nederland is natuurinclusief.
	Geplande aanvullingen	-
Nadere informatie		De Eerste Agenda Natuurinclusief – mei 2022 https://open.overheid.nl/repository/ronl-2df6c6e65871a235088ff1e519b3faf2e399448a/1/pdf/De%20eerste%20agenda%20Natuurinclusief.pdf

Nationaal Waterprogramma 2022-2027 en diverse gerelateerde programma's (w.o. IRM)

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
Wat	Opgave	Nederland heeft te maken met grote wateropgaven die bovendien in de toekomst steeds groter en complexer worden. Dit komt door een aantal samenhangende uitdagingen: klimaatverandering, bodemdaling, milieuverontreiniging, biodiversiteitsverlies en ruimtedruk. In de uitvoering ligt bovendien een grote opgave om verouderde infrastructuur zoals bruggen en sluizen in stand te houden en waar nodig te vervangen of te renoveren. Toenemende droogte de afgelopen jaren onderstreept daarbij ook de uitdagingen voor de natuur en scheepvaart
	Nationale doelen	De wateropgaven waar Nederland op dit moment voor staat, de uitdagingen richting de toekomst en de noodzaak van een integrale aanpak vormen de basis voor drie nationale ambities: Een veilige en klimaatbestendige delta.

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
		• Een concurrerende, duurzame en circulaire delta. • Een schone en gezonde delta met hoogwaardige natuur.
	Doelen per provincie of gebied	Het NWP biedt inzicht in de uitwerking van de NOVI, met de consolidatie van de bestaande hoofdlijnen van het waterbeleid en de consequenties voor het beheer. Belangrijkste onderdelen van dit in maart 2022 verschenen NWP 2022-2027 zijn: • Werken aan klimaatadaptatie en zoetwaterbeschikbaarheid met stresstesten en adaptatiestrategieën, de impulsregeling klimaatadaptatie en het maatregelpakket zoetwater, een voorkeursvolgorde voor waterbeheer, de strategie klimaatbestendige zoetwatervoorziening hoofdwatersysteem en actief grondwatervoorraadbeheer. • Voortzetting van het beleid voor waterveiligheid en de uitvoering daarvan via onder andere het Hoogwaterbeschermingsprogramma en het Kennisprogramma Zeespiegelstijging en het Overstromingsrisicobeheerplan. • Verankering van het rijksbeleid dat voortkomt uit de herijking van de Deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. • Werken aan schoon en ecologisch gezond (grond)water met de maatregelen in de Stroomgebiedbeheerplannen voor de Kaderrichtlijn Water, de Programmatische Aanpak Grote Wateren, het Deltaplan Agrarisch waterbeheer en het actieprogramma PFAS in water. • Het in samenhang bezien van water en scheepvaart en het versterken van een vlot, veilig, robuust en duurzaam goederenvervoersysteem over water. • Water en bodem als leidend principe bij ruimtelijke planvorming. • Een nationale watersysteemverkenning waarin lopende analyses op het gebied van waterveiligheid, zoetwatervoorziening, ruimtelijke adaptatie, waterkwaliteit en scheepvaart in samenhang worden bezien, met als doel om voor het nationale watersysteem als geheel integraal afgewogen, lange termijn besluiten voor te bereiden. • Het Programma Noordzee stelt de kaders voor ruimtelijk gebruik van de Noordzee in relatie tot de toestand van het mariene ecosysteem, en voor het beleid gericht op het verbeteren van de milieutoestand. Het beschrijft ook de integrale aanpak die nodig is om een balans te bereiken tussen de verschillende maatschappelijke transities voor duurzame voedselvoorziening, natuurherstel en duurzame energie, en voldoende ruimte voor andere gebruiksfuncties op de Noordzee, zoals scheepvaart en zandwinning, passend bij de afspraken uit het Noordzeeakkoord. Tevens bevat het programma maatregelen om de milieutoestand van de Noordzee te verbeteren, als uitwerking van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie. Hoofdstuk 9 wijst de windenergiegebieden aan waarmee invulling kan worden gegeven aan de klimaatdoelstellingen van het kabinet. • Een gebiedsgerichte aanpak van de wateropgaven voor de Zuidwestelijke Delta, de Rijn-Maasmonding, de grote rivieren (Programma Integraal Rivier Management), het IJsselmeergebied, de Waddenzee en Eems-Dollard en de kanalen in het beheer van het Rijk.

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
Hoe	Inrichtingsprincipes	NOVI-afwegingsprincipes: 1. Combinatie van functies gaat voor enkelvoudige functies 2. Kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal 3. Afwentelen wordt voorkomen Uitwerking voor water: A. Integreren Bij herinrichting van een gebied of aanleg van een maatregel wordt al bij het ontwerpen bedacht hoe één inrichting van een gebied of maatregel meerdere doelen kan dienen en de natuurlijke processen in een gebied kan versterken. B. Medegebruik Ook wanneer er geen sprake is van gebiedsontwikkeling, kunnen vaak meerdere functies gebruikmaken van dezelfde ruimte zolang nieuwe initiatieven aan de randvoorwaarden voldoen. C. Voorkomen Als meerdere functies niet binnen de beschikbare ruimte te combineren zijn, moet worden gekozen welke functies voorrang krijgen. 5. Accepteren risico Bij overstroming hoofwatersysteem 2. Gevolgbeperking via ruimtelijke inrichting 3. Crisisbeheersing Bij wateroverlast en overstroming regionaal watersysteem 2. Vasthouden 3. Bergen 4. Afvoeren Bij watertekort 2. Zuinig zijn met water 3. Vasthouden 4. Slimmer verdelen Bij waterverontreiniging 2. Schoonhouden 3. Scheiden 4. Schoonmaken 1. Bij ruimtelijke inrichting rekening houden met water
	Randvoorwaarden	Vloeien voort uit het Programma/beleid water en bodem sturend.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Geometrieën vastgelegd in Besluit kwaliteit leefomgeving, o.a. relevant voor Beleidslijn grote rivieren. [beleidsneutrale vertaling beoogd – maar veel meer is zichtbaar en nauwkeuriger vastgesteld – Waterwet kaarten].
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Deltafonds, MIRT, Deltaplan Zoetwater [rijk-regio].
	Beschikbare instrumenten	Financieel, wetgeving, Bestuursakkoord Water inclusief agenda.
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	- NWP 2022-2027 [inclusief de bijlagen de Stroomgebiedbeheerplannen voor de Kaderrichtlijn Water, het Overstromingsrisicobeheerplan en het Programma Noordzee met de Mariene Strategie]: minister van IenW, mede namens de minister voor Nens en de minister voor VRO. - Programma Noordzee: minister van IenW, mede namens de minister voor Nens, de minister voor VRO en in afstemming met de minister van LNV, de minister voor KenE en de staatssecretaris van EZK.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	NWP inclusief bijlagen zijn tot stand gekomen (gereed). De uitvoering van het NWP wordt gemonitord. Over de voortgang op de in het NWP en in de bijlagen genoemde mijlpalen wordt jaarlijks in mei gerapporteerd in de Staat van Ons Water.

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
		- Over het beheer en de ontwikkeling van de rijkswateren wordt jaarlijks gerapporteerd in de Staat van de Infra en in het MIRT overzicht. Over de uitvoering van de deltabeslissingen wordt in meer detail gerapporteerd in het jaarlijkse deltaprogramma, dat bij de begroting aan de Tweede Kamer wordt aangeboden. - Over de voortgang van de grote projecten Ruimte voor de Rivier, Maaswerken en het Tweede Hoogwaterbeschermingsprogramma worden halfjaarlijkse voortgangsrapportages aan de Kamer aangeboden. Daarnaast specifieke monitoring krachtens wet aangegeven (o.a. Kaderrichtlijn water, waterveiligheid). Die monitoring loopt ook mee in de rijksbrede NOVI-monitor en opvolging. Randvoorwaarden water en bodem sturend vormen concretisering of aanscherping om doelen (sneller) te bereiken. Programma Noordzee - Maart 2023: start programma Verbinding Aanlanding Wind op Zee (VAWOZ) 2025: einde programma VAWOZ
	Geplande aanvullingen	Bij belangrijke wijzigingen kan het NWP tussentijds worden gewijzigd. Dit is op dit moment voorzien.
Nadere informatie		Nationaal Waterprogramma 2022-2027 https://open.overheid.nl/repository/ronl-0c5086b3029ab6a4ab28d52838ce44d5e6285d1a/1/pdf/bijlage-nationaal-water-programma-2022-2027.pdf

Programma Energiehoofdstructuur

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijkscoördinatieregeling)		
Wat	Opgave	Een duurzaam energiesysteem vraagt meer ruimte dan een fossiel energiesysteem. We gaan van een centraal systeem, in hoofdzaak op fossiele bronnen gebaseerd, naar een deels meer decentraal energiesysteem gebaseerd op hernieuwbare bronnen. Voor het energiesysteem van de toekomst is het nodig zorgvuldig om te gaan met bestaande infrastructuur en bestaande (nationale) ruimtereserveringen die we in de toekomst nog nodig gaan hebben. Zo kan het buisleidingensysteem van aardgas bijvoorbeeld opnieuw benut worden voor de inzet van waterstof. Daarnaast komen er ook allerlei nieuwe ruimtevragers voor het energiesysteem bij, zoals batterijopslag, conversie-installaties en piekcentrales. Om andere ruimtelijke ambities zoals woningbouw, mobiliteit of economische groei waar te kunnen maken, is het cruciaal dat aanvullende ruimte gevonden wordt voor het energiesysteem. Voor wat betreft RCR-hoogspanningsprojecten geldt dat het Rijk de ruimtelijke inpassing van deze projecten ter hand neemt. Het Rijk vraagt de provincies wel om bij hun ruimtelijke ordeningsplannen rekening te houden met deze ruimtelijke ontwikkelingen. Daar waar het Rijk, op basis van de Elektriciteitswet 1998, bevoegd gezag is, blijft het Rijk verantwoordelijk voor de ruimtelijke inpassing, tenzij Rijk, provincies en gemeenten daar specifieke afspraken over maken. In de brief van de minister voor K&E over de Voortgang ontwikkelingen Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) en projecten Rijkscoördinatieregeling (RCR) (TK 29826 nr 146) staan de specifieke lopende procedures. Het Rijk voert de RCR-procedures uit in nauwe samenwerking met de stakeholders, waaronder de provincies.
	Nationale doelen	Het doel van het PEH is om, rekening houdend met verschillende toekomstscenario's, ruimtelijke ontwikkelrichtingen aan te wijzen voor een energie infrastructuur van nationaal belang. Het opstellen van het programma gebeurt op basis van een integrale afweging met andere opgaven en belangen, binnen een (inter)nationale context en waarbij een goede leefomgevingskwaliteit randvoorwaarde is. Het programma heeft betrekking op ruimtelijk beleid op land en grote wateren. Daarbij richt het programma zich op een klimaatneutraal energiesysteem in 2050.

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijkscoördinatieregeling)		
		Het doel van de rijkscoördinatieregeling is om te zorgen voor een zorgvuldige ruimtelijke inpassing van concrete voorliggende energieinfrastructuurprojecten van nationaal belang. Het PEH zal uiteindelijk het kader zijn voor de energieinfrastructuurprojecten van nationaal belang
	Doelen per provincie of gebied	Uitbreiding van de energie-infrastructuur is nodig om de klimaatdoelen te halen. Het Rijk heeft afgezien van de RES geen provinciale klimaatdoelen gesteld. De nationale klimaatdoelen zijn vastgelegd in de Klimaatwet. Het kabinet werkt aan een voorstel voor de eerste wijziging van de Klimaatwet, waarmee de doelen voor 2030 en 2050 worden aangescherpt en strijdigheid met de Europese klimaatwet wordt voorkomen. Het streefdoel van 49% reductie in 2030 wordt vervangen door een streefdoel van tenminste 55% reductie. Dit vergt verduurzaming van alle sectoren en zonder uitbreiding van energie-infrastructuur van nationaal belang lukt dat niet.
Hoe	Inrichtingsprincipes	• Bij programmering van nieuwe grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen moet ook zicht zijn op de benodigde energie-infrastructuur en de tijdige beschikbaarheid daarvan. De aanvullende beschikbaarheid van energie-infrastructuur is geen gegeven. • Bestaande reserveringen behouden en beschermen voor grootschalige elektriciteitsproductie, buisleidingen en hoogspanningstracés. • Het PEH zal ontwikkelrichtingen aangeven voor de nationale energie-infrastructuur richting 2050, zoals hoogspanningsinfrastructuur, grootschalige conversie, buisleidingen en opslag op land. Deze ontwikkelrichtingen zullen geconcretiseerd worden in gebiedsgerichte processen als vervolg op het programma. • Daarnaast zal het PEH generiek ruimtelijk beleid formuleren voor energie-infrastructuur. Hierbij kan gedacht worden aan inrichtingsprincipes voor aanleg van energieinfrastructuur, beleidsvoorkeuren, etc. Het ontwerp PEH wordt verwacht in de eerste helft van 2023. • In en ook rondom de grootschalige industrieclusters moet extra spaarzaam met de fysieke ruimte worden omgegaan. In sommige gevallen zal uitbreiding of transformatie van de energie-infrastructuur en industrieclusters noodzakelijk zijn, vanwege de aanzienlijke extra ruimtevraag vanuit energie-infrastructuur van nationaal belang. (Energievragende) functies die ruimte vragen maar niet noodzakelijk in industriegebied hoeven plaats te vinden moeten zoveel mogelijk vermeden worden. • Aandacht voor clustering van energiefuncties en grote ruimtevragen in en rondom de industrieclusters. • Het zoveel mogelijk koppelen van energiefuncties met andere functies (inrichtingsprincipe uit de NOVI).
	Randvoorwaarden	• Energiesysteemvraagstukken al vroeg in het ruimtelijk ontwerpproces betrekken. Het gebiedsgericht afstemmen van vraag en aanbod van energie (en opslag en conversie) kan zowel leiden tot optimaal ruimtegebruik als tot economisch aantrekkelijke oplossingen voor bedrijventerreinen, woningbouw en mobiliteit. Provinciale/regionale energievisies kunnen hierbij helpen. • In elk geval zijn provincies in afstemming met gemeenten gevraagd om als onderdeel van het Provinciaal Programma Energie Infrastructuur (PEI), voor de middellange- en langere termijn de benodigde ruimte voor infrastructuur te plannen. In elk geval zijn provincies gevraagd om in afstemming met gemeenten en netbeheerders een Provinciaal Meerjaren Investeringsprogramma Energie en Klimaat (PMIEK) op te stellen voor de programmering van regionale energie-infrastructuur voor de middellange en langere termijn. Onderdeel van dit PMIEK is de borging van de energie-infrastructuurafspraken in het omgevingsbeleid van provincies en gemeenten. In het voorjaar van 2023 wordt in iedere provincie een eerste PMIEK opgeleverd. • In elke provincie wordt conform de bestuurlijke afspraken tussen IPO, VNG, NBNL, EZK en BZK van 30 juni 2022 een werkorganisatie ingericht om een programmeringsproces voor regionale energie-infrastructuur te organiseren. • Versterking handhaving van bestaande ruimtereserveringen energie uit het BARRO. • Decentrale overheden dienen rekening te houden met meer ruimte in de nabijheid van hoogspanningsstations op het 150kV en hoger net ten behoeve van kleinschalige piekcentrales, conversieinstallaties en systeembatterijen. • Om de grotere geconcentreerde energievraag in de industrieclusters te kunnen verduurzamen, is ruimte nodig voor de energiehoofdstructuur in en rond de industrieclusters. Om de benodigde ruimte beschikbaar te krijgen en te houden is een zorgvuldige afweging van functies vereist. Dit vergt mogelijk het optimaliseren/transformeren van ruimtegebruik.

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijkscoördinatieregeling)		
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	- Per provincie is een overzicht te geven van: - de BARRO-locaties voor de energievoorziening - Industriecluster per provincie. Dit zijn de vijf clusters van het MIEK (plus categorie 6, verspreide industriegebieden) - Het overzicht van concrete projecten van nationaal belang staat hieronder weergegeven
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Nationale projecten waarvoor een RCR-procedure is gestart, gericht op realisatie in 2030: - Diemen - Lelystad - Ens 380 kV - Ens - Vierverlaten 380 kV - Eemshaven OS - Vierverlaten 380 kV - Hoogspanningsstation omgeving Sloegebied - Hoogspanningsstation Tilburg - Interconnector NeuConnect - Krimpen aan den IJssel - Geertruidenberg 380 kV - Kop van Noord-Holland 380 kV - Zeeuws-Vlaanderen 380 kV - Net op zee - Hollandse Kust (noord) - Net op zee - Hollandse Kust (west Beta) - Net op zee - Hollandse Kust (zuid) - Net op zee - IJmuiden Ver Alpha - Net op zee - IJmuiden Ver Beta - Net op zee - IJmuiden Ver Gamma - Net op zee - Nederwiek 1 - Net op zee - Nederwiek 2 - Net op zee - Ten noorden van de Waddeneilanden - Netversterking westelijk Friesland - Programma aansluiting wind op zee (PAWOZ) - Eemshaven - Randstad 380 kV - Noordring - Verkenning aanlanding netten op zee 2030 - Verkenning aanlanding wind op zee (VAWOZ) - Zuid-West 380 kV Oost
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	- Investeringsplannen van de netbeheerders - SDE++ voor duurzame energieprojecten
	Beschikbare instrumenten	Bestaande BARRO locaties benutten. De energietransitie vergt aanzienlijk meer ruimte. De bestaande ruimtereserveringen uit het BARRO zijn essentieel om te behouden. De handhaving daarop is te beperkt geweest. De bedoeling is daarom dat hier strenger op gehandhaafd gaat worden. Hiervoor wordt nog de nodige actie ondernomen. Verder gebruik maken van de RCR en instrumenten onder de Omgevingswet.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van EZK en BZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	- De hoofdlijnen van het Programma Energiehoofdstructuur worden eind december naar de Tweede Kamer gestuurd via de Kamerbrief m.b.t. PEH. - In de eerste helft van 2023 wordt het ontwerp-programma PEH gepubliceerd. - Gedurende de totstandkoming van deze producten wordt met de provincies per provincie en in IPO-verband afgestemd
	Geplande aanvullingen	- Oplevering van het nationaal Plan Energiesysteem is voorzien in mei 2023. - Oplevering van de verkenning naar kansrijke locaties voor de aanlanding van Wind op Zee na 2030 is voorzien in september 2023.

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijkscoördinatieregeling)		
Nadere informatie		Het PEH zal via een cyclisch proces eens in de vier jaar worden geactualiseerd om nieuwe inzichten, innovatie, (internationale) maatschappelijke ontwikkelingen mee te kunnen nemen.
		- Verwijzingen naar beschikbare informatie, zoals beleidsdocumenten, kamerbrieven, datasets en kaartmateriaal - Startnotitie PEH - De basis voor rijkscoördinatie-regeling staat in de Wet ruimtelijke ordening, § 3.6.3. - Klimaatwet - NOVI, SEV III en structuurvisie buisleidingen. - Kamerbrief voortgang Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat en projecten Rijkscoördinatieregeling (30 juni 2022) - BARRO - Bureau Energieprojecten biedt informatie over lopende RCR-procedures (www.rvo.nl). - Projectwebsite Programma Energiehoofdstructuur: https://www.rvo.nl/onderwerpen/bureau-energieprojecten/lopende-projecten/peh

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
Wat	Opgave	Verminderen broeikasgasuitstoot binnen industriële clusters.
	Nationale doelen	Landelijk vastgestelde doel voor de industrie van 14,3 Mton CO ₂ -reductie in 2030 ten opzichte van 1990. Om dit te realiseren moet versneld de infrastructuur voor energie en grondstoffen worden verduurzaamd.
	Doelen per provincie of gebied	De afspraken worden gemaakt via de zes grote industriële clusters in Nederland. De eerste vijf zijn clusters die een specifiek gebied betreffen. Drie daarvan vallen binnen één provincie en twee zijn verdeeld over twee provincies. Cluster zes is een verzameling van energie-intensieve bedrijven die geografisch niet in de andere vijf clusters vallen en die verspreid zijn over de rest van Nederland. Zuid-Holland en (West-)Brabant CES Rotterdam/Moerdijk: - CO₂ – emissiereductie van 20-25%; - CO₂ reductiepotentieel van 10 MT tot 2050; Groningen CES Noord Nederland: - Absolute CO₂ -emissie reductie van 49% in 2030; Noord-Holland CES Noordzeekanaalgebied: - De CO₂ reductie doelstelling is 4,2 Mton. - Maatwerkafspraken TataSteel Nederland (expression of principals afgesloten in juli 2022) Limburg CES Chemelot/Limburg: - Volledig klimaatneutraal in 2050.

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
		Zeeland en (West)Brabant CES Schelde Deltaregio - Smart Delta Resources: - Op basis van het SDR CO2-reductiepad kan de SDR-regio in 2030 cumulatief 11 Mton aan CO2 reduceren met een voorlopige ambitie van 18 Mton in 2050 - Totale CO2-reductie in 2030 t.o.v. 2019 van 52% - Totale CO2-reductie in 2030 t.o.v. 2019 van 87% Mogelijk alle provincies: Cluster 6: De sectoren betrokken bij dit plan geven aan gezamenlijk goed te zijn voor circa 14Mton CO2 en, indien aan de randvoorwaarden wordt voldaan, ongeveer 4,9Mton CO2 te kunnen besparen. Voor de infrastructuur is een systematiek ontwikkeld en daaromheen een structuur opgezet waarmee de regierol van het Rijk wordt versterkt. Hiermee wordt voorkomen dat de planning en de aanleg van infrastructuur wordt vertraagd.
Hoe	Inrichtingsprincipes	PIDI werkt met de MIEK-systematiek. Waarmee projecten van nationaal belang worden voorgesteld door de industrieclusters via de CES en vervolgens na akkoord in het BO MIEK door PIDI worden opgepakt om versneld te realiseren. Hierbij wordt gebruik gemaakt van: - De MIEK-systematiek met o.a. voorsortering en startnotities om te besluiten welke projecten van nationaal belang gezien worden en daarmee versneld moeten worden. Aan CES'en worden ook eisen gesteld t.a.v. ruimtelijke inpassing - MIEK gaat over alle modaliteiten: elektriciteit, waterstof, CCS, warmte en circulaire grondstoffen. Daarnaast gaat MIEK niet alleen over transport maar ook over o.a. opslag, flex en hubs. - In MIEK zitten de interconnecties met het buitenland. - Aanlanding Wind op Zee: projecten voorkomend uit VAWOZ 2030 en VAWOZ 2030-2040 maken onderdeel uit van MIEK. - Versnellingsateliers. Hier worden de projecten stuk voor stuk met betrokken stakeholders, waaronder vaak ook de provincies, besproken voor identificeren van knelpunten (o.a. ruimtelijk, governance en systeem) en risico's. Daarnaast wordt gekeken naar integrale planning, escalatieladder en monitoring. - Prioritaire verstedelijkingslocaties: grondaankoop en ruimtelijke reserveringen, handreiking buiten toepassing verklaren van RCR en ruimtelijke inpassing infrastructuur voor elektriciteitstransport, capaciteits- en expertiseopbouw. Gebiedsgerichte aanpak en omgevingsmanagement. Grip en overzicht op het besluitvormingsproces van energie-infrastructuur en bijbehorende vergunningen. - De Bestuurlijk Juridische Werkgroep die o.a. kijkt naar generieke knelpunten en versnellingsmogelijkheden rond wet- en regelgeving, het ruimtelijk proces en vergunningverlening. - Het Provinciaal MIEK (PMIEK). Hieruit moeten, in aanvulling op het nationale MIEK, projecten komen die van regionaal schaalniveau zijn. De PMIEK's worden opgesteld door de provincies, in samenwerking met (in ieder geval) de betrokken gemeenten en netbeheerders. - Voor MIEK en P-MIEK is er een afwegings- en prioriteringskader waarmee indirect ruimtelijk gestuurd wordt. - Het MIEK wordt verbreed van industrie naar andere sectoren (gebouwde omgeving, mobiliteit en landbouw). Bovenstaande is om te komen tot MIEK-projecten en vervolgens om deze projecten z.s.m. te realiseren. Inrichtingsprincipes voor de werkelijke aanleg en daarmee de ruimtelijke inpassing in het land.
	Randvoorwaarden	- Ruimtelijke knelpunten - Ruimtelijke procedures - Ruimtelijke reserveringen Coördinatie Vergunningen (milieu, veiligheid en RO)

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
		Nu wordt geen of te weinig fysieke ruimte gereserveerd voor kabels, leidingen en/of stations en/of opslag en juist hierdoor ontstaan problemen. Nationaal en regionaal aan elkaar koppelen levert ruimtewinst op en speelt ook belangrijke rol bij draagvlak. - Energiesysteemvraagstukken al vroeg in het ruimtelijk beleidsproces meenemen/ontwerpproces betrekken. Het gebiedsgericht afstemmen van vraag en aanbod van energie (en opslag en conversie) kan zowel leiden tot optimaal ruimtegebruik als tot economisch aantrekkelijke oplossingen voor bedrijventerreinen, woningbouw en mobiliteit. Provinciale/regionale energievisies kunnen hierbij helpen. - In elk geval zijn provincies gevraagd om in afstemming met gemeenten en netbeheerders een Provinciaal Meerjaren Investeringsprogramma Energie en Klimaat (PMIEK) op te stellen voor de programmering van regionale energie-infrastructuur voor de middellange en langere termijn. Onderdeel van dit PMIEK is de borging van de energie-infrastructuurafspraken in het omgevingsbeleid van provincies en gemeenten. In het voorjaar van 2023 wordt in iedere provincie een eerste PMIEK opgeleverd. - Om de grotere concentreerde energievraag in de industrieclusters te kunnen verduurzamen, is ruimte nodig voor de energiehoofdstructuur in en rond de industrieclusters. Om de benodigde ruimte beschikbaar te krijgen en te houden is een zorgvuldige afweging van functies vereist. Of, scherper geformuleerd, dit vergt mogelijk het optimaliseren/transformeren van het ruimtegebruik aan de hand van scherpe profilering. Waar nodig zal ook gedacht kunnen worden aan uitbreiding. Voldoende ruimte voor energie-infrastructuur (en opslag) is cruciaal, anders moeten extra maatregelen (veiligheid, milieu en geluid) worden genomen wat meer engineering met zich meebrengt. Schaarste aan ruimte zorgt voor hogere grondprijzen en dat kan de business-case voor energie-infrastructuur (incl. opslag) negatief beïnvloeden
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Alle MIEK-projecten bestaan uit energie-infrastructuur tussen deze clusters; Het betreft de industrieclusters Chemelot/Limburg, Noord-Nederland, Noordzeekanaalgebied, Rotterdam/Moerdijk en Zeeland-West Brabant. De reeds aangewezen projecten staan in het MIEK-overzicht 2021. Deze projecten zijn al vrij concreet. Men weet wat er ongeveer waar moet gebeuren. Over de exacte tracés is nog niet overal een besluit. Aansluitend is een industrietafel gevormd waarin alle industrie buiten de regioclusters vertegenwoordigd wordt: Cluster 6. Hiervoor lopen pilots in Gelderland en Noord-Brabant Projecten met grote ruimtelijke impact die nu o.l.v. PIDI met partners spelen zijn onder andere: - Deltacorridor (van Rotterdam naar de Duitse grens) - Kruising Westerschelde en eisen provincie Zeeland - Kop van Noord-Holland kruising nationale landschappen - Eemsdelta 'Flessenhals' Chemelot/Limburg Daarnaast VAWOZ 2030-2040, CCS (o.a. Porthos en Aramis) en de nationale – regionale waterstofbackbone zoals beschreven in het uitrolprogramma Waterstof.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Divers
	Beschikbare instrumenten	- Informatieprofielen - Handleiding voorsortering en startnotities - Programma van Eisen CES'en - Data Safe House

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
		• Menukaart met 17 versnellingsopties • Projectenwet o.l.v. Bestuurlijk Juridische Werkgroep • Onderzoek Universiteit Groningen • Digitaal monitoringssysteem • Maatwerkafspraken met grote intensieve industrie die ambitieuze verduurzamingsplannen hebben o.a. over coördinatie ruimtelijke procedures
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van EZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	O.a. binnen de CES (1 keer per twee jaar een hernieuwde CES) De Stuurgroep PIDI (6 keer per jaar) en het BO MIEK (elk jaar in november, dit jaar 10 november 2022). • November 2022: BO MIEK • December 2022: MIEK-brief • Q1 2023: Routekaart nationaal programma verduurzaming industrie • September 2023: CES • November 2023: BO MIEK • December 2023: MIEK-brief • Waar nodig vindt reeds afstemming plaats met BO Leefomgeving en BO MIRT.
	Geplande aanvullingen	Verbreding MIEK van industrie naar o.a. gebouwde omgeving, mobiliteit en landbouw. Provinciaal MIEK
Nadere informatie		BO MIEK november 2021, diverse Kamerbrieven CES'en 2021, addendum NZKG en CES'en 2022, MIEK-overzicht 2021 Diverse bronnen over o.a. Wind op Zee, VAWOZ, nationale backbone waterstof MIEK-overzicht 2021 https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/11/26/meerjarenprogramma-infrastructuur-energie-en-klimaat---overzicht-2021

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën

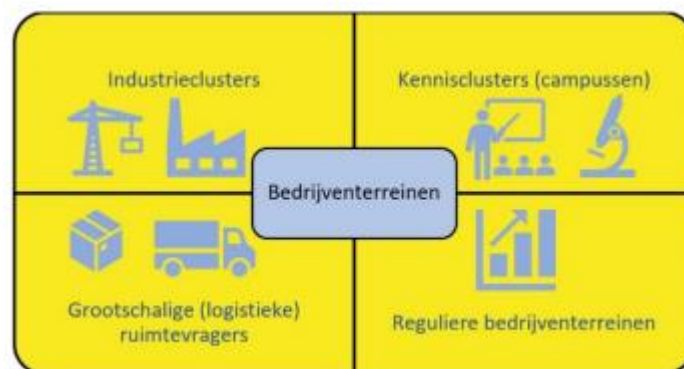
Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën		
Wat	Opgave	In 30 RES'en wordt gewerkt aan afspraken uit het Klimaatakkoord over grootschalige elektriciteitsopwekking op het land. Om de klimaatdoelen te halen en te voorzien in de toenemende energievraag is het cruciaal om, naast wind op zee, ook ruimte te maken voor grootschalige hernieuwbare elektriciteitsopwekking op het land
	Nationale doelen	Opwekking van 35 TWh grootschalige opwekking op land (>15kW) in 2030; naast 7TWh autonome groei (vooral kleinschalige projecten; zon op dak) De regionale warmtetransitie in de gebouwde omgeving; De daartoe benodigde regionale opslag- en energie-infrastructuur.
	Doelen per provincie of gebied	De verantwoordelijkheid voor het opstellen en ruimtelijk verankeren van de RES'en ligt bij de decentrale overheden (provincies, waterschappen en gemeenten). Samen met maatschappelijke partners, netbeheerders, het bedrijfsleven en bewoners werken zij toe naar regionaal en lokaal gedragen keuzes, waarbij rekening is gehouden met andere opgaven en belangen. De gemaakte keuzes moeten worden verankerd in instrumenten van de omgevingswet, zodanig dat uiterlijk 1 januari 2025 omgevingsvergunningen kunnen worden afgegeven voor zon-, wind- en infrastructuurprojecten/schakelstations.

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën		
		Gezien de transport schaarste op het energienetwerk is het belangrijk dat provincies/regio's niet alleen kijken naar ruimtelijke inpassing van de opwekkingseenheden maar ook rekening houden met de ontwikkeling van de vraag naar energie in de regio: integraal programmeren RES-regio's hebben in de RES 1.0 aangegeven welk deel van de 35 TWh ze voor hun rekening willen gaan nemen om te realiseren. PBL monitort jaarlijks de voorgang. De RES-regio's in de RES'en 1.0 hebben een ambitie neergezet van 55,1 TWh. PBL schat in dat uiteindelijk tussen 35,4 TWh en 46,4 TWh wordt gerealiseerd, met een middenwaarde van 40,8 TWh. De netbeheerders geven aan dat er voor 2030 niet veel meer mogelijk is dan de afgesproken 35 TWh op land. De regionaal aangegeven ambitie zal komende periode ruimtelijk moeten worden vertaald. Dat wil zeggen dat een afweging moet worden gemaakt met andere opgaven en belangen in de provincie. Voor een groot deel van de RES regio's betekent dit dat zoekgebieden die nu grof zijn geïdentificeerd de komende periode geconcretiseerd moeten worden.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Op basis van de NOVI zijn aan de RES'en ruimtelijke principes meegegeven. Omdat ruimte in Nederland schaars is zal zoveel mogelijk gekeken moeten worden naar een combinatie van opgaven en een combinatie van functies. De voorkeur gaat uit naar clustering boven spreiding omdat bij clustering minder kabels hoeven te worden aangelegd. Dit laatste geldt ook positionering van aanbod (zon, wind) zo dicht mogelijk bij de vraag. Daar waar warmtebronnen beschikbaar zijn, vooral in stedelijk gebieden, moet deze zoveel mogelijk gebruikt worden. Dit voorkomt inzet van elektriciteit voor warmte. Voor zon-pv geldt de Voorkeursvolgorde Zon zoals opgenomen in de NOVI, waarbij de voorkeur is om eerst zon-pv op daken, objecten en gevels te plaatsen, dan op onbenutte terreinen in bebouwd gebied, dan in restgebieden van het landelijk gebied (bijv. waterzuiveringsinstallaties, bermen van spoor- en autowegen) en allerlaatst op waardevolle landbouwgronden en in natuurgebieden. Mochten deze gebieden nodig zijn voor zon-PV dan moet worden gezocht naar multifunctioneel ruimtegebruik, zoals door slimme locatiekeuzes en/of een combinatie met andere opgaven zoals extensivering van de landbouw, natuurontwikkeling, wateropgave of stikstof. Het RES-proces is een bottom up proces. Het Rijk is een gecommitteerde partner in het RES-proces, niet alleen vanuit de borging van de afspraken uit het Klimaatakkoord, maar ook vanuit de Rijksverantwoordelijkheden en borging van nationale belangen (halen van de klimaatdoelen, betaalbaarheid en betrouwbaarheid, nationale ruimtelijke belangen). Kaders voor het RES-proces zijn opgenomen in het klimaatakkoord van 2019 en de NOVI en later uitgewerkt in de handreiking van NP RES. Over eventuele aanvullingen op de huidige kaders wordt in gezamenlijkheid (door de 5 opdrachtgevende partijen van NP RES: BZK, EZK, VNG, IPO en UvW) besloten. Regionaal wordt de afweging gemaakt op basis van vier elementen: kwantiteit (35 TWh), systeemefficiëntie, ruimtegebruik, en maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak. Het staat de regio's vrij ook de opgaven rond landbouw en landgebruik, industrie en mobiliteit mee te nemen. Het gaat immers om een integrale transitieopgave. Vwb ruimte zijn de uitgangsprincipes van de NOVI, waaronder de voorkeursvolgorde zon, meegegeven.
	Randvoorwaarden	De opgave voor hernieuwbare energie op het land blijft nodig. Dubbel ruimtegebruik en combinatie met andere opgaven blijven noodzakelijk, niet alleen vanwege de claim die vanuit andere opgaven op de ruimte (woningbouw, bedrijventerreinen, extensivering van de landbouw, etc) maar ook met het oog op maatschappelijk draagvlak voor opwekking. Het kabinet zet erop in dat daken en andere objecten maximaal kunnen worden benut voor de opwekking van zonne-energie. Daarbij wordt gekeken naar de versterking van de voorkeursvolgorde zon-pv door op de eerste plaats meer te sturen op zon op daken en objecten, en meer zon op daken en andere objecten mogelijk te maken. Mocht er vervolgens nog ruimte nodig zijn voor zon PV dan zal moeten gekeken naar multifunctioneel ruimtegebruik zoals slimme locatiekeuzes of combinatie met andere opgaven.

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën		
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	In de 35 TWh zitten de grootschalige windmolenlocaties uit Structuurvisie wind op land.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	De 30 RES-regio's hebben zoekgebieden benoemd voor duurzame opwek op land in de RES 1.0. De RES-regio's zijn begonnen met de uitvoering van de RES 1.0 en met het vormgeven van het proces richting de RES 2.0. Als deze RES 2.0 nieuwe of gewijzigde kaders bevat dan hiervoor komende periode een planMER moeten worden opgesteld. In juli 2023 moeten ze een document opleveren waarin staat welke stappen ze hebben gezet richting uitvoering. Zoekgebieden moeten worden omgezet in concrete projectlocaties, er moet ruimte worden gezocht voor infrastructuur (schakelstations, etc), Ruimtelijke keuzes moeten worden verankerd in instrumenten van het de Omgevingswet, en wel zodanig dat uiterlijk 1 januari omgevingsvergunningen kunnen worden afgegeven zodat netbeheerders en marktpartijen kunnen gaan bouwen/realiseren. Veel regio's kiezen er voor om een groot deel van de ambitie te realiseren in de vorm van zon op dak en objecten. Hiervoor moeten ze een invoeringsstrategie zon opstellen.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Ondersteuning en procesgeld voor opstellen en uitvoeren RES'en: • €5 mln voor NPRES • €3 mln voor subsidies en opdrachten • €2,5 mln participatiecoalitie • €12 mln voor RES regio's
	Beschikbare instrumenten	Voor projecten die hernieuwbare opwek op land realiseren en dus bijdragen aan de opgave, zijn verschillende regelingen beschikbaar vanuit EZK zoals de SDE++ (veruit de grootste bijdrage), SCE, EIA. Instrumenten uit de Omgevingswet, waaronder ook grondbeleid, moeten ondersteunend werken aan provincies, gemeenten en waterschappen om doelen te realiseren.
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministeries van EZK en BZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	De RES 1.0 is opgeleverd in de zomer van 2021. Momenteel werken de RES-regio's toe naar de RES 2.0. Het voortgangsdokument voor de RES wordt in juli 2023 opgeleverd. Hierin staat welke stappen zijn gezet richting realisatie. Hierin staat ook welke stappen zijn gezet mbt de bovenregionale afstemming op het gebied van warmte.
	Geplande aanvullingen	• Er wordt momenteel een verkenning gedaan of en hoe we het gezamenlijk aanbod van de RES'en (boven de 35 TWh) kunnen realiseren, of dit om een nieuwe doelstelling vraagt en welke belemmeringen we moeten wegnemen die een verdere ontwikkeling in de weg staan. • Normen voor zon op dak. En een meer sturende werking van de voorkeursvolgorde zon. • Integraal programmeren is nodig om aanbod van duurzame energie beter af te stemmen op (toekomstige) vraag naar energie.
Nadere informatie		• Verwijzingen naar beschikbare informatie, zoals beleidsdocumenten, kamerbrieven, datasets en kaartmateriaal • Klimaatakkoord en NOVI • Klimaatakkoord • NOVI/Handreikingen van NP RES

Programma Werklocaties: ruimte voor economische activiteit

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit		
Wat	Opgave	Coalitieakkoord (We bouwen in heel Nederland, zowel binnen- als buitenstedelijk. Het kabinet zet zich in voor een goede ruimtelijke inrichting, het voorkomen van verrommeling en verdozing en de ruimtelijke inpassing van onze energietransitie. We scherpen de landelijke regie voor hyperscale datacentra en de toelatingscriteria bij de vergunningverlening aan (pagina 17) We helpen het mkb met verduurzamen (pagina 11)); NOVI (bladzijde 104 en 105) en Ruimtelijke Ordeningsbrief (aankondiging Programma werklocaties, ruimte voor economische activiteit (doorontwikkeling GRIP) Motie Bromet-Nijboer2, tegengaan van verdozing in het landschap + Motie Esch-Simons3, kijken naar regelgeving die leidt tot een efficiënter gebruik van de ruimte. - De druk op de ruimte in Nederland is hoog en dat vraagt om een nationale aanpak voor voldoende en efficiëntere bedrijfslocaties. Een sterk en concurrerend bedrijfsleven is nodig om ons welvaartsniveau te garanderen en om de transities te kunnen realiseren. - In de kamerbrief Ruimte voor economie dd 14 oktober 2022 is het thema 'Ruimte voor economie' geagendeerd als onderdeel van de ruimtelijke ordening. In de kamerbrief kiest de minister van EZK voor een aantal prioriteiten: 1) verduurzaming van de industrie 2) campussen als brandpunten voor onderzoek- en innovatie ecosystemen 3) een blijvend goed vestigingsklimaat voor het mkb. Veel mkb-bedrijven zijn gevestigd op bedrijventerreinen verspreid over Nederland. 4) een passende ontwikkeling van grootschalige bedrijfsvestigingen - Het ministerie van EZK gaat samen met provincies, gemeenten, regionale ontwikkelingsmaatschappijen en private partijen die voor ondernemers locaties bouwen of beheren aan de slag met de opdracht om voldoende, kwalitatieve ruimte voor de economie te bereiken.
	Nationale doelen	- Borging van voldoende en kwalitatief goede ruimte voor bedrijvigheid op de goede plek. Een vereiste voor een goed vestigingsklimaat, door: - het behoud en tegelijkertijd beter benutten van de al schaarse ruimte voor ondernemers (2,6% van het oppervlak in Nederland) en rekening te houden met de uitbreidingsbehoefte van bijna 7.000 ha tot en met 2030;

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit		
		- o onderzoek te doen waar (tijdelijk) meer ruimte nodig is om de transities te versnellen (energietransitie en transitie naar een circulaire economie). • Nederland kent circa 3800 bedrijventerreinen. Bedrijventerreinen zijn van belang voor onze werkgelegenheid (30% van de banen zijn er gevestigd), ons duurzaam verdienvermogen (40% van het bruto binnenlands product wordt er verdiend), instandhouding van onze collectieve voorzieningen, maar ook voor onze transities die we zonder die bedrijven niet voor elkaar gaan krijgen. Circa 60% van de investeringen in onderzoek en ontwikkeling worden gedaan door bedrijven op bedrijventerreinen. • Precieze uitwerking gaan we komende maanden doen en willen in juli 2023 komen met een programma werklocaties met de volgende inhoudelijke lijnen: - o Balans in vraag en aanbod van werklocaties; - o Clusters van bedrijven: industrie, campussen en grootschalige (logistieke) bedrijfsvestigingen; - o Beter benutten van bestaande bedrijventerreinen; - o Bedrijventerreinen als katalysator van verduurzaming.
	Deelopgaven	Vraag/aanbod • De afgelopen jaren heeft de uitgifte van bedrijventerreinen op een hoog niveau gelegen, hierdoor is het aanbod aan beschikbare bedrijventerreinen behoorlijk afgenomen. • Vanuit een landelijk perspectief is de huidige beschikbare ruimte voor bedrijven in veel regio's niet toereikend om (tijdig) aan deze geraamde vraag te voldoen. Dit betekent krapte. • Voldoende ruimte is belangrijk voor het mkb en bijvoorbeeld de maakindustrie. Dat is merendeels op bedrijventerreinen gevestigd en komt en met name in stedelijke omgevingen steeds moeilijker aan geschikte en betaalbare ruimte. • Gebrek aan ruimte voor bedrijvigheid belemmert de economische ontwikkeling, de diversiteit aan banen en de woon-werkbalans. Het gaat om het behoud van in ieder geval het huidige areaal aan ruimte dat bestemd is voor economische activiteit op bedrijventerreinen. Daarnaast zal rekening gehouden moeten worden met een aanvullende behoefte voor nieuwe economische activiteiten en economische transities. Een onderzoek door het EIB/BCI uit 2019 schat deze behoefte tot en met 2030 op ca. 7.000 ha. Energie-intensieve industrieclusters • De energie-intensieve industrieclusters zijn van nationaal belang. De energietransitie en verduurzaming vragen naar verwachting extra ruimte. In Noord-Holland heeft de provincie er voor gekozen om de bedrijventerreinen die hiervoor van belang zijn te benoemen tot industrieterrein van provinciaal belang. • Graag gaan we met de andere regio's met energie-intensieve industrieclusters in gesprek op welke wijze de ruimte voor deze clusters het beste kunnen beschermen en de ruimte behoefte van deze clusters voor nu en in de toekomst beter in kaart kunnen brengen. Specifiek besteden we hierbij aandacht aan cluster 6 (overige industrie) verspreid over heel Nederland MKB • Het creëren van voldoende vestigingsmogelijkheden voor het mkb. Voldoende bereikbare arbeidsplaatsen voor praktisch en middelbaar opgeleiden is van belang, omdat een lange(re) afstand of reistijd tot een baan bij deze groep kan zorgen voor vervoersarmoede of zelfs werkloosheid. Voor deze groep werkenden geldt dat 75% woont en werkt in dezelfde stad of dorp. Veel van deze locaties staan onder druk, bijvoorbeeld om deze deels of volledig te transformeren tot woonwijk. • Graag gaan we met gemeenten en provincies in gesprek om het 'beter benutten' van bestaande bedrijventerreinen te stimuleren. Onder meer door in te zetten op het verdichten van bestaande werklocaties en programmeren van werk in nieuwe woonwijken. Dit om voldoende en kwalitatief goede bedrijfslocaties voor het mkb te garanderen.

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit			
		Campussen - Campussen zijn belangrijke plekken in onderzoeks- en innovatie-ecosystemen. Momenteel wordt een nieuwe inventarisatie van campussen voorbereid. De ruimtelijke randvoorwaarden zijn nog niet in beeld en zullen hierbij betrokken worden Grootschalige (logistieke) vestigingen - Van oudsher ligt het zwaartepunt van de vraag naar grootschalig (logistiek) vastgoed langs de grote goederenvervoerscorridors tussen de mainports en de grens (Zuid-Holland, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg). - Er is mogelijk in de toekomst een verschuiving naar nieuwe locaties waar te nemen, zeker wanneer plekken rondom de goederencorridors vol zitten of grootschalige locaties niet meer (willen) accommoderen (waterbed effect). Dit heeft effect op de logistieke bewegingen (en infrastructuur). We brengen met provincies nu hun beoogde clusterlocaties in kaart. De toekomstige ontwikkeling van deze clusterlocaties vraagt nader overleg. Vragen voor de toekomst - Er is een aantal thema's waarvan we de ruimtelijke implicaties naar de toekomst toe nog onvoldoende kunnen overzien en nader onderzoek vragen. Bijvoorbeeld verduurzaming, de circulaire economie en energietransitie. Belangrijk element is daarbij de beschikbaarheid van bedrijventerreinen met een hogere milieucategorie en ruimte in (binnen)havens om de transitie mogelijk te maken. Daarbij kan het voorkomen dat oude en nieuwe systemen tijdelijk naast elkaar nodig zijn wat een extra ruimtebeslag met zich meebrengt. Ook is er een toenemende roep om vergroening, klimaatadaptiviteit en biodiversiteit die bij bedrijventerreinen ook extra ruimte vragen. - Voor een deel kan toekomstige ruimtevrage geaccommodeerd worden of uitleg van nieuwe bedrijventerreinen worden voorkomen door bestaande bedrijventerreinen beter te benutten, specifiek voor bedrijven met een hoge milieucategorie en slim te clusteren op plekken die multimodaal ontsloten zijn (via weg, spoor en water). Daarnaast kunnen bedrijventerreinen een rol spelen in meervoudig ruimtegebruik en het accommoderen van extra ruimtevrage voor lokale energie productie en opslag, nieuwe energie infrastructuur en waterberging. Hoe bedrijventerreinen (sneller) te vernieuwen en klaar voor de toekomst te maken is onderdeel van de uitwerking van het Programma Werklocaties.	
Hoe	Inrichtingsprincipes	Algemene uitgangspunten zijn: - Een ruimtelijke opgave waarbij er aan de voorkant integraal en gebiedsgericht gewerkt wordt in samenhang met andere opgaven op gebied van water&bodem, transitie landelijk gebied, wonen, energie, stikstof en infrastructuur. Daarnaast: - Afwegingsprincipes NOVI - Programma Mooi Nederland waarin BZK met andere departementen werkt aan de ruimtelijke kwaliteit van de leefomgeving	
	Randvoorwaarden	Voldoen aan: - Ladder voor duurzame verstedelijking (artikel 3.1.6 Bro.) - Activiteitenbesluit Milieubeheer - Klimaatwet (beschikbaarheid energie(infra)) - Stikstof Ruimte (beschikbaarheid energie(infra)) - Strategische Agenda Ondernemingsklimaat in Nederland , ruimte voor bedrijven (Kamerbrief 14 okt 2022)	
Waar	Locaties Rijk in afstemming met de regio	Gezamenlijke met de provincies hebben we de volgende opgaven geïdentificeerd. Dit is maatwerk per provincie.	
		Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod is uit balans. Vraag hoger dan aanbod. Inzet op intensivering en verduurzaming.

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit			
		Grootschalige bedrijvigheid	Geen ruimte beschikbaar. Wel 1 grootschalig/regionaal bedrijventerrein in voorbereiding – loopt mee in 2 ^e ronde regionale programmering. Wil geen landelijke grootschalige logistiek accommoderen, wel ruimte voor kleinere, meer regionaal/lokaal gerichte logistiek.
		Energie-intensieve industrieclusters	Geen van de onderscheiden energieclusters ligt in Utrecht. Er zijn enkele (2) cluster 6 bedrijven.
		Campussen	- Utrecht Science park (lijst BCI 2018), wil uitbreiden. - Veelbelovend is - Earth (gezonde leefomgeving) - SOMT (functionele fysiotherapie) i.r.t. USP - EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
		Toekomst	- Nauwelijks ruimte voor HMC 20 – 30% van de vraag accommoderen via intensivering/verduurzaming - Afweging tussen grootschaligheid en middelgroot/klein MKB/maakindustrie - Transities kosten ruimte (energie, circulair, duurzaam) - Verduurzaming/intensivering is erg duur. Behoeft aan uitbreiding van het instrumentarium en middelen (kennis, capaciteit en investeringen). Wel veel maatschappelijke winst te halen. - Ruimtebehoefte campussen nog niet overal helder. Ecosysteem versterking van belang. - Ontwikkeling uitgifteprotocol met aandacht voor economisch profiel, clusters, ketens, campussen en zorgvuldig ruimtegebruik. - Nabijheid wonen/werken essentieel (ook woon/werkbalans?) + goede bereikbaarheid.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Uitwerking programmalijnen Programma werklocaties (juli 2023) Ruimtelijk economisch afwegingkader voor clustering van grootschalige bedrijfsvestigingen (1 ^e kwartaal 2023)	
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	n.t.b	
	Beschikbare instrumenten	n.t.b	
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministerie van EZK (i.s.m. ministerie van BZK voor het traject Grip op grootschalige bedrijfsvestigingen, programma verduurzaming bedrijventerreinen en het Groeifondsvoorstel werklandschappen van de toekomst)	
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	- December 2022 wordt in een EZK kamerbrief ism BZK de voortgang ten aanzien clustering grootschalige bedrijfsvestigingen, als onderdeel van het traject Grip op grote bedrijfsvestigingen met de provincies. - Voor Q1 2023 is een afwegingkader voor clustering van grootschalige bedrijfsvestigingen aangekondigd in samenwerking met BZK; - juli 2023 - programma werklocaties	
	Geplande aanvullingen	Zie aanpak hierboven.	
	Overige activiteiten	Integrale rol bedrijventerreinen in PBL-monitoring NOVI (nu slechts partieel)	

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit		
		• Koppeling met kadaster en BAG voor actuele informatie over uitgifte bedrijventerreinen en status bebouwing in IBIS. • Dialoog met CBS wordt intern EZK gearrangeerd.
Nadere informatie		Toelichting werklocaties per provincie (versie 10 oktober 2022). • Deze punten zijn ambtelijk en met AAC RE en BAC RE per provincie afgestemd. Bronnen van deze constatering per provincie: • Bestuurlijke gesprekken hebben plaatsgevonden per provincie (in de periode eind aug/begin sept 2022) Kamerbrief Werklocaties: Nationale Omgevingsvisie Tweede Kamer der Staten-Generaal

Toelichting Werklocaties per provincie

Nog check op 1 brief (en in toelichting alle provincies) of brief per provincie

GRONINGEN

		Groningen
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2021)	Het STEC-rapport "Ontwikkelzones voor grootschalige bedrijven in Groningen (verkenkend onderzoek)" naar bestaande bedrijventerreinen met bezetting, behoefte, fase in de levenscyclus, duurzaamheid is in 2021 opgeleverd. De actuele prognoses zijn nog niet vastgesteld, eerste beeld: • Kwantitatief balans planaanbod om vraag te accommoderen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	"Vanwege de locatie-eisen van bovenregionale bedrijven kiest Groningen voor clustering in vijf regionale kernzones met een eigen profiel. Daarna houdt het ook op." (Bron: Koersdocument "Dit is Groningen8"): 1. Eemshaven/Oostpolder (zacht planaanbod): zeehaven, automotive, batterijen, hyperscale datacenters en groene energie 2. Oosterhorn – Delfzijl: chemie en zeehaven 3. Westpoort – Groningen: logistiek profiel gericht op provinciale activiteiten 4. Ter Apel – Zuid-Groningen: voedselverwerking 5. Veendam/Hoogezand: logistiek en maak- en procesindustrie Een belangrijke afweging bij de genoemde categorieën van bedrijven is de vraag of de bedrijven bij vestiging onderdeel gaan uitmaken van de keten of mix van bedrijven in de regio.
C	Energie-intensieve industrieclusters	• Onderdeel van het cluster Noord-Nederland (Delfzijl, Eemshaven, Emmen). • Mogelijk kan locatie "Oostpolder" een rol spelen in verduurzaming van het energie-intensieve industriecluster (zacht aanbod). • Randvoorwaardelijk zijn beschikbaarheid van voldoende ruimte, voldoende milieugebruiksruimte, energie, water en een zorgvuldig maatschappelijk (open) planproces en de inpassing in het landschap. • Cluster nodig voor de ontwikkeling/ opschaling van groene waterstof (toepassing) en andere vormen van groene energie • Voor verduurzaming industrie kan provincie Groningen een rol spelen (voor het Rijk)
D	Campussen	• Campus Groningen (BCI 2018) • Daarnaast circuleren ook campussen van regionaal belang. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	• Kwalitatief en meervoudig ruimtegebruik • Grootschalige vestigers aansluiten bij identiteit omgeving • Verduurzaming kent ook aanzuigende werking op nieuwe, energie-gerelateerde bedrijvigheid.

FRYSLÂN

		Fryslân
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2021)	Kwantitatief voldoende planaanbod om vraag te accommoderen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	• IBF - Heerenveen • Bedrijvenpark Azeven Noord – Smallerland/Drachten Naar verwachting voldoende aanbod om vraag te kunnen accommoderen.
C	Energie-intensieve industrieclusters	• Geen van de vijf onderscheiden industrieclusters • Vanuit cluster 6 is geen ruimtevraag in beeld.
D	Campussen	• Watercampus (Leeuwarden, BCI 2018) • Dairy Campus (BCI, 2018) • Media Innovatie Campus (Leeuwarden) • Omrin Ecopark de Wierde • Energiecampus Hiervoor is nog ruimte beschikbaar EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	• Komst van de Lelylijn mogelijk van invloed op de vraag en het aanbod van bedrijvigheid • Aandacht voor herontwikkeling van bestaande bedrijventerreinen • Aandacht voor ruimtebehoefte van circulaire economie

⁸ [Dit is Groningen - Koersdocument Omgevingsvisie vastgesteld door PS hoge resolutie.pdf \(provinciegroningen.nl\)](#)

DRENTHE

		Drenthe
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2021)	Actuele prognoses nog niet vastgesteld. Eerste beeld: Kwantitatief voldoende planaanbod om de vraag te accommoderen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Provincie zet vooralsnog in op Rundedal (maar die locatie is alleen zacht en voor XXXL grote ruimtevragers, vanaf tientallen hectaren). wil 1) accommoderen bij aantonen van regionale meerwaarde 2) tegelijk ook flexibel blijven, omdat je niet vooraf niet altijd criteria kunt aangeven en je ook niet weet wat er in de toekomst op je af komt. Stelt beleidsregel in voor doorvertaling Grip. Daarnaast zijn er harde locaties met beschikbare ruimte voor grootschalige bedrijvigheid: • Riegmeer • VAM/MERA • Bargemermeer • Bedrijvenpark A37 • De Tweeling-West
C	Energie-intensieve industrieclusters	• Onderdeel van het cluster Noord-Nederland (Delfzijl, Eemshaven, Emmen (toegepaste chemie)). In het cluster is op de aangewezen locaties in Emmen nog ruimte beschikbaar, deel daarvan incl. HMC. • Cluster 6 en mogelijkheden voor de transitie van die bedrijven, nog onduidelijk. Voor een aantal van die cluster 6 bedrijven verwacht de provincie wel een extra ruimtevraag.
D	Campussen	Locaties met belangrijke kenniscomponent (geen nationaal belang campus in Drenthe) • Emmen (toegepaste chemie) • IT-hub (Hoogeveen) • Health Hub (Roden) • Universiteit van het noorden • Greenwise Campus Provincie zet vooral in op Emmen in samenwerking met Delfzijl en het energie-intensieve industriecluster Noord-Nederland. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	• Bedrijventerreinen vergroenen en verduurzamen. • Circulaire economie • Cluster 6 en mogelijkheden voor transitie van die bedrijven nog onduidelijk. Wel een extra ruimtevraag verwacht. • Beschikbaarheid van energie • Koppeling met verstedelijkingsstrategieën (en BO MIRT wonen-mobiliteit)

OVERIJSSSEL

		Overijssel
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	De actuele prognoses zijn nog niet vastgesteld. Eerste beeld is uit vraag/aanbod uit balans: na jaren van overaanbod zien we nu (dreigend) onderaanbod in alle segmenten (kleinschalig, middelgroot, groot/lokaal, bovenregionaal).
B	Grootschalige bedrijvigheid	Overijssel aangewezen bovenregionale bedrijventerreinen: • XL Businesspark (bijna uitgegeven; verkenning mogelijkheden XL Park 2 door gemeente Almelo) • Bedrijvenpark A1 (beperkt aantal grootschalige kavels) Regio Zwolle • Hessenpoort (beperkt aantal grootschalige kavels)
C	Energie-intensieve industrieclusters	Overijssel kent geen cluster 1 t/m 5, maar wel cluster 6 bedrijven.
D	Campussen	• Kennispark Twente- Enschede • High Tech Systems Park - Hengelo • S/Park - Deventer • Polymer Science Park - Zwolle. • Daarnaast brengt Overijssel de campusontwikkelingen in de stationsgebieden van Zwolle (Perron038) en Deventer (De Kien) onder de aandacht. Deze lijst wijkt op punten af van de landelijke campus inventarisatie.

		Overijssel
		EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	- Hoe om te gaan met de vraag naar grootschalige kavels? Uitgangspunt: schaarse ruimte dwingt tot afweging o.b.v. 'regionale meerwaarde'. Welke vraag kunnen en willen we wel accommoderen en welke niet? - Vraag naar grootschalige kavels neemt toe. Niet alleen logistiek vraagt om meer ruimte ook circulaire economie kent groot ruimtebeslag. Denk bijvoorbeeld aan prefab woningbouw. - Multimodale ontsluiting van regionale bedrijventerreinen wordt steeds belangrijker. Dat vraagt om blijvende inzet op de Overijsselse goederenvervoer corridors A1, A35, A50, IJssel en Twentekanal (o.a. bevaarbaarheid ook in periodes van droogte) en spoorontwikkelingen. - Verdere ontwikkeling van kennisintensieve bedrijvigheid op de belangrijkste corridors van spoor, weg en water vragen een nadere dialoog. - Energie-intensieve bedrijven (cluster 6) en toekomstbestendige werklocaties; investeren in behoud kwaliteit bestaand aanbod werklocaties (zorgvuldig en zuinig ruimtegebruik rekening houdend met maatschappelijke opgaven zoals energie, klimaat, stikstof, water). - Financiële vraagstuk: de kosten voor ontwikkeling van nieuwe (regionale) bedrijventerreinen zijn dermate hoog en de doorlooptijden dermate lang dat hier grote risico's mee gemoeid zijn. Dit vraagt om nieuwe financieringsconstructies. - Hoe om te gaan met rollen en verantwoordelijkheden: onderscheid nationale opgaven, provinciale/regionale opgaven en lokale opgaven?

GELDERLAND

		Gelderland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod uit balans
B	Grootschalige bedrijvigheid	Aangewezen clusterlocaties voor grootschalige logistiek (aan corridors en multimodaal) - Bedrijvenpark Medel (doelgroep: grootschalige logistiek) - Park15 - DocksNLD - De Grift
C	Energie-intensieve industrieclusters	Alleen cluster 6 bedrijven, geen direct zicht op ruimtelijke opgaven als gevolg van de verduurzamingsopgaven. Liggen wel redelijk geconcentreerd; kansen voor een ruimtelijke aanpak, via energiehubs langs de Gelderse corridor voor cluster 6.
D	Campussen	- Kennisas (Ede- Wageningen) heeft ruimtevraag - Noviotech (Nijmegen) ruimte onder druk en uitbreidingsbehoefte. - Mercator Science Park (Nijmegen) uitbreidingsbehoefte. - IPKW is hotspot voor energietransitie, geen specifieke ruimtebehoefte. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	- Ruimte voor circulair en energietransitie - Ook de voedselindustrie zal transformeren, wat daar het ruimtelijk effect van is, is nog onzeker - HMC en multimodaal belangrijk voor provincie. - Gelderland belangrijke plekken waar belangrijke innovaties en werk van de transitie plaatsvinden. Deze vormen dan ook een aantrekkingskracht voor gerelateerde ruimtevragers. - Gesprek over regionale meerwaarde/ ruimte voor regionale specificaties en verschillen. - Verkenning naar aanpak voor ongewenste XXL logistiek op herontwikkelingslocaties (brownfields)

FLEVOLAND

		Flevoland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Er is meer hard aanbod dan de verwachte uitbreidings- en vervangingsvraag in de periode 2022- 2032.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Direct uitgeefbare locaties (in meer of mindere mate gereserveerd/verkocht voor grote vestigers, medio 2022) Stichtse Kant (Almere)

		Flevoland
		- Lelystad Airport Business Park (Lelystad), - Flevokust (Lelystad) Niet direct uitgifbare terreinen zijn: - De Vaart IV (Almere) - Poort van Dronten (Dronten) - Trekkersveld IV (Zeewolde) - De Munt III (Noordoostpolder) Grootschalige vestigers aantrekkelijk wanneer ze passen in economisch profiel en zorgen voor werkgelegenheid (werknemers die zich in Flevoland vestigen).
C	Energie-intensieve industrieclusters	In Flevoland zijn geen van de grote industrieclusters gelegen. De Maximacentrale is een grote emittent, maar is niet opgenomen als Cluster 6 uitstoter. Er speelt weinig rondom cluster 6, wel rondom de Maximacentrale. Directe ruimtelijke opgaven als gevolg van verduurzaming niet bekend.
D	Campussen	- Er is een campus in de categorie 'idee' in de Buck lijst uit 2018 (Innovation Campus): Emerging Disease Campus (Lelystad – het betreft hier het BioScienceCluster WUR). - Daarnaast zijn er op de kaarten twee campussen ingetekend op verzoek van de provincie. Het MITC en het Maritiem Cluster Urk, ontwikkelingen die in 2018 nog niet zo ver waren. Overige regionaal relevante clusters (naast bovengenoemde) zijn: - Logistiek Cluster Flevoland - Agrofoodcluster Noordoostpolder - Flevocampus Almere - Innovatiecluster Noordoostpolder EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	- Bereikbaarheid van (bestaande) bedrijventerreinen. - Ruimte voor de transitie (energie, duurzaam, circulair) 3-4 novex gebieden lopen door Flevoland -> schakelfunctie Flevoland - Doorwerking (vestigings)restricties b.v. van andere provincies.

NOORD-HOLLAND

		Noord-Holland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	- Actuele prognoses MRA nog niet vastgesteld. 1e beeld is dat vraag/aanbod uit balans is. In noorden van de provincie meer ruimte beschikbaar voor vraag binnen de regio. - Toevoegen van nieuw aanbod wordt in toenemende mate beperkt door arbeidsmarkt/netcongestie/stikstof/zoet water/gas.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Nauwelijks ruimte beschikbaar.
C	Energie-intensieve industrieclusters	Het Noordzee Kanaalgebied is één van de industrieclusters zoals geïdentificeerd door het Rijk en heeft in belangrijke mate de status van bedrijventerrein van provinciaal belang. Ontwikkelruimte in de hogere milieucategorieën is momenteel schaars.
D	Campussen	- Science Park (A'dam) - STP Campus (Hoofddorp) - H2O e-sport campus (Purmerend) - Techport Information Center (IJmond) - Media Park (Hilversum) - Waarderpolder (Haarlem) Business Park - Energie/ Health Campus (Petten) - Investa (Alkmaar) - Maritime Emerging Technologies Innovation Park Nationale campussen: - Energie/ Health Campus (Petten) - Science Park Amsterdam - VU Campus - AMC EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	- Beschermen bedrijventerreinen van provinciaal belang (beschermen milieuruimte) - Aanpak netcongestie via verzwaring van het net en op korte termijn met innovatieve instrumenten. - Strategische aanpak grootschalige ontwikkelingen (ivm schaarse ruimte)

ZUID-HOLLAND

		Zuid-Holland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod uit balans. Verwachte vraag hoger dan planaanbod. Vooral voor HMC en logistiek veel vraag/weinig aanbod. Daarbij is er sprake van regionale verschillen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Vraag en aanbod lopen fors uit elkaar. Vestiging bij voorkeur langs de A12 corridor. De vijf locaties waar (in steeds mindere mate) nog ruimte voor grootschalige ruimte beschikbaar is, zijn • Nieuw Reijerwaard (doelgroep: agrologistiek) • Kickerbloem • Oudeland • Groote Haaren • Dordtse Kil IV
C	Energie-intensieve industrieclusters	• Haven Rotterdam/Moerdijk. Qua ruimtegebruik inzet om bestaande ruimte nieuwe invulling te geven. Aan de slag met de transities (circulair, energie). Aansluiting achterland op restwarmte is een aandachtspunt. • Cluster 6 nog ongrijpbaar – terwijl transformatie daarvan een uitdaging is.
D	Campussen	Uit BCI (2018) inventarisatie: • Bioscience Park Leiden • TU Delft Science Park • Space Campus (Noordwijk) Voor provincie 5 campussen die van belang zijn. Toekomstige ruimtevraag lastig te voorspellen. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campus-inventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	• Herstructurering en beter benutten (echter kostbaar en lastig) • Verkenning beter beschermen HMC (minimale milieucategorie) en intensiever benutten voor HMC bedrijven. • Goede ontsluiting bedrijventerreinen is een belangrijke randvoorwaarde. • Transities (circulair, energie, duurzaam) gaan naar verwachting meer ruimte vragen. • Qua acquisitie van buitenlandse bedrijven vraag welk profiel passend is. • Beschermen van terreinen van provinciaal belang • Verkennen en beter beschermen watergebonden bedrijvigheid • Reeferhubs als randvoorwaarde voor toekomstige grootschalige ontwikkelingen, zeker t.b.v. agrologistiek.

UTRECHT

		Utrecht
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod is uit balans. Vraag hoger dan aanbod. Inzet op intensivering en verduurzaming.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Geen ruimte beschikbaar. Wel 1 grootschalig/regionaal bedrijventerrein in voorbereiding – loopt mee in 2 ^e ronde regionale programmering. Wil geen landelijke grootschalige logistiek accommoderen, wel ruimte voor kleinere, meer regionaal/lokaal gerichte logistiek.
C	Energie-intensieve industrieclusters	Geen van de onderscheiden energieclusters ligt in Utrecht. Er zijn enkele (2) cluster 6 bedrijven.
D	Campussen	• Utrecht Science park (lijst BCI 2018), wil uitbreiden. • Veelbelovend is ◦ Earth (gezonde leefomgeving) ◦ SOMET (functionele fysiotherapie) i.r.t. USP EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	• Nauwelijks ruimte voor HMC • 20 – 30% van de vraag accommoderen via intensivering/verduurzaming • Afweging tussen grootschaligheid en middelgroot/klein MKB/maakindustrie • Transities kosten ruimte (energie, circulair, duurzaam) • Verduurzaming/intensivering is erg duur. Behoeft aan uitbreiding van het instrumentarium en middelen (kennis, capaciteit en investeringen). Wel veel maatschappelijke winst te halen. • Ruimtebehoefte campussen nog niet overal helder. Ecosysteem versterking van belang.

		Utrecht
		• Ontwikkeling uitgifteprotocol met aandacht voor economisch profiel, clusters, ketens, campussen en zorgvuldig ruimtegebruik. • Nabijheid wonen/werken essentieel (ook woon/werkbalans?) + goede bereikbaarheid.

ZEELAND

		Zeeland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod uit balans – tekort verwacht. Vooral voor mkb en HMC.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Vooral in Tholen en bij Hulst
C	Energie-intensieve industriecluster	Cluster Zeeland/West-Brabant Verduurzamen industrie heeft aantrekkende werking voor nieuwe energie gerelateerde bedrijvigheid. Vooral een uitbreidingsvraag in North Sea Port gebied. Ruimte nodig voor energietransitie. Ontwikkelingen spelen rondom kerncentrale Borsele. Druk op watergebonden kavels.
D	Campussen	• Geen campussen uit de lijst van BCI. • Samenwerking innovatie en bedrijfsleven ◦ KickMP in Terneuzen en Maintenance Value Center ◦ Yachting campus bij Damen EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	• Oplossingen voor beschikbaarheid zoetwater/verzilting • Uitkomsten onderzoek naar ruimtelijke footprint in NOVEX NSPD

NOORD-BRABANT

		Noord-Brabant
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Actuele prognoses zijn eind september door GS vastgesteld. De verwachte ruimtevraag van bedrijven(terreinen) is fors groter dan bij de vorige prognose. Tegelijkertijd is er is steeds minder aanbod op de markt direct beschikbaar voor de huisvesting van bedrijven. Het harde planaanbod in Noord-Brabant is (in volume en kwaliteit) niet voldoende om te voorzien in de geprognosticeerde ruimtevraag van bedrijven. Provincie zet in op programmering op minimaal laag-scenario. Nieuwe grootschalige werklocaties worden pas geprogrammeerd als deze integraal zijn afgewogen in het traject van de Brabantse Verstedelijkingsstrategie / NOVEX.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Planaanbod voor grootschalige bedrijvigheid: • Specifiek voor logistiek > 3 ha. zijn regionale afspraken gemaakt om de uitbreidingsvraag te accommoderen op de volgende locaties aangewezen: Logistiek Park Moerdijk, Haven Oost (Waalwijk), Wijkevoort (Tilburg), Heesch-West (Oss/'s-Hertogenbosch), Foodpark (Veghel) Laarakker (Haps), GDC Acht (Eindhoven), Westfields (Oirschot). De meeste locaties hebben een breder profiel dan alleen (grootschalige) logistiek. • In aanvulling hierop hebben provincie en gemeenten eind 2021 afgesproken om de vestiging van grootschalige logistiek op alle ongewenste locaties (bestaand en nieuw) onmogelijk te maken. Eind 2022 maken provincie en gemeenten afspraken op welke bedrijventerreinen vestiging/herstructurering van grootschalige logistiek mogelijk moet blijven. Juridische borging moet dan plaatsvinden door besluitvorming van PS medio 2023. Er wordt ingezet op een verbod voor vestiging van grootschalige logistiek in heel Brabant m.u.v. de locaties waar regionale afspraken over zijn gemaakt. • Daarnaast zijn er diverse andere terreinen waar grootschalige bedrijvigheid zou kunnen landen zoals: Moerdijk, Metalot Cranendonck, Business Centre Treeport Zundert en AFC Nieuw Prinsenland in Steenbergen. De locaties variëren sterk in de mate waarin het planaanbod hard is. Daarnaast kennen veel van deze terreinen specifieke profielen passend bij het ecosysteem in de regio.
C	Energie-intensieve industrieclusters	• Moerdijk is onderdeel van het cluster Rotterdam/Moerdijk. Er is in het kader van de prognose een specifieke behoefteveraming voor zeehaven- en industrieterrein Moerdijk ontwikkeld. • Bergen op Zoom valt binnen het cluster Zeeland-West Brabant met oa de Green Chemistry Campus. Dit cluster heeft overlap met de Grote Oogst aanpak van de provincie.

		Noord-Brabant
		Ook een aantal Cluster 6 bedrijven vallen binnen het provinciale project Grote Oogst oa gericht op de transitie. De Grote Oogst aanpak is echter breder dan de focus op energie intensieve industrie clusters van het Rijk.
D	Campussen	Brabant kent een groot aantal campussen van Aviolanda tot Pivot Park en natuurlijk de Hightech Campus Eindhoven. Hiervoor is een provinciale Uitvoeringsagenda 'Versterking campussen, stedelijke innovatiedistricten, fieldlabs en hybride leeromgevingen 2021-2023' ontwikkeld. In deze uitvoeringsagenda wordt ook gerefereerd aan lessen van de landelijke campusinventarisatie. Recent heeft de provincie ook haar campusbeleid geëvalueerd. De provincie bekijken of bijstelling/aanscherping van het beleid nodig is. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	- Clustering van logistiek - Grote oogst aanpak - Veel logistiek geacommodeerd ook op bestaande bedrijventerreinen. De aanvulling op het selectieve clusteringsbeleid beoogt duidelijkheid te scheppen richting markt, burgers en overheden - Brabant is op nationaal niveau een grote speler qua logistiek vastgoed. Beleidskeuzes van de provincie hebben daardoor in potentie een doorwerking naar de rest van Nederland. - Onderzoek naar circulaire economie.

LIMBURG

		Limburg
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Eigen prognoses. Vraag/aanbod uit balans.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Inzetten op clusteren op specifieke locaties: - VDL Nedcar is dedicated. - Greenport Venlo (multimodaal) lijkt draagvlak voor grootschalige logistiek af te nemen, maar wel voor regionaal gebonden maakindustrie, met al aanwezige logistiek. - Sittard- Geleen/ Beek is multimodaal ontsloten. - Politiek debat in Limburg om géén ruimte meer te bieden voor grootschalige bedrijven groter dan 5 hectare. In geval van aantoonbare regionale meerwaarde kan ontheffing worden gevraagd voor deze restrictie; voor bestaande bedrijven die meer dan 5 ha wensen is in elk geval de bestaande regionale binding een pré.
C	Energie-intensieve industrieclusters	- Chemelot. Ruimtevrage komt uit circulaire en biobased activiteiten. Hiervoor is meer plek nodig voor bijvoorbeeld opslagfaciliteiten en demofabrieken. Ook ruimte in keten nodig. Er is nog beschikbare ruimte aanwezig, maar deze kan onvoldoende omgezet worden naar de behoefte van circulaire grondstoffen - Geen ruimteclaims vanuit cluster 6 bedrijven verwacht
D	Campussen	- Brightlands Chemelot Campus - Brightlands Maastricht Health Campus, behoefte aan opschaling - Brightlands Smart Services Campus (Heerlen) geen ruimtevrage - Brightlands Greenport Campus (Venlo) nog ruimte om vraag te faciliteren, maar draagvlak voor grootschalige logistieke bedrijven lijkt af te nemen. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	- Klimaatadaptatie wordt een grote ruimtevrager (extra) ruimtevrage die voortvloeit uit realisatie van DeltaCorridor - Sturen op regionale meerwaarde voor toekomstbestendige ontwikkelingen - Transitie naar circulaire economie zal op de korte/middellange termijn extra ruimte vragen. Lange termijn effect is nog onduidelijk.

Programma Circulaire Economie

Nationaal Programma Circulaire Economie		
Wat	Opgave	De maatschappelijke transitie naar een (volledig) circulaire economie staat centraal, een toekomst waarin we nog efficiënter en zorgvuldiger omgaan met grondstoffen, materialen en producten. Nederland is daardoor minder afhankelijk van de winning en productie van nieuwe grondstoffen en materialen. Veel van de natuur- en milieuproblemen zijn in de kern te herleiden tot een verspillende omgang met grondstoffen. Door verder in te zetten op de transitie naar een circulaire economie kunnen we een belangrijke bijdrage leveren aan vier grote maatschappelijke opgaven: 1. Klimaat (CO₂-reductie); 2. Verbetering biodiversiteit; 3. Verbetering van lucht-, water- en bodemkwaliteit; 4. Vergroten leveringszekerheid van grondstoffen. Om grondstoffengebruik verder te verlagen en te zorgen voor maximaal waardebehoud, moet de focus naar de voorkant van de productieketen verschuiven. Daarnaast is het belangrijk dat er ook aandacht is voor 'refuse' en 'rethink' van producten. Er bestaan verschillende circulariteitsstrategieën, deze zijn door PBL overzichtelijk weergegeven op een circulariteitsladder (R-ladder). Hierbij geldt als vuistregel dat inzet op circulariteitsstrategieën die hoger op de ladder staan, over het algemeen minder grondstoffen vragen, hierdoor wordt milieudruk door onnodig grondstoffengebruik voorkomen. Samenvattend; er zijn 4 belangrijke 'knoppen' met bijbehorende circulaire strategieën (R-ladder) die kunnen worden ingezet: vermindering van grondstoffengebruik (input), vervanging van grondstoffen (substitutie), verlenging van de levensduur van producten/materialen en het tegengaan van verlies door hergebruik/recycling. Circulariteitsdoelen 4 knoppen om aan te draaien Bron: PBL
	Nationale doelen	Nederland heeft als doel om in 2050 een volledig circulaire economie te hebben. Met als tussendoel om in 2030 al 50% minder primaire abiotische grondstoffen te gebruiken (mineralen, metalen en fossiel).
	Doelen per provincie of gebied	Het National Programma Circulaire Economie richt zich o.a. op 5 prioritaire productgroepen waarvoor meerjarige transitieagenda's met doelen en activiteiten zijn vastgesteld: 1) Biomassa en voedsel 2) Kunststoffen 3) Maakindustrie 4) Bouw en 5) Consumptiegoederen.

Nationaal Programma Circulaire Economie		
		Zie voor de laatste adviesroutekaarten de volgende Tweede Kamerbrief: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/07/15/stand-van-zaken-concretisering-doelen-voor-circulaire-economie Er zijn (nog) geen specifieke CE doelen per provincie of gebied vastgesteld.
Hoe	Inrichtingsprincipes	We vragen de provincies bij ruimtelijke ontwikkelingen de volgende inrichtingsprincipes te hanteren: • Het stimuleren van de ombouw van lineaire naar circulaire faciliteiten zoals bedrijventerreinen, transportnetwerken en hubs. In de transitiefase (van lineair naar circulair) zal er extra ruimte ruimtebeslag nodig zijn. • Houd rekening met meer vraag naar bedrijfsruimten met een hoge milieucategorie voor recyclingactiviteiten en naar locaties voor opslag van retourneerde materialen. • Houd hierbij rekening met toekomstige innovaties hoog op de circulaire ladder (R-ladder) en het zo goed mogelijk kunnen sluiten van (grondstof)kringlopen. Verder: • Het delen en verlengen van de levensduur van goederen kan op termijn ook leiden tot een afname van het ruimtegebruik door minder productiefaciliteiten en logistieke activiteiten (bv. deelauto's, elektronica, meubels en kleding). • Onderzoeksbureau CE Delft heeft in opdracht van het PBL gekeken naar de ruimtelijke effecten in Nederland van circulaire bedrijvigheid in 5 economische sectoren: plastics industrie, woningbouw/utiliteitsbouw, autodelen, grond weg en waterbouw en lokale teelt van biomassa. Zie voor het rapport: https://ce.nl/publicaties/ruimtelijke-effecten-van-de-circulaire-economie-vijf-cases-bekeken/
	Randvoorwaarden	In het geval van transport van grote volumes (grondstoffen en recycalaat) is ook multimodale bereikbaarheid (weg, spoor en water) belangrijk.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	De ministeries van IenW, EZK en BZK gaan samen onderzoek uitvoeren om beter inzicht te krijgen in de kennisbasis in relatie tot het ruimtebeslag van circulaire economie ter ondersteuning van beleidsontwikkeling en ruimtelijke planvorming. Zij werken hierbij samen met EZK en andere relevante departementen. In het onderzoek zal een inventarisatie van bestaande kennis centraal staan die geduid zal worden in een iteratief proces door middel van kennistafels met (vertegenwoordigers van) nationale/regionale overheden en kennisinstellingen.
	Beschikbare instrumenten	Zie beschikbare middelen.
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministerie van IenW (coördinatie Rijksbrede programma) ism andere relevante departementen
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	In het najaar van 2022 zal een herijkt Nationaal Programma Circulaire Economie worden gepresenteerd waarin toekomstige uitwerking van de plannen uit het coalitieakkoord richting 2030 zijn beslag krijgen.
	Geplande aanvullingen	-
Nadere informatie		

Mobiliteit en bereikbaarheid (MIRT, Mobiliteitsvisie, luchtvaart, zeehavens)

Mobiliteit en bereikbaarheid		
Wat	Opgave	
		1. Bestaande infrastructuur: hoofdwegennet, hoofdspoornet, hoofdvaarwegennet, zeehavens en transportkanalen (TEN-T netwerk), luchthaveninfrastructuur Instandhouding van de infrastructuurnetwerken van weg, spoor, vaarweg, zee- en luchthavens heeft prioriteit. Voor de hoofdnetwerken van weg, spoor en vaarwegen ligt de verantwoordelijkheid bij het Rijk. Rond de instandhouding van de infrastructuur kunnen kansen ontstaan om koppelingen te maken met andere ruimtelijke werkzaamheden, mits dit de uitvoering van de instandhouding niet belemmert. Een groot deel van onze (rijkswegen)infrastructuur is gebouwd in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw. De bruggen, tunnels en wegen zijn aan vervanging of renovatie toe. Sinds de jaren '60 is het verkeer op veel plekken verachtvoudigd. Sommige vrachtwagens zijn driemaal zo zwaar. De groei in het wegverkeer zet de komende decennia bovendien naar verwachting door. Daarnaast wordt de mobiliteitsopgave groter en complexer door (autonome) ontwikkelingen zoals klimaatverandering en bodemerrosie. Cybersecurity en duurzaam en circulair bouwen, stellen ons voor extra opgaven. 2. Verdere ontwikkelingen, opgaven en programma's Mobiliteit en bereikbaarheid kennen diverse opgaven en programma's welke de inrichting van de fysieke ruimte raken. De volgende onderwerpen komen hier aan bod: A) Brede ontwikkelingen, opgaven en de mobiliteitsvisie B) Meerjarenprogramma Infrastructuur Ruimte en Transport (MIRT), C) Verstedelijking en woningbouw D) Luchtvaart E) Havens en F) Laad- en tankinfrastructuur. <i>A) Brede ontwikkelingen, opgaven en de mobiliteitsvisie</i> Ontwikkelingen en opgaven worden onder meer in beeld gebracht in de Integrale Mobiliteitsanalyse 2021. Deze brengt de nationale ontwikkelingen en -opgaven in beeld op het gebied van mobiliteit, bereikbaarheid, verkeersveiligheid, klimaat en emissies in beeld. Met de provinciale uitwerking kunnen kansen gezocht worden om ook aan deze opgaven te werken en zo het nationaal belang mee te wegen. Het Rijk blijft doorlopend inzetten op het creëren van een veilig, slim en duurzaam mobiliteitssysteem voor de lange termijn. Hieronder verstaan we ook klimaatadaptatie, CO2 beperkingen en circulaire bouwen. Dit vraagt ook om een transitie van de mobiliteit. De mobiliteitstransitie heeft invloed op de ruimtelijke omgeving en keuzes, bijvoorbeeld door elektrificatie, hubs, smart mobility en deelmobiliteitsystemen. De mobiliteitstransitie staat niet op zichzelf, maar dient in samenhang te worden gezien met de andere transities (energietransitie, klimaatadaptatie etc.) met ruimtelijke gevolgen. Hier zijn kansen voor de bundeling en concentratie van functies. Een voorbeeld is het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit van de infrastructuur, door bijvoorbeeld het verminderen van de barrièrewerking, overkluizen en inpassen. De havens staan voor een transitie naar verduurzaming van de sector en de circulaire economie. Ook deze ontwikkelingen kunnen gevolgen hebben voor het ruimtebeslag – ook indirect, bijvoorbeeld rond externe veiligheid en het vervoer en opslag van waterstof en andere herwonnen (chemische) grondstoffen. Vanuit het Rijk wordt gewerkt aan de Mobiliteitsvisie, welke richting geeft aan de invulling van langere termijn opgaven. In oktober 2022 heeft IenW de Contourennota Mobiliteitsvisie gepubliceerd. De volgende stap is om begin 2023 een hoofdlijnennotitie te publiceren. Ook de gebiedsgerichte bereikbaarheidsprogramma's uit het MIRT geven hier richting aan. <i>B) Meerjarenprogramma Infrastructuur Ruimte en Transport (MIRT)</i> Het MIRT omvat rijksprojecten en –programma's rond bereikbaarheid, (water)veiligheid en ruimtelijke inrichting. Het MIRT is daarbij gericht op het borgen van de bereikbaarheid voor personen en goederenvervoer en aldus faciliteren van het maatschappelijk en economisch verkeer. Met het MIRT werken we aan veilige, slimme en duurzame mobiliteit.

Mobiliteit en bereikbaarheid	
	Besluitvorming binnen het MIRT loopt door tijdens de uitwerking van de provinciale uitvraag waardoor nieuwe besluiten/projecten extra ruimtebeslag kunnen gaan vragen. Het Rijk werkt intensief samen met provincies, gemeenten, vervoerregio's en waterschappen aan de projecten en programma's. In de provinciale uitwerking dient rekening te worden gehouden met de besluiten uit het MIRT. Het MIRT Overzicht 2023 is het meest recente overzicht van projecten en programma's, aangevuld met de besluiten zoals vermeld in de Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en bijlagen. Vanwege het karakter en hardheid van de verschillende MIRT fasen moeten besluiten voor de projecten vanaf in ieder geval de MIRT startbeslissing overgenomen worden in de provinciale uitwerking. Inzichten uit de provinciale uitwerking kunnen het MIRT voeden, bijvoorbeeld bij de verkenning van oplossingen voor de opgaven in de Verkenningfase. De wijze van besluitvorming over de MIRT projecten en programma's blijft onveranderd: deze loopt via de reguliere MIRT processen en niet via de provinciale uitwerking. Aanvullend op het MIRT dient in de provinciale uitwerking ook rekening te worden gehouden met de reserveringen voor de Oude Lijn, Noord/Zuidlijn en Rail Gent Terneuzen, vanuit op de groeifondsproposities en de in ontwikkeling zijnde buisleidingenbundel tussen de Rotterdamse haven en Chemelot/Ruhrgebied voor het vervoer van risicovolle gassen en vloeistoffen. <i>C) Verstedelijking en woningbouw</i> De woningbouwopgave in combinatie met de mobiliteitsopgave zorgt voor een grote ruimtelijke druk in de verschillende provincies en belasting van de netwerken. Voor de ruimtelijke inpassing van de woningbouwopgaven gaan we uit van de voorkeursvolgorde verstedelijking uit de NOVI. Ook de verstedelijkingsstrategieën (Verstedelijkingsstrategieën - De Nationale Omgevingsvisie) geven richting. Evenals de NOVEX-gebieden waar Rijk en regio toewerken naar uitvoeringsprogramma's. Bereikbaarheid wordt voor een groot deel bepaald door inrichting van de fysieke ruimte. Door nieuwe woningbouw ruimtelijk toe te voegen op die plekken nabij werk en voorzieningen, wordt de bereikbaarheid vergroot. Dit stimuleert actieve mobiliteit (lopen en fietsen) voor de korte en middellange afstanden (tot 15 km), al dan niet in combinatie met trein/OV voor langere afstanden. Tijdens de BO's leefomgeving van het voorjaar 2022 zijn versnellingsafspraken gemaakt rond de ontsluiting van woningbouw, zie kamerbrief inclusief bijlage met versnellingsafspraken. Tijdens de BO MIRT's in het najaar 2022 zijn afspraken gemaakt rond de ontsluiting van de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties. In de provinciale uitwerking dient rekening gehouden te worden met deze afspraken. <i>D) Luchtvaart</i> De Luchtvaartnota 2020-2050 is een beleidsnota met de koers voor de Nederlandse luchtvaart. In deze Luchtvaartnota staat een omslag van kwantiteit naar kwaliteit centraal op basis van vier publieke belangen. Veiligheid, internationale bereikbaarheid, duurzaamheid en leefomgevingskwaliteit zijn bepalend voor de toekomst van de luchtvaart. In het kader van de uitvoering van de Luchtvaartnota wordt in deze kabinetsperiode nieuwe besluitvorming (Luchthavenbesluit, Luchthavenindielingsbesluit) voor Schiphol en de overige regionale burgerluchthavens van nationale betekenis (waarvan het Rijk bevoegd gezag is) verwacht. Bij de invulling van ruimtelijke activiteiten moet rekening worden gehouden met de toekomstige besluitvorming. Voor Schiphol vindt de integrale afweging over ruimtelijke activiteiten plaats binnen het NOVEX-gebied Schiphol. De opgaven die samen komen in dit gebied (waaronder woningbouw, verduurzaming van bedrijvigheid, transitie in de landbouw, versterking van het energienet, instandhouding en verbetering van de natuur) kunnen niet los van elkaar worden opgelost. Zo kan bijvoorbeeld

Mobiliteit en bereikbaarheid	
	verduurzaming van bedrijvigheid in het gebied stikstofruimte creëren om woningbouw mogelijk te maken, maar zijn verduurzaming en de benodigde versterking van het energienet niet mogelijk zonder stikstofruimte. Daarom is begin 2022 afgesproken om een gezamenlijke gebiedsagenda uit te werken gericht op verbetering van de leefomgevingskwaliteit in het gebied. Bij de overige burgerluchthavens van nationale betekenis kunnen deze opgaven ook spelen en vragen ook aandacht bij de afweging over ruimtelijke ontwikkelingen. Er spelen ontwikkelingen op het gebied van geluidbeleid, zoals de Programmatische Aanpak Vliegtuiggeluid, de aangekondigde beleidsreactie op de WHO richtlijnen (zie ook onder thema Geluid) en de mogelijke invoering van de rekenmethode Doc29 voor de regionale luchthavens. Deze ontwikkelingen kunnen ook invloed hebben op het ruimtelijk beleid rondom de luchthavens. Regels over beperkingengebieden ten behoeve van luchtvaartveiligheid (obstakels) worden door ICAO herzien, met een implementatieplicht in 2024-2028. Parallel aan de implementatie daarvan werkt IenW aan een transparante invulling van dit obstakelbeleid (onderdeel van de Luchtvaartnota 2020-2050). Wat de nieuwe ICAO-regels doen met de ruimtevraag wordt onderzocht. Het uitgangspunt is alleen te beperken waar noodzakelijk en een belangenafweging vaker mogelijk te maken. Waar mogelijk wordt lokale uitwerking in samenspraak met provincies en gemeenten nader georganiseerd. In de komende periode wordt bezien of bij verder van de luchthaven gelegen gebieden meer mogelijkheden zijn voor maatwerk voor ruimtelijke ontwikkeling, zoals woningbouw, met als doel de lokale leefbaarheid op peil te houden. Daarnaast wordt onderzoek gedaan naar de kansen die innovaties, zoals geluidadaptief bouwen, bieden. Voor Schiphol geldt dat deze elementen onderdeel zijn van de uitwerking van de NOVEX Schiphol. In de komende periode wordt o.a. bezien of de leefomgeving rond luchthavens zodanig kan worden ingericht dat langdurig verhoogde blootstelling aan ultrafijn stof wordt beperkt. Voor Schiphol wordt dit meegenomen in de uitwerking van het NOVEX-gebied Schiphol. E) Havens De havens en de transportkanalen staan voor een transitie naar verduurzaming van de sector en de circulaire economie. Tegelijkertijd zijn de havens en de transportkanalen essentieel voor de realisatie van de landelijke transitie naar duurzame samenleving en economie (aanlanding wind op zee, productie en transport waterstof en opvang, transport en opslag CO₂). Walstroom voor elektrische vaart heeft ook impact op de inrichting van bijvoorbeeld havens, en mogelijk ook op vaarwegen. Goederenvervoer en Logistiek is van groot belang voor de Nederlandse economie. Een evenwichtig, integraal en duurzaam goederenvervoersysteem is daarbij uitgangspunt. Daarin hebben alle modaliteiten hun specifieke kenmerken en hun waarde. De verschillende modaliteiten moeten steeds meer als elkaars achtervang fungeren bij tijdelijke verstoringen op bepaalde delen van de infrastructuur, waarbij modal shift functioneert als allocatieinstrument voor de verladers en opdrachtgevers van transporten. Om het wegennet en de omgeving zoveel mogelijk te ontlasten en aan te zetten tot extra duurzaamheid, wordt ingezet op een stimuleringsbeleid van Modal Shift naar binnenvaart, spoor en buisleidingen waar mogelijk en realistisch. F) Laad- en tankinfrastructuur

Mobiliteit en bereikbaarheid		
		Opgaven rond laad- en tankinfrastructuur voor zowel personenmobiliteit als logistieke sector hebben komende jaren een ruimtelijke impact. Zero-emissie zones in grotere steden gaan hier een aanjagende rol in spelen. Naast laad- en tankinfrastructuur zullen deze zones ook de aanwezigheid van logistieke overslag hubs aan de rand van steden stimuleren. Vanuit de Rijksoverheid wordt in samenwerking met de medeoverheden en marktpartijen gewerkt aan de opschaling van de laadinfrastructuur. Dit is geformaliseerd in de Nationale Agenda Laadinfrastructuur (NAL) die is opgesteld als onderdeel van het Klimaatakkoord. In de NAL is afgesproken dat de uitrol van laadinfrastructuur op regionale schaal wordt aangepakt. In dit kader zijn zes regionale samenwerkingsverbanden opgericht die gemeenten ondersteunen bij de uitrol van laadinfrastructuur in Nederland. Dit gebeurt onder andere door het uitschrijven van regionale concessies voor publiek toegankelijke laadpunten. Ten aanzien van waterstof zijn er verschillende regionale samenwerkingsverbanden die kijken naar de lokale ontwikkeling van een waterstof infrastructuur, o.a. voor mobiliteit, met bijbehorende tankinfra. Bijvoorbeeld in Groningen, Noord-Holland en Utrecht. Vanuit IenW zijn we hierop aangesloten en verwachten we deze initiatieven binnenkort ook te kunnen ondersteunen met landelijk stimuleringsbeleid, om invulling te geven aan de doelstellingen uit het Klimaatakkoord om te komen tot 50 waterstof tankstations in 2025.
	Nationale doelen	Nederland bereikbaar, leefbaar en veilig houden. IenW zorgt voor een sterke en duurzame infrastructuur, boven en onder de grond. Voor een netwerk van wegen, spoorwegen, fietspaden, vaarwegen en buizen, van dijken, havens en luchthavens. Voor mobiliteit die kwalitatief goed, betaalbaar en toegankelijk is. Voor een gezonde leefomgeving met schone lucht, schone bodem, schone rivieren en een schone zee. In de NOVI zijn de doelen rond mobiliteit en bereikbaarheid als volgt gedefinieerd: • In stand houden en ontwikkelen van de hoofdinfrastructuur voor mobiliteit • Waarborgen van een goede toegankelijkheid van de leefomgeving • Waarborgen van de hoofdinfrastructuur voor transport van stoffen via (buis)leidingen • Waarborgen van de waterveiligheid en de klimaatbestendigheid van vitale infrastructuur voor mobiliteit). Vanuit het Rijk werken we aan de Mobiliteitsvisie, welke richting geeft aan de invulling van langere termijn opgaven. In oktober 2022 heeft IenW de Contourennota Mobiliteitsvisie gepubliceerd. De volgende stap is om begin 2023 een hoofdlijnennotitie te publiceren. Verder zijn onder meer de volgende beleidsnota's van kracht: Havennota 2020-2030, Goederenvervoersagenda, Luchtvaartnota 2020-2050, Ontwikkelagenda Toekomstbeeld Openbaar Vervoer 2040, Toekomstperspectief Automobility 2040 en het Nationaal Toekomstbeeld Fiets.
	Doelen per provincie of gebied	De doelen per provincie of gebied zijn gelijk aan de nationale doelen, wel kunnen de specifieke opgaven en benodigde maatregelen per provincie of gebied verschillen. Specifieke opgaven binnen het MIRT per landsdeel zijn opgenomen in het MIRT overzicht 2023, inclusief kaarten. Tijdens de BO's leefomgeving van het voorjaar 2022 zijn versnellingsafspraken gemaakt rond de ontsluiting van woningbouw, zie kamerbrief inclusief bijlage met versnellingsafspraken.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Voor het afwegen van opgaven en oplossingen in het MIRT samen met decentrale overheden hanteert het Rijk de volgende uitgangspunten, zoals opgenomen in het Beleidsprogramma van IenW: • Instandhouding van hoofdinfrastructuurnetwerken heeft prioriteit. • Niet elk bereikbaarheidsvraagstuk vraagt om een mobiliteitsoplossing; soms is het beter om andere, ruimtelijke, keuzes te maken. IenW zoekt samen met andere departementen en decentrale overheden oplossingen en kansen op het gebied van nabijheid en digitale infrastructuur. • De start is het beter benutten van de infrastructuur, via gedragsmaatregelen, normering, prijzen en kansen rond data en innovaties.

Mobiliteit en bereikbaarheid		
		- Gebiedsgerichte programma's staan centraal. Per gebied zullen we maatwerk moeten leveren: zo is de keuze in hoogstedelijk gebied eerder een oplossing met OV en de fiets zoals rondom station Nijmegen, terwijl op andere plekken ook het vervoer over de weg de beste oplossing kan zijn. Het effect van gebieden op het totale netwerk blijft hierbij altijd een aandachtspunt. - We beoordelen mogelijke maatregelen vanuit het perspectief van de burger en brede welvaart. - Voor een goede ontsluiting van nieuwe woningen hanteert IenW samen met VRO en decentrale overheden een specifiek kader. Snel toevoegen van nieuwe woningen in aansluiting op infrastructuur met voldoende capaciteit heeft de voorkeur.
	Randvoorwaarden	De ruimtelijke uitwerking dient rekening te houden met de bestaande infrastructuur (hoofdwegenet, hoofdspoornet, hoofdvaarwegennet, zeehavens en transportkanalen (TEN-T netwerk) en luchthaveninfrastructuur) en het buisleidingennetwerk en wettelijk vastgelegde ruimtelijke beperkingen aan en rondom bestaande rijksinfrastructuur en luchthavens. Voor de hoofdnetten zijn in de Regeling algemene regels ruimtelijke ordening (RARRO) en het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (BARRO) alle ruimtelijke beperkingen opgenomen. De ruimtelijke uitwerking dient te voldoen aan Europese richtlijnen en nationale wetgeving ten aanzien van stikstof, geluid, externe veiligheid, water, biodiversiteit/habitat en landschap.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Specifieke opgaven binnen het MIRT per landsdeel zijn opgenomen in het MIRT overzicht 2023, inclusief kaarten.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Specifieke opgaven binnen het MIRT per landsdeel zijn opgenomen in het MIRT overzicht 2023, inclusief kaarten.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Mobiliteitsfonds, besluitvorming over middelen valt buiten de uitwerking van de provinciale uitvraag.
	Beschikbare instrumenten	Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport, werk met werk maken, integrale cross-sectorale aanpak van gebiedsopgaven over de domeinen en door de bestuurslagen heen.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	IenW
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Besluitvorming binnen het MIRT loopt door tijdens de uitwerking van de provinciale uitvraag. Het Rijk werkt intensief samen met provincies, gemeenten, vervoerregio's en waterschappen aan de projecten en programma's.
	Geplande aanvullingen	- Jaarlijks MIRT-overzicht - Hoofdlijnennotitie Mobiliteitsvisie (begin 2023).
Nadere informatie		- Integrale Mobiliteitsanalyse: Mobiliteitsbeleid Tweede Kamer der Staten-Generaal - Beleidsprogramma van Infrastructuur en Waterstaat: Beleidsprogramma Infrastructuur en Waterstaat Rapport Rijksoverheid.nl - MIRT overzicht 2023 inclusief kaarten: https://www.mirtoverzicht.nl/mirt-overzicht - Concept afweegkader woningbouw: Concept-afweegkader Woningbouw en mobiliteit Rapport Rijksoverheid.nl - Contourennota Mobiliteitsvisie: Kamerbrief bij Contourennota Mobiliteitsvisie Kamerstuk Rijksoverheid.nl - Havennota 2020-2030: Definitieve Havennota 2020-2030 Rapport Rijksoverheid.nl - Goederenvervoeragenda: Goederenvervoeragenda Rapport Rijksoverheid.nl

Mobiliteit en bereikbaarheid		
		- Luchtvaartnota 2020-2050: Verantwoord vliegen naar 2050 Luchtvaartnota 2020-2050 Rapport Rijksoverheid.nl - Ontwikkelagenda Toekomstbeeld Openbaar Vervoer: Ontwikkelagenda Toekomstbeeld OV Rapport Rijksoverheid.nl - Toekomstperspectief Automobility: Toekomstperspectief Automobility 2040 Rapport Rijksoverheid.nl - Nationaal Toekomstbeeld Fiets: Nationaal Toekomstbeeld Fiets - De kracht van de fiets volop benut! Rapport Rijksoverheid.nl - Nationale Agenda Laadinfrastructuur: Nationale Agenda Laadinfrastructuur - Nationale Agenda Laadinfrastructuur - Kamerbrief over uitkomsten Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving juni 2022: Kamerbrief over uitkomsten Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving Kamerstuk Rijksoverheid.nl - Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en moties en toezeggingen MIRT: Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en moties en toezeggingen MIRT Kamerstuk Rijksoverheid.nl - Wet Mobiliteitsfonds: wetten.nl - Regeling - Wet Mobiliteitsfonds - BWBR0044860 (overheid.nl) - MIRT-spelregels: Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) Ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling Rijksoverheid.nl

Programma Woningbouw

Programma Woningbouw		
Wat	Opgave	Versneld voldoende betaalbare en passende woningen realiseren. Voor de realisatie liggen er keuzes over afweging van nieuwe woningbouwlocaties (versterking regie op de woningbouw via bestuurlijke afspraken) en keuzes over integraliteit van de gebiedsontwikkeling.
	Nationale doelen	- Tot en met 2030 zijn er 900.000 woningen in heel Nederland nodig. - Een groei van de bouwproductie naar 100.000 woningen per jaar vanaf 2024; - Het streven dat ten minste twee derde van de nieuwbouwwoningen betaalbare huur- en koopwoningen zijn, waarvan tot en met 2030 250.000 sociale huurwoningen door woningcorporaties. - Het toewerken naar meer balans in de woningvoorraad met een streven naar 30 procent sociale huurwoningen. - In de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties wordt een groot gedeelte van de 900.000 woningen gebouwd die tot en met 2030 in heel Nederland nodig zijn. - Integrale gebiedsontwikkeling in de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties
	Doelen per provincie of gebied	Op 13 oktober zijn er per provincie provinciale woningbouwafspraken gemaakt over hun provinciale aandeel in de Nationale opgaven. Er worden onder andere afspraken gemaakt over de bruto nieuwbouw, de plancapaciteit, de betaalbaarheidssegmenten en het bouwen voor aandachtsgroepen. Deze afspraken zijn uitgangspunt in de provinciale, ruimtelijke puzzel. 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties in zeven NOVEX-(verstedelijkingsgebieden): zie bijlage NOVEX-gebieden.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Bodem en water sturend is als inrichtingsprincipe in het programma Woningbouw genoemd. In verschillende beleidsprogramma's (versnelling verduurzaming gebouwde omgeving, leefbaarheid en veiligheid etc.) worden de inrichtingsprincipes nader uitgewerkt.
	Randvoorwaarden	Over deze randvoorwaarden worden waar mogelijk concrete afspraken gemaakt in de regionale woondeals. Randvoorwaarden als stikstof, geluid, externe veiligheid en gezondheid, waar relevant. Voor de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties geldt dat er woon-werkafspraken worden opgesteld op het moment dat bedrijven en hun werknemers verplaatst moeten worden. Hiermee moet worden geborgd dat bedrijven zich door kunnen

Programma Woningbouw		
		ontwikkelen in het plangebied zelf of op een nabijgelegen locatie in de regio. Hierdoor moeten praktisch geschoolde medewerkers hun baan zoveel mogelijk kunnen behouden en de bereikbaarheidseffecten worden geminimaliseerd.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties in zeven NOVEX-(verstedelijkingsgebieden): • MRA: MRA West; MRA Oost en Havenstad Amsterdam. • Zuidelijke Randstad: Oude Lijn Leiden-Dordrecht; Rotterdam Oostflank en Den Haag CID-Binckhorst. • Stedelijk Brabant: Eindhoven Internationale Knoop XL en de Brabantse Stedenrij. • MRU: Utrecht Groot Merwede en Spoorzone/A1-zone Amersfoort. • Foodvalley-Arnhem-Nijmegen: Foodvalley; Nijmegen Kanaalzone; Nijmegen Stationsgebied en Spoorzone Arnhem-Oost. • Regio Zwolle: Spoorzone Zwolle. • Groningen/Assen: Groningen Suikerunieterrein en Groningen Stadshavens. Alle grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties, andere grote locaties en locaties van regionale betekenis worden in de regionale woondeals per provincie op kaart opgenomen. Diverse locaties hebben al een financiële bijdrage ontvangen vanuit het Rijk (bijvoorbeeld vanuit de woningbouwimpuls of de eerste tranche versnellingsafspraken).
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Woningbouwimpuls; € 1,25 miljard beschikbaar voor het sneller realiseren van (betaalbare) woningen. Mobiliteitsfonds; Voor de ontsluiting van grootschalige woningbouw is € 7,5 miljard beschikbaar. Hiervan is € 1,5 miljard bestemd voor het versnellen van woningen door middel van financiële ondersteuning in bovenplanse bereikbaarheidsmaatregelen (korte termijn). Het resterende bedrag is voor de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties
	Beschikbare instrumenten	De regionale woondeals, wet- en regelgeving, Taskforce nieuwbouw corporaties
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van BZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	M.b.t. versterken regie op de woningbouw: • 1 juni 2022: indicatieve woningbouwafspraken zijn vastgelegd tussen provincies en het Rijk. • Van 1 juni tot 1 oktober 2022: reality-check uitgevoerd in overleg met gemeenten in regioverband en met corporaties en marktpartijen. • 13 oktober 2022: definitieve provinciale woningbouwafspraken 2022-2030 vastgelegd tussen provincies en Rijk. • Tussen december 2022 en februari 2023: sluiten regionale woondeals Tweede ronde versnellingsafspraken worden gemaakt tijdens het BO MIRT najaar 2022. Afspraken investeringen grootschalige NOVEX- woningbouwlocaties tijdens het BO MIRT najaar 2022.
	Geplande aanvullingen	Het kabinet stelt de komende 10 jaar in totaal €7,5 miljard beschikbaar voor ontsluiting van nieuwe woningen. Van deze € 7,5 miljard is € 1,5 miljard bestemd voor de versnelling van grootschalige woningbouwlocaties op korte termijn in heel Nederland door kleine bereikbaarheids- en infrastructuurmaatregelen. De resterende € 6 miljard wordt ingezet voor het ontsluiten en goed bereikbaar maken van de 17 NOVEX-woningbouwlocaties. De afspraken over woningbouw en mobiliteit uit de BO's MIRT 2022 worden opgenomen in de regionale woondeals die eind dit jaar en begin volgend jaar gesloten worden.

Programma Woningbouw		
		Daarnaast is € 475 miljoen beschikbaar voor het (deels) afdekken van het publieke tekort op de gebiedsontwikkeling. BZK en de regio's werken de afspraken voor het gebiedsbudget samen verder uit, zodat we –binnen het beschikbare budget- afspraken kunnen maken in het BO Leefomgeving van 2023.
Nadere informatie		Nadere uitwerking van deze doelstelling is te vinden in de Nationale Woon- en Bouwagenda, en het programma Woningbouw.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
Wat	Opgave	Vergroening van de bebouwd gebied met groen-blauwe verbindingen met het landelijk gebied Verdichting van steden leidt tot een intensivering van het ruimtegebruik. Groen in de leefomgeving is belangrijk voor de leefbaarheid en draagt bij aan de mentale en fysieke gezondheid. Zowel in als om het stedelijk gebied zijn plekken van rust en ruimte voor beweging nodig. Tegelijkertijd hebben we in het bebouwde gebied te kampen met de gevolgen van klimaatverandering, zoals hittestress en overstromingen. Meer stedelijk groen helpt de uitdagingen op het gebied van klimaatadaptatie (KNMI Klimaatsignaal 2021, IPCC augustus 2021, IPCC februari 2022)(hittestress, wateroverlast, droogte) aan te gaan. Daarbij staan natuur en biodiversiteit wereldwijd onder druk en is ook in stedelijk gebied sprake van afname van natuur en biodiversiteit (PBL NOVI Monitor 2022, SOVON 2022) Verbetering van de condities voor soorten in het stedelijk gebied is daarom dringend nodig om de biodiversiteit te herstellen. De andere opgaven en transities in het stedelijk gebied bieden kansen voor vergroening, die benut moeten worden. Anderzijds kunnen andere opgaven zoals de woningbouwopgave en de energietransitie in de stedelijke omgeving ook een complicatie vormen voor het herstel van de kwaliteit van de leefomgeving voor mens en dier in stedelijk gebied. Centraal staat een integrale aanpak van al deze opgaves tezamen in en om stedelijk gebied, waarbij het groen in de leefomgeving steden wordt uitgebreid en versterkt zodat het stedelijk groen optimaal bijdraagt aan de verschillende doelen. Het groen in de stad wordt daarbij door groen blauwe structuren verbonden met groene gebieden buiten de stad met een hogere landschappelijke of natuurwaarde. Voor een natuurinclusieve ontwikkeling wordt aanwezig en nieuw te realiseren groen zo ingericht dat het zoveel mogelijk bijdraagt aan de biodiversiteit. [Er is een raakvlak met de inzet vanuit de programma's Mooi Nederland, Gezonde, groene leefomgeving en de Agenda Natuurinclusief]
	Nationale doelen	Beter en meer (multi) functioneel groen (en oppervlaktewater) zodat : • groen meegroeit met de verstedelijking en groentekorten in en om de stad worden ingelopen. We bieden alle Nederlanders een gezonde, aantrekkelijke leefomgeving met voldoende plekken van rust en ruimte voor recreatie en bewegen. • de gebouwde omgeving bestand is tegen het veranderende klimaat; alle steden en dorpen moeten bestand zijn tegen extreem weer dat zich nu al voordoet, en in 2050 klimaatbestendig zijn; • de biodiversiteit kan herstellen en we de natuur kunnen beleven in het bebouwde gebied door behoud/terugkeer van de soorten die gewoon zijn in Nederlandse steden.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
		In het Klimaatakkoord is afgesproken dat provincies en gemeenten bij de herziening van hun omgevingsvisies in hun ruimtelijke beleid regelen dat bij de realisatie van nieuwe wijken direct ook bos wordt gerealiseerd. Dit levert niet alleen een bijdrage aan de vastlegging van koolstof, maar ook aan de leefkwaliteit van bewoners. Ook staat in het Klimaatakkoord dat gemeenten streven naar 1% meer bomen per jaar op Nederlands grondgebied (5000 ha bosuitbreiding).
	Doelen per provincie of gebied	De nationale doelen gelden ook voor iedere provincie. De inzet is gericht op het bebouwd gebied (generiek) en het gebied daaromheen (in de verbinding met het landelijk gebied). In het kader van het programma NOVEX worden gebiedsspecifieke afspraken gemaakt over (kwalitatief) groen voor de gebieden waarvoor door regio en Rijk gezamenlijk verstedelijkingsstrategieën worden opgesteld.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Om op lokaal niveau het principe van 'groen in en om de stad' invulling te geven, vragen we de provincies bij ruimtelijke ontwikkelingen de volgende inrichtingsprincipes mee te nemen: • Groen groeit mee met de ontwikkeling van het stedelijk gebied en groentekorten worden ingelopen. • Bestaand en nieuw groen wordt zodanig ingericht dat het (zoveel mogelijk) bijdraagt aan alle genoemde doelen. In het kader van het herstel van biodiversiteit moet aandacht zijn voor de kwaliteit van het groen. • Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen worden de mogelijkheden gezien om groen te integreren in de ontwikkeling en/of de bouwwerken. • Bij de planvorming, inrichting en beheer van verstedelijkingslocaties ecologisch advies betrekken. <i>Ter uitvoering van het Klimaatakkoord:</i> De Bossenstrategie concreet uitwerken per provincie binnen en buiten bebouwd gebied (hoeveel hectare, waar komt het, hoe wordt het gefinancierd, welke partners zijn er nodig) en in beeld brengen per provincie welk aandeel van de 5000 ha bosuitbreiding wordt geleverd; Provincies wordt gevraagd om vooruitlopend op de ontwikkeling van definitieve kaders (landelijke regelgeving en handreikingen) nieuwe ontwikkelingen te laten voldoen aan voorwaarden m.b.t. klimaatbestendigheid, hoeveelheid en kwaliteit groen, biodiversiteit en gezondheid. O.m. door daarop gericht beleid richting gemeenten en ondersteuning van gemeenten (bijv. -waar nodig in- kennis mbt klimaatadaptatie en biodiversiteit). Verder wordt gevraagd het vergroenen en klimaatbestendig maken van bestaand stedelijk gebied vanuit het ruimtelijk en natuurbeleid te coördineren en te ondersteunen. En te borgen dat er voldoende groene recreatief gebied van goede kwaliteit beschikbaar is rondom het stedelijk gebied. Ter voorkoming van belemmeringen/vertragingen in het kader van ruimtelijke ingrepen (verduurzaming en isolatie van gebouwen, nieuwbouw etc.) wordt provincies gevraagd om samen met gemeenten te zoeken naar versnellingsmogelijkheden voor natuurinclusief isoleren op basis van (gebieds-) ontheffingen (Omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten). <u>Meer specifiek wordt gevraagd:</u> A. Nieuwe plannen en ruimtelijke ontwikkelingen Provincies zorgen ervoor dat alle nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in/aan stedelijk gebied (vanaf 1 juli 2023): • klimaatbestendig zijn zowel wat betreft de locatiekeuze als de ruimtelijke inrichting als de bouwwijze (nieuwbouw en transformatie) voor tenminste de • levensduur van de te ontwikkelen objecten, en • natuurinclusief zijn en bijdragen aan het herstel en de versterking van de biodiversiteit in het stedelijk gebied, en • een groene, gezonde leefomgeving bieden voor de bewoners en de gebruikers van het gebied.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
		Daarnaast wordt provincies gevraagd samen met gemeenten in beeld te brengen hoe het is gesteld met de soorten in de gemeenten. Deze informatie en de maatregelen die een gemeente moet nemen om negatieve effecten te voorkomen worden vastgelegd in soortenmanagementplannen (SMP). SMP's kunnen als basis dienen voor door provincies te verlenen gebiedsont-heffingen voor natuur om nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld de woningbouwopgave of na- isolatieopgave, versneld mogelijk te maken. Bovendien helpt inzicht in de aanwezigheid van natuur binnen een gemeente te bepalen waar in het kader van andere opgaven (bijv. klimaatadaptatie en gezondheid) meer groen wenselijk is. B. Aanpak bestaand stedelijk gebied Voor het bestaand stedelijk gebied is een gezamenlijke inzet van de overheden nodig, waarbij gemeenten voor hun gebied primair verantwoordelijk zijn voor het vergroenen van het stedelijk gebied en het realiseren van een gezonde groene leefomgeving, en waarbij de meest stenige buurten prioriteit hebben. Hiermee kunnen ze tevens invulling geven aan de opgave het bestaand bebouwd gebied klimaatbestendig te maken (in aansluiting op Uitvoeringsplan Klimaatadaptatie) en de biodiversiteit te herstellen en versterken. Aan de provincies wordt gevraagd om de inzet op het vergroenen van de bestaand bebouwd gebied te stimuleren, te ondersteunen en te coördineren (o.m. met de provinciale inzet op groen om de stad) vanuit hun verantwoordelijkheid voor het ruimtelijk en natuurbeleid. C. Groen om de stad De provincies wordt gevraagd om: - voldoende ruimte te reserveren voor recreatiegebied⁹ om de stad om te voorzien in recreatiebehoefte van (groeierende) stedelijke bevolking. In de reservering wordt ook rekening gehouden met de mogelijke bijdrage van het gebied aan het herstel van biodiversiteit en bijdrage aan klimaatadaptatie (verkoeling en wateropvang), en; - een plan van aanpak te maken om recreatieve en ecologische verbindingen van groene recreatiegebieden met groengebieden in de steden te realiseren alsmede de groen-blauwe verbindingen met het landelijk gebied.
	Randvoorwaarden	Provincies wordt gevraagd deze integrale en natuurinclusieve aanpak op te nemen en uit te werken in de provinciale omgevingsvisies en ervoor zorg te dragen dat ook gemeenten deze opnemen in de gemeentelijke omgevingsvisies. Op basis hiervan wordt natuurinclusieve beleidsvorming en besluitvorming door provincies en gemeenten gebaseerd, waarbij rekening wordt gehouden met nationaal beleid, wet- en regelgeving en ontwikkelingen daarin, ook in Europees verband (zoals het voorstel voor een Europese Natuurherstelwet).
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Generiek voor bebouwd gebied en het omliggend gebied. In het kader van het programma NOVEX worden in het verlengde van dit programma gebiedsspecifieke afspraken gemaakt over groen voor de gebieden waarvoor door regio en Rijk gezamenlijk verstedelijkingsstrategieën worden opgesteld.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	NOVEX-gebieden en grootschalige woningbouwlocaties
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Financiële middelen voor aanleg en beheer groen zijn aanwezig bij provincies en gemeenten. Het Rijk heeft daarvoor geen specifiek budget. Voor provincies is groen in en om de stad een van de belangrijkste randvoorwaarden als het gaat om het realiseren van de woningbouwopgave. Groenopgave en -ambitie worden door het Rijk inhoudelijk gedeeld. De rijksmiddelen ter ondersteuning van de woningbouw bieden de mogelijkheid voor een bijdrage in de kosten voor groen dat direct aan de woningbouwontwikkeling gerelateerd is. Daarnaast komen naar verwachting vanuit het Nationale Isolatie Programma (NIP) middelen beschikbaar voor versnelling van een natuurinclusieve aanpak gericht op soortenbescherming bij na-isolatieworkzaamheden, bijvoorbeeld ter ondersteuning van het opstellen van Soortenmanagement-plannen.

⁹ Of gebied dat de goede kwaliteiten heeft voor recreatief medegebruik.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
		Vanuit het Rijk loopt onderzoek naar de kosten en baten van groen en is het de ambitie om baathouders te betrekken bij de financiering van groen. Provincies worden uitgedaagd om samen met gemeenten op lokaal niveau baathouders en investeerders te vinden voor de financiering van groen. Het Rijk zal faciliteren en uit onderzoek (WUR en onderzoek in opdracht van de Citydeal Openbare Ruimte) verkregen kennis ter beschikking stellen. Provincies en gemeenten worden tevens uitgedaagd om werk met werk te maken (bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van het landelijk gebied rondom het bebouwd gebied en de aanleg van nieuwe bossen), zodat aanvullende kosten in verband met aanleg en beheer en onderhoud van groen zoveel mogelijk beperkt blijven
	Beschikbare instrumenten	Er wordt gewerkt aan (Zie ook de toelichting): 1. Generieke kaders (regelgeving, handreikingen etc.) om richting te geven aan de afwegingen en de keuzes van andere overheden m.b.t. Groen in en om de stad en de daarmee verbonden beleidsdoelen. In EU-verband wordt gewerkt aan een Verordening Natuurherstel waarin voorschriften worden voorgesteld voor vergroening van het stedelijk gebied. 2. Verkenning van de mogelijkheden tot ondersteuning (generiek) van andere overheden financieel en in de kennisontsluiting Daarnaast worden gebiedsspecifieke afspraken gemaakt m.b.t. de ontwikkeling van groen in de regio's van 7 verstedelijkingsstrategieën in de NOVEX gebieden.
	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van BZK, LNV, IenW en VWS
Proces	Aanpak en besluitvormingsmomenten	• Fase 0 (2022): ontwikkeling samenhangende aanpak groen vanuit verschillende doelstellingen (gezonde leefomgeving, klimaatadaptatie, biodiversiteit) in samenwerking met gemeenten, provincies en waterschappen. • Fase 1 (2022): Onderzoek: verkenning wetenschappelijke grondslagen normen en criteria groen en uitwerking landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving, verkenning kosten en financiering vergroening (incl. overleg baathebbenden), verkenning Basiskwaliteit Natuur (stedelijk), • Fase 2: zie bij aanvullingen.
	Geplande aanvullingen	Fase 2 (eind 2022- 2023): Keuzes m.b.t. kader en uitwerking kader (aanpassing regelgeving en opstellen handreiking). Invulling ondersteuning mbt financiën en kennisontsluiting. Opzetting monitoringssysteem
Nadere informatie		<i>Kamerstuk II 33 577, 35 334, nr. 250</i> Hulpmiddelen voor het vaststellen van de te realiseren hoe-veelheid en kwaliteit groen in en om het stedelijk gebied zijn de verkenning norm-en en criteria voor groen in en om de stad. (<i>WUR+PBL, publi-catie 11/2022</i>) en de nationale maatlat voor groene, klimaat-adaptieve gebouwde omgeving (BZK+ IenW, publicatie begin 2023). (zie verder toelichting)

Toelichting Groen in en om de stad richting provincies

Aandachtspunten

De uitvraag voor groen in en om de stad brengt enkele aandachtspunten met zich mee:

- uitgangspunt is steeds een afgestemde aanpak van opgaven van klimaatadaptatie, biodiversiteit en gezondheid, waarbij de mogelijkheden van groen en vergroening van het stedelijk gebied om tegelijkertijd bij te dragen aan meerdere van deze beleidsdoelen optimaal worden benut.
- de verkenning normen en criteria Groen in en om de stad is nog niet afgerond en ook aan de landelijke maatlat voor een groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving wordt nog gewerkt, de opgave is daarom meer kwalitatief omschreven. Als de verkenning normen en criteria en de landelijke maatlat gepubliceerd zijn, kunnen de provincies die gebruiken voor nadere concretisering en invulling van de opgaven.
- de Europese commissie heeft onlangs een voorstel gepubliceerd voor een Verordening voor biodiversiteitsherstel (Natuurherstelwet). Voor het stedelijk gebied zijn de voorschriften gericht op behoud en het vergroten van het relatieve oppervlakte groen en het aantal bomen in gemeenten met stedelijke bebouwing (ca 75% van NL-gemeenten). Naast beleidsontwikkeling op nationaal niveau moet ook rekening worden gehouden met te ontwikkelen internationaal beleid.

Nadere informatie

Criteria voor klimaatbestendigheid worden nader ingevuld door 1) richtinggevende uitspraken in het kader van het programma Water en bodem sturend en 2) in de landelijke maatlat voor een groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving (begin 2023).

Criteria voor versterking biodiversiteit stedelijk gebied en ontwikkeling groene gezonde leefomgeving kunnen worden ontleend aan verkenning normen en criteria groen in en om de stad WUR en PBL (november 2022) en de uitwerking van Basiskwaliteit Natuur. Aan de verplichtingen uit de VHR, zoals neergelegd in de Wet natuurbescherming moet in ieder geval voldaan worden. De verkenning van normen en criteria voor groen in en om de stad zal eind 2022 aan de TK worden toegezonden en daarbij zal het kabinet na consultatie van provincies en gemeenten aangeven wat de voornemens zijn m.b.t. de verdere ontwikkeling van groennormen en kaders voor vergroening van het stedelijk gebied. Bij de publicatie van de landelijke maatlat (begin 2023) zal worden gezien welke elementen daarvan juridisch geborgd moeten worden.

De Europese commissie heeft onlangs een voorstel gepubliceerd voor een Verordening voor biodiversiteitsherstel (COM(2022) 304). De lidstaten ook Nederland moeten nog reageren op dit voorstel. Naar verwachting zal voor eind 2022 de reactie van Nederland op het voorstel met de TK worden besproken. Voor gemeenten met een stedelijk karakter (ca 75% van alle Nederlandse gemeenten) houdt het voorstel het volgende in:

- in elke stedelijke gemeente in 2030 geen nettoverlies van oppervlakte stedelijk groen en van boombedekking ten opzichte van 2021;
- overall in alle stedelijke gemeenten moet er in 2040 een toename zijn van groen stedelijk gebied van tenminste 3% van het totale oppervlak stedelijk gebied en tenminste 5% in 2050;
- in alle stedelijke gemeenten moet in 2050 tenminste 10% van het oppervlak met bomen beplant zijn;
- projecten voor nieuwe/vernieuwing of infrastructuur moeten steeds leiden tot een netto toename van groen als onderdeel van het project.

Van de nationale overheid wordt een plan gevraagd om dit te realiseren.

Voor het opstellen van SMP's wordt in opdracht van het ministerie van LNV en in samenwerking met het ministerie van BZK, IPO, VNG, provincies, gemeenten, soortenorganisaties en andere stakeholders gewerkt aan de afronding van een handreiking.

Informatie over de meest stenige buurten kan o.m. worden ontleend aan de lopende inventarisatie Groen in de stad van het PBL. Diverse gemeenten beschikken over eigen, soms meer gedetailleerde inventarisaties.

De verkenning normen en criteria Groen in en om de stad geeft provincies een beeld wat voldoende ruimte rond het stedelijk gebied is voor groene recreatie. Ook het onderzoek i.s.m. Staatsbosbeheer (november 2022) geeft een indicatie van de benodigde inzet voor de uitbreiding van groen, recreatief gebied om de steden en de realisatie van verbindingen met het groengebied in de steden.

Gemeenten / Provincies kunnen voor het klimaatbestendig maken van de gebouwde omgeving gebruik maken van de volgende hulpmiddelen:

- Onderzoek wat er nu al mogelijk is: [Advies Aanpak Knelpunten Klimaatadaptief bouwen](https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2019/klimaatadaptief-bouw/) (<https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2019/klimaatadaptief-bouw/>).
- Onderzoek voorbeelden inbedding in huidige wet en regelgeving: Handreiking decentrale regelgeving (<https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2020/handreiking-decentrale-regelgeving/>)
- Infographic Concrete Klimaatadaptatie Maatregelen inclusief investerings- en beheerskosten en kosteneffectiviteit. (<https://infographics.rvo.nl/klimaatadaptatie/maatregelen/>)
- Infographic Financiering van Klimaatadaptatie + landelijke ondersteuning (<https://infographics.rvo.nl/klimaatadaptatie/#>)

Programma Erfgoed voor de toekomst

Programma Erfgoed voor de toekomst		
Wat	Opgave	Het programma Erfgoed voor de toekomst richt zich op het verbinden van erfgoed aan de hedendaagse transitieopgaven. Cultureel erfgoed en de verhalen die ermee verbonden zijn, spelen vaak al een belangrijke rol bij de inrichting van de Nederlandse leefomgeving. Gezien de omvang en de impact van de opgaven uit de drie perspectieven is er nu sprake van een transitieopgave voor het cultureel erfgoed in steden, dorpen en het landelijk gebied. Bij de inpassing van de nationale en provinciale opgaven dienen erfgoed en ruimtelijke kwaliteit gepositioneerd te worden als integraal onderdeel van de transformatie en worden behouden of versterkt.
	Nationale doelen	- Erfgoed behouden of benutten voor actuele ruimtelijke opgaven zodat het bijdraagt aan behoud of versterken ruimtelijke kwaliteit van dagelijkse leefomgeving. - Behouden en versterken van cultureel erfgoed en landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van (inter)nationaal belang. Dit betreft rijksmonumenten, beschermde gezichten, archeologie, wederopbouwgebieden en Werelderfgoed.
	Doelen per provincie of gebied	- Generiek doel (behouden en versterken van ruimtelijke kwaliteit en erfgoed) - Specifieke gebieden met rijksregime erfgoed en landschap (zie erfgoed-en landschapskaarten van Rijk): - UNESCO Werelderfgoed: instandhouden uitzonderlijke universele waarde - Wederopbouw: behouden en versterken kernkwaliteiten - Beschermde stads en dorpsgezichten: behouden en versterken van de historische kenmerken, zodat de ruimtelijke karakteristiek wordt voortgezet - Rijksmonumenten: instandhouden van gebouwen en objecten en gebieden (archeologie, buitenplaatsen, groen erfgoed) - Per provincie levert OCW een kaart aan met daarop het rijkserfgoed en voor elk gebied zijn de OUV of kernkwaliteiten beschreven. Ook dit is per provincie beschikbaar
Hoe	Inrichtingsprincipes	Algemeen: Landschap, cultureel erfgoed en leefomgeving was en is altijd aan dynamiek onderhevig. Zo ontstond het Nederlandse landschap dat we nu waarderen. De provincie sluit bij veranderopgaven aan op kenmerken en identiteit van gebied. Dit gebeurt door de erfgoed- en landschapswaarden in beeld te brengen en het behoud en benutten van deze erfgoed- en landschapswaarden en ruimtelijke kwaliteit een integraal onderdeel te laten vormen van de ruimtelijke opgaven/puzzel. Ruimtelijk ontwerp en gebiedsbiografieën zijn hierin een belangrijk instrument. Dit proces is aan de orde in alle opeenvolgende fasen van de ontwikkeling: van visievorming, gebiedsontwikkeling tot locatieuitwerking en uitvoering. Specifiek wordt gekeken naar de vier specifieke gebieden met rijksregime erfgoed en landschap.
	Randvoorwaarden	Bij het in beeld brengen van de erfgoed- en landschapswaarden worden de door het Rijk vastgestelde locaties en voorkeurslocaties (zie onder) betrokken. Voor specifieke gebieden vraagt de inpassing van de opgaven én de instandhouding extra zorgvuldigheid en inspanning van de provincie om aantasting van kernkwaliteiten van de erfgoed- en landschapsgebieden en de uitzonderlijke universele waarde van werelderfgoed te voorkomen. Het betreft gebieden met een rijks erfgoed- en landschapsregime. In de regio Amsterdam, Utrecht, Gooi- en Vechtstreek en midden Nederland ligt in ieder geval de opgave (oa diverse NOVEX-gebieden) de plannen ruimtelijk in te passen in en nabij de te beschermen UNESCO Werelderfgoedgebieden Beemster, Neder-Germaanse Limes en Hollandse Waterlinies. Dit vergt een zorgvuldige planning en inrichting.

Programma Erfgoed voor de toekomst		
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Zie gebieden op kaart nationaal erfgoed (rijksmonumenten, beschermde gezichten, archeologie, wederopbouwgebieden en Werelderfgoed).
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	- Kaart structuurdragers ONS Landschap (belangrijke landschappelijke structuren en elementen, geordend naar landschapsvormende functie). https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=PanoramaLandschap - Panorama Landschap (RCE) over beschrijving van karakter van het Nederlandse landschap in 78 regio's. Panorama Landschap (webgispublisher.nl) kaart blz 66 van deel Toelichting van NOVI (2021) - Daarnaast kent iedere provincie beschermde gebieden erfgoed en landschap (verordeningen).
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Erfgoeddeal OCW voor ontwikkelings- en ontwerpgerichte gebiedsbiografieën voor NOVEX gebieden en provincies
	Beschikbare instrumenten	- Ontwerpend onderzoek (Stimuleringfonds Creatieve industrie) - Erfgoeddeal: voorbeeldprojecten en leeromgeving - Mooi Nederland - Kennis uit diverse programma's RCE en provincies zoals Panorama Landschap, Landschappelijke Structuurdragers - Regelgeving werelderfgoed uit Barro/BKL en omgevingswet - Monitor Landschap, Erfgoedmonitor - Diverse instrumenten provincie (kwaliteitsgids, Provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit, waarden kaarten) - Bijdragen voor erfgoedonderzoek verstedelijkingslocaties (Werkprogramma Erfgoed en Wonen) - Herbestemmingsregeling, fonds transformatie agrarisch erfgoed
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministerie van OCW
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Geen nieuwe besluitmomenten voorzien. Eind 2022 wordt programma Erfgoed voor de toekomst verlengd.
	Geplande aanvullingen	Geen
Nadere informatie		Erfgoed Telt, NOVI

Programma Gezonde en groene leefomgeving

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
Wat	Opgave	Gezondheidsafwegingen meenemen bij ontwerp en besluitvorming over de inrichting van de leefomgeving.
	Nationale doelen	- Een leefomgeving die weinig druk geeft op de gezondheid. - Een leefomgeving die uitnodigt tot een gezonde leefstijl.

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
		Een leefomgeving die prettig is om in te leven. Uit het programma volgen nog geen specifieke gezondheidsdoelen aan decentrale overheden. Vanuit andere nationale programma's kunnen wel gezondheidsdoelen volgen, bijvoorbeeld uit het Nationaal Milieu Programma, het Nationaal Programma Landelijk Gebied en de programmatische aanpak Groen in en om de stad.
	Doelen per provincie of gebied	N.v.t.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Gezondheidsafwegingen Het Rijk vraagt de provincies om bij de integrale afweging voor de ruimtelijke opgave ook enkele specifieke gezondheidsafwegingen mee te nemen. Provincies wordt geadviseerd een adviseur gezonde leefomgeving te betrekken bij het opzetten van de ruimtelijke opgave. Er zijn vaak meerdere mogelijkheden om een leefomgeving gezonder te maken en het kan van grote meerwaarde zijn om iemand bij het proces te betrekken die specifiek meedenkt over gebiedsgerichte oplossingen en meervoudig gebruik van gebieden vanuit het perspectief van gezondheid en welzijn. De hiernavolgende afwegingen zijn toegespitst op de ruimtelijke puzzel die op provinciaal niveau gemaakt moet worden en zijn niet opgesteld met het oog op andere taken van de provincies, gemeenten of ruimtelijke projecten. <i>Gebieden met een hoge gezondheidsbelasting</i> De wettelijke milieunormen bieden een bescherming tegen de ergste vormen van gezondheidsschade, maar voorkomen niet dat mensen gezondheidsschade krijgen. Jaarlijks sterven in Nederland naar schatting ongeveer 11.000 mensen vroegtijdig als gevolg van luchtvervuiling, waarvan het grootste deel binnen de milieunormen. Het is voor gezondheid daarom van belang om verder te kijken dan alleen de milieunormen. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) heeft advieswaarden opgesteld voor luchtvervuiling en geluid, waarbij het aantal mensen dat gezondheidsschade ontwikkelt een stuk lager is. Die advieswaarden zijn niet verplichtend, maar kunnen wel goed gebruikt worden als toetssteen voor de gezondheid van de leefomgeving en als streefgetallen. - Zijn er gebieden waar mensen wonen of werken die naar verwachting hoog of meer dan gemiddeld belast worden door gezondheidsdreigingen? Denk daarbij aan: - Emissies naar lucht en vervuiling van water en bodem - Geluid en andere overlast van verkeer en vervoer, energiebronnen, Defensie, industrie, veeteelt en andere bedrijven - Hitte-eilanden - Stapelings- of cumulatieve van meerdere van deze gezondheidsdreigingen - Piekbelasting - Speelt daarbij dat mensen in die gebieden kwetsbaarder zijn dan gemiddeld: - Veel kinderen of ouderen - Veel mensen uit zogenoemde aandachtsgroepen voor woningbouw, zoals dakloze mensen en statushouders - Veel mensen met minder mogelijkheden om zelf voor oplossingen te zorgen (vaardigheden, financieel, vervoersmiddelen, mensen met een lage sociaal-economische status e.d.) a. Is het mogelijk om die gebieden minder te belasten? b. Vindt u dat de gezondheidsdruk in de provincie eerlijk verdeeld is? c. Zijn er mogelijkheden om compenserende maatregelen te treffen waardoor mensen minder last hebben of ervaren van de gezondheidsdreigingen (eventueel op gemeentelijk niveau)? Kunt u daar al afspraken over maken met de betreffende gemeenten of andere partijen? <i>Ruimte en ruimtelijke opgaven</i>

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
		- Zijn er voldoende plekken in (of bij) de regio waar mensen kunnen bewegen, recreëren, ontspannen, ontmoeten en spelen en zijn die gebieden voor alle inwoners goed bereikbaar? Als toetssteen zou u kunnen aanhouden of iedereen in de provincie op maximaal 3 km van zo'n gebied woont, zodat het aantrekkelijk genoeg is om er regelmatig te voet of op de fiets naartoe te gaan. Denk daarbij aan: - Recreatiegebieden - Stille(re) gebieden - Natuur - Mooie landschappen a. Kunnen er extra gebieden gecreëerd worden? b. Kunnen gebieden toegankelijker gemaakt worden (te voet, fietsend of met ov)? c. Kunnen gebieden geschikter gemaakt worden voor bewegen, recreëren, ontspannen, ontmoeten en spelen? <i>Actieve mobiliteit</i> - Zijn er goede en aantrekkelijke (snel)fiets-verbindingen tussen kernen en steden? - Zijn er goede ov-verbindingen tussen kernen en steden? - Zijn er geschikte en aantrekkelijke wandelvoorzieningen in de buurt van kernen en steden? <i>Infectieziektebestrijding</i> De leefomgeving kan van invloed zijn op de verspreiding van ziekteverwekkers, inclusief zoönosen (infectieziekten die van dier op mens kunnen worden overgedragen). Bij de inrichting van de leefomgeving in het landelijk en stedelijk gebied kan hiermee rekening gehouden worden. Het gaat dan bijvoorbeeld om de inrichting en ruimtelijke afweging op het gebied van natuur, water en landbouw. In het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied zijn naast de hoofddoelen meekoppelende structurerende keuzes geformuleerd voor volksgezondheid, fijnstof, geur en dierziekten en zoönosen, zodat provincies dit in hun gebiedsprocessen mee kunnen wegen. De details hiervoor worden opgenomen in de handreiking NPLG.
	Randvoorwaarden	Provincies wordt gevraagd een toelichting te geven op de gezondheidsafwegingen die zijn gemaakt: - Bij welke gebieden maakt(e) u zich het meeste zorgen over de gezondheid? - Welke aanpassingen of keuzes heeft u gemaakt om de druk op de gezondheid te verlichten of eerlijker over de provincie te verdelen? - Welke compenserende maatregelen overweegt u/stelt u voor om de druk op de gezondheid in hoogbelaste gebieden te verlichten?
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	N.v.t.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	N.v.t.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Geen specifieke Rijksmiddelen
	Beschikbare instrumenten	Het programma wil lokale en regionale besluitvormers ondersteunen bij het betrekken van gezondheid in de integrale afwegingen voor de leefomgeving. Hulpmiddelen en goede voorbeelden zullen onder andere te vinden zijn op de in opdracht van IenW ontwikkelde website www.gezondeleefomgeving.nl .
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van VWS en LNV in samenwerking met de ministeries van BZK en IenW

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	
	Geplande aanvullingen	Jan 2023: Bestuurlijk akkoord met VNG en Zorgverzekeraars Nederland (Gezond en Actief Leven Akkoord) Op dit moment worden geen nieuwe doelen of opgaven voor de provincies verwacht.
Nadere informatie		- WHO advieswaarden luchtvervuiling: Nieuwe WHO-advieswaarden luchtkwaliteit - Schone lucht akkoord - WHO advieswaarden geluid: Advieswaarden omgevingsgeluid van de WHO RIVM - VNG: position paper Samen werken aan de gezonde leefomgeving - GGD GHOR NL: Kernwaarden gezonde leefomgeving - Gids Gezonde Leefomgeving: www.gezondeleefomgeving.nl

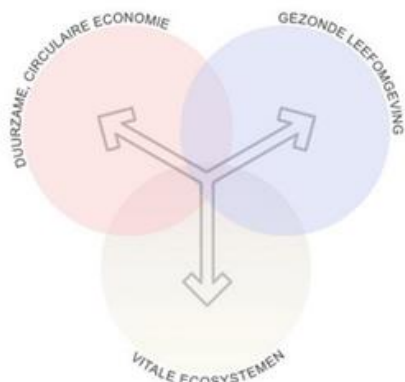
Ruimte voor Defensie

Ruimte voor Defensie		
Wat	Opgave	De inzetbaarheid en gereedheid van Defensie wordt de komende jaren verhoogd met oog op internationale dreigingen. Deze versterking van de krijgsmacht gaat gepaard met aankoop van materieel, het aantrekken van personeel en het voldoen aan NAVO-eisen. Dit betekent ook meer oefenen in de lucht, op zee en land. Daarnaast heeft Defensie een omvangrijke vastgoedopgave, waarbij we ons vastgoed ingrijpend moeten concentreren, vernieuwen en verduurzamen om toekomstbestendig te worden. Defensie werkt nu aan het in kaart brengen van haar toekomstig ruimtebeslag.
	Nationale doelen	De Nederlandse krijgsmacht heeft 3 hoofdtaken: Het eigen grondgebied en dat van bondgenoten verdedigen; De internationale rechtsorde en stabiliteit beschermen en bevorderen; De overheid (bijvoorbeeld provincies en gemeenten) ondersteunen bij rechtshandhaving, rampenbestrijding en humanitaire hulp, nationaal en internationaal. De invulling van de hoofdtaken van Defensie heeft weerslag op de leefomgeving, omdat de krijgsmacht nu in transitie is verandert deze impact op de omgeving ook. Programma Ruimte voor Defensie heeft tot doel de ruimte voor Defensie voor de lange termijn passend te maken bij de behoeften van de krijgsmacht, in overleg met onze partners en stakeholders
	Doelen per provincie of gebied	Zie inrichtingsprincipes.
Hoe	Inrichtingsprincipes	In het ruimtelijke arrangement moet rekening worden gehouden met de bestaande Defensielocaties en bijbehorende zoneringen en contouren en de corridors uit het Nationaal Plan Militaire Mobiliteit. Defensie doet een beroep op de provincies om mee te denken over extra ruimte bij onze bestaande locaties voor mogelijke uitbereiding, zowel direct en indirect ruimtegebruik. Daarbij moet worden gezocht naar meekoppelkansen voor meervoudig ruimtegebruik, bijvoorbeeld het uitbreiden van een oefengebied in combinatie met de aanleg van nieuwe natuur. In het Strategisch Vastgoedplan heeft Defensie de lijnen uitgezet voor de ontwikkelingen op vastgoedgebied voor de komende jaren. Hierin is de specifieke vraag gesteld om de voorkeurslocatie in Flevoland voor de nieuwe kazerne voor de ondersteunende eenheden mee te nemen in de puzzel, om zo medio 2023 tot een definitieve locatiekeuze te komen. Andere mogelijk geschikte locaties, waaronder een locatie in de provincie Gelderland, kunnen ook bij deze afweging worden betrokken. Naast de inpassing van deze nieuwe kazerne komen er andere vastgoedprojecten voort uit het SVP die kansen kunnen bieden voor andere ruimtelijke vraagstukken of waar rekening mee moet worden gehouden in de ruimtelijke puzzel in praktisch iedere provincie. Zo is er een interbestuurlijke werkgroep gestart in de regio Schaarsbergen om onderzoek te doen naar de ontwikkeling van de kazerne in Schaarsbergen, waarbij ook wordt gekeken naar alternatieve locaties. Daarnaast is er

Ruimte voor Defensie		
		samenwerking nodig bij het vinden van nieuwe bestemmingen voor Defensielocaties die op termijn worden afgestoten. Bij het vinden van een nieuwe bestemmingen voor deze zogenaamde 'perspectieflocaties', zoals deze in het SVP zijn opgenomen, bestaan mogelijk meekoppelkansen voor andere opgaven in het ruimtelijk domein, bijvoorbeeld voor woningbouw, voor de energietransitie, voor landbouw, voor natuur of voor een combinatie van functies.
	Randvoorwaarden	Zie inrichtingsprincipes.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Zie inrichtingsprincipes en de bestaande locaties in het Barro en Rarro.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Voor de kazerne in het midden van het land is een voorkeurslocatie bekend in Zeewolde, Flevoland. Deze locatie, maar ook de andere mogelijk kansrijke locaties kunnen worden meegenomen in de puzzel, zie hiervoor meer informatie in de bijlage van het Strategisch Vastgoedplan.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Geen aanvullende middelen beschikbaar anders dan de bestaande middelen die Defensie heeft voor haar opgaven, eventueel benodigde aanvullende middelen voor projecten zullen onderdeel uitmaken van de besluitvorming daaromtrent.
	Beschikbare instrumenten	-
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van Defensie
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Het programma Ruimte voor Defensie stelt in de eerste helft van 2023 een integrale Kamerbrief op over het ruimtebeslag van Defensie met oog op de transitie naar de krijgsmacht van de toekomst. In aanloop hiernaartoe, maar ook tijdens de uitvoeringsfase die volgt op deze brief, is de provincie onze eerste aanspreekpunt voor het bespreken van de haalbaarheid, kansen en knelpunten van het inpassen van de behoefte.
	Geplande aanvullingen	Defensie verwacht in de eerste helft van 2023 meer inzicht te geven in haar toekomstig ruimtebeslag via het programma Ruimte voor Defensie.
Nadere informatie		Strategisch Vastgoedplan, Nationaal Plan Militaire Mobiliteit, Defensievisie, Defensienota, Maatregelennota, Kamerbrieven (IBO) Vastgoed

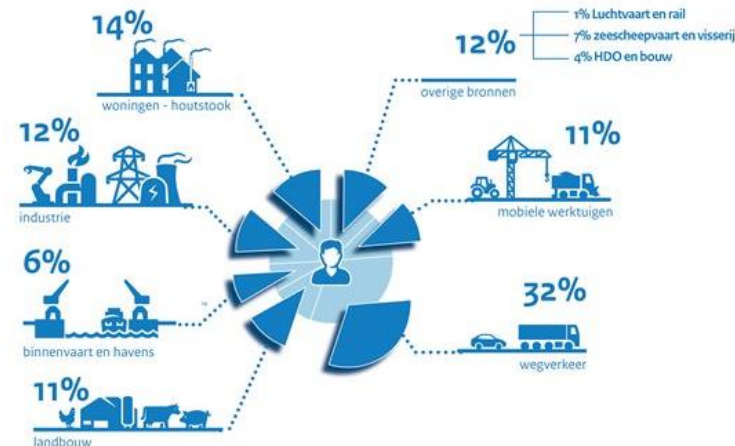
Nationaal Milieuprogramma

Nationaal Milieuprogramma		
Wat	Opgave	De opgave is de veiligheid en gezondheid van onze leefomgeving zodanig te verbeteren dat in 2050 negatieve omgevingseffecten op onze gezondheid naar een verwaarloosbaar laag niveau zijn gebracht. De lusten en lasten op weg naar het streefbeeld worden eerlijk verdeeld. De lasten mogen niet worden afgewenteld op anderen hier, elders of naar de toekomst. Het streven naar brede welvaart is leidend. Daarbij zijn er drie deelopgaven: 1) vitale ecosystemen; 2) gezonde leefomgeving en 3) duurzame, circulaire economie. Deze opgaven beïnvloeden elkaar en worden deels ingevuld vanuit andere programma's. Belangrijke onderwerpen op de gezonde leefomgeving die met name relevant zijn voor de provincie, zijn geluid en luchtkwaliteit. De opgaven op deze onderwerpen wordt daarom in aparte formats benoemd.

Nationaal Milieuprogramma		
		
	Nationale doelen	Het NMP is ambitieus en de genoemde uitdagingen zijn omvangrijk, complex en vragen om departement overstijgende oplossingen. Om de ambities te realiseren is de betrokkenheid en de inzet van iedereen hard nodig. We kijken uit naar een goede samenwerking met de vele partners in het land, waaronder met de verschillende mede-overheden, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Het NMP brengt het huidige milieubeleid samen met concrete doelen en aangescherpte ambities tot een uitvoerbaar plan voor de korte en lange termijn. Dit is in lijn met internationale ambities zoals de EU Green Deal en de Sustainable Development Goals. Zo helpen we Nederland samen op weg naar een gezonde, schone en veilige leefomgeving in 2050 waarbij de milieu gerelateerde risico's voor gezondheid en ecosysteem verwaarloosbaar zijn.
	Doelen per provincie of gebied	
Hoe	Inrichtingsprincipes	Het Nationaal MilieubeleidsKader wordt gebruikt als basis voor het vormen van nieuw beleid. Hierbij zal de brede welvaart zoveel mogelijk als een heldere maatstaf worden ingezet om aan de hand daarvan beleid en keuzen te maken. Ook zal er aandacht zijn voor de samenhang tussen de in te zetten instrumenten. Hoe en in welke mate de instrumenten worden ingezet is onderdeel van het opstellen van het NMP in het komende jaar. De basisprincipes van het NMK - zoals 'de vervuiler betaalt' - zijn daarbij het uitgangspunt. Bij het vaststellen van de ideale mix tussen normeren, beprijzen en stimuleren zal ook een inschatting worden gegeven van de financiële consequenties zodat deze kunnen worden meegenomen in de uiteindelijke besluitvorming.
	Randvoorwaarden	- In het NMP zal worden beschreven hoe een gezonde, schone en veilige leefomgeving in 2050 kan worden bereikt en wat dit precies betekent. Tot het moment van publiceren van het NMP zijn de huidige milieunormen en wetten nog van toepassing. Het NMP kan mogelijk leiden tot aanvullende milieunormen/instrumentarium. - Een goed werkend VTH-stelsel is essentieel om te komen tot 'een mooier, gezonder, duurzamer, welvarender en aantrekkelijker Nederland'. Versterking van het VTH-stelsel gaat in 2022 plaatsvinden met behulp van een interbestuurlijk programma. Omgevingsveiligheid Wettelijk is vastgelegd hoe bedrijven de veiligheid moeten borgen, gebaseerd op de stand van de techniek. Voor het beheersen van de risico's van het opslaan, verwerken en vervoer van gevaarlijke stoffen over weg, spoor en water hanteren we in Nederland één veiligheidsnorm: er mogen zich geen kwetsbare objecten, zoals woningen, bevinden binnen de plaatsgebonden risico (PR) 10-6 contour. Voor bedrijven geldt ook nog het beschermen tegen het groepsrisico. Het groepsrisico is de kans per jaar dat een groep personen van een bepaalde grootte tegelijk komt te overlijden door een ongeval met gevaarlijke stoffen bij een bedrijfsmatige

Nationaal Milieuprogramma		
		activiteit. Het berekende groepsrisico wordt in de Omgevingswet vervangen door aandachtsgebieden, waarin bevoegd gezag transparante afwegingen maakt over ruimtelijke ontwikkelingen en mogelijk extra veiligheidseisen rondom bedrijven die werken met gevaarlijke stoffen. De regels voor plaatsgebonden risico en groepsrisico voor staan momenteel in het Bevi (inrichtingen), Bevb(buisleidingen) en Bevt (transport) De Nederlandse regels voor het vervoer van gevaarlijke stoffen staan in Basisnet. Deze wet geldt voor vervoer van gevaarlijke stoffen via weg, water en spoor. Dat zijn extra veiligheidsmaatregelen voor Nederland, aanvullend op de Europese regels. Aan deze wettelijke veiligheidsnorm, die we het basisbeschermingsniveau noemen, wordt in heel Nederland langs de Basisnetroutes weg, spoor en water voldaan. Ook bij intensivering van het ruimtelijke gebruik dient een standstill (milieukwaliteit op ten minste hetzelfde niveau), ten minste te worden geborgd. Concreet betekent dat om op het gelijke veiligheidsniveau te blijven en dat te verbeteren door bijvoorbeeld rekening te houden bij de inrichting met een verdere toename van het transport van brandbare, ontplofbare en giftige stoffen.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Op locaties bij industriegebieden, veehouderijen, (lucht)havens, langs drukke wegen en in binnensteden treedt opeenstapeling van milieuvervuiling op. Er is op die locaties vaak sprake van meerdere problemen, zoals een hoge geluidbelasting, een slechte luchtkwaliteit of van een vervuilde bodem. Hoe zorgen we ervoor dat op deze locaties, waar sprake is van cumulatie van milieuproblemen, de leefomgeving verbeterd en ieder geval niet verslechterd?
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Het NMP is in ontwikkeling, de middelen en instrumenten die hiervoor beschikbaar worden gesteld zijn onderdeel van de besluitvorming. Een diverse set aan instrumenten wordt ingezet. Van informeren en stimuleren tot aanpassing van de wet- en regelgeving, normering, beprijzing en aanpassing van het Vergunningen, Toezicht en Handhaving (VTH)-systeem (inclusief strafrecht). Zoals afgesproken in het Coalitieakkoord spelen ook transparantie en digitalisering een belangrijke rol. In het NMP wordt per opgave de passende instrumentenset ingezet om de doelen voor de korte termijn en streefbeelden voor 2050 te behalen.
	Beschikbare instrumenten	Zie boven.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van IenW
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	- Eind Q2 2023 concept NMP naar de Tweede Kamer, eind 2023 oplevering. Welke nationale ruimtelijke keuzes uit dit programma volgen, moet nog worden uitgewerkt. 2022-Q2: Kamerbrief opzet en doelen NMP, NRD 2023-Q2: Publicatie concept NMP, inclusief plan-MER 2023-Q4 : Definitief NMP
	Geplande aanvullingen	
Nadere informatie		Kamerbrief over Nationaal Milieuprogramma (1 juli 2022)

Luchtkwaliteit

Luchtkwaliteit																							
Wat	Opgave Luchtvervuiling veroorzaakt circa 3,5 % van de ziektelast in Nederland en behoort daarmee tot de een van de belangrijkste risicofactoren voor de gezondheid, in dezelfde orde grootte als overgewicht. Jaarlijks overlijden 11.000 mensen als gevolg van blootstelling aan luchtverontreiniging. Gemiddeld leven Nederlanders door luchtvervuiling gemiddeld 9 maanden korter. In vrijwel heel Nederland is de concentratie van fijn stof en stikstofdioxide hoger dan de advieswaarden voor de luchtkwaliteit van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO); ook in gebieden met lagere concentraties dan elders in Nederland zoals Groningen en Friesland. Circa de helft van de gezondheidsschade komt door luchtvervuiling uit het buitenland en de helft uit Nederland. Nederland exporteert (fors) meer luchtvervuiling dan dat er uit het buitenland in ons land terecht komt. In de omgevingswet Art 2.1 is vastgelegd dat bevoegd gezag "rekening moet houden met gezondheid bij toedeling van functies in omgevingsplan (bijv. bij wonen, recreëren, bedrijvigheid)". NOVI: Doel voor 2050 is dat het verlies aan gezonde levensjaren vanwege luchtkwaliteit sterk is teruggebracht, waarbij het ultieme doel is dat er geen gezondheidsschade meer optreedt (gezondheidsbescherming). Dit geldt ook in binnensteden, langs wegen en rondom intensieve veehouderijen. De leefomgeving is zoveel als mogelijk vrij van vervuiling door het wegverkeer. Ook vanuit het VN verdrag voor de rechten van het kind (Ieder kind heeft recht om op te groeien in een gezonde omgeving) wordt aandacht gevraagd voor het verder verbeteren van de luchtkwaliteit. Op dit moment voldoet Nederland op een beperkt aantal locaties (veehouderij en industriële complexen) nog niet aan de normen uit de Europese richtlijn Luchtkwaliteit met name. In Oktober 2022 komt een voorstel voor herziening van de richtlijn, daarbij wordt een aanscherping verwacht. BIJDRAGE AAN LEVENSDUURVERLIES DOOR BINNENLANDSE BRONNEN VAN LUCHTVERVUILING 2016 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Bron</th> <th>Percentage</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>wegverkeer</td> <td>32%</td> </tr> <tr> <td>woningen - houtstook</td> <td>14%</td> </tr> <tr> <td>landbouw</td> <td>11%</td> </tr> <tr> <td>mobiele werktuigen</td> <td>11%</td> </tr> <tr> <td>industrie</td> <td>12%</td> </tr> <tr> <td>binnenvaart en havens</td> <td>6%</td> </tr> <tr> <td>overige bronnen</td> <td>12%</td> </tr> <tr> <td> 1% Luchtvaart en rail</td> <td></td> </tr> <tr> <td> 7% zeescheepvaart en visserij</td> <td></td> </tr> <tr> <td> 4% HDO en bouw</td> <td></td> </tr> </tbody> </table> De gezondheidsraad heeft in juli een advies uitgebracht over kansen voor gezondheidswinst in omgevingsbeleid. Zij adviseert om gezondheid beter te verankeren in omgevingsbeleid. De ministeries zullen hier nog een kabinetsreactie op formuleren. Een	Bron	Percentage	wegverkeer	32%	woningen - houtstook	14%	landbouw	11%	mobiele werktuigen	11%	industrie	12%	binnenvaart en havens	6%	overige bronnen	12%	1% Luchtvaart en rail		7% zeescheepvaart en visserij		4% HDO en bouw	
Bron	Percentage																						
wegverkeer	32%																						
woningen - houtstook	14%																						
landbouw	11%																						
mobiele werktuigen	11%																						
industrie	12%																						
binnenvaart en havens	6%																						
overige bronnen	12%																						
1% Luchtvaart en rail																							
7% zeescheepvaart en visserij																							
4% HDO en bouw																							

Luchtkwaliteit		
		mogelijk bruikbaar advies is bijvoorbeeld het ontwikkelen van een afwegingskader op decentraal niveau voor een gezonde leefomgeving.
	Nationale doelen	Nederland moet voldoen aan <u>Europese richtlijnen voor luchtkwaliteit</u>. De belangrijkste zijn: de luchtkwaliteitsrichtlijn, de NEC richtlijn en Europese richtlijnen voor de luchtkwaliteit (IED, voertuignormen, ecodesign etc). Aanvullend hebben Rijk, alle provincies en 88 gemeenten met het Schone Lucht Akkoord de volgende doelen afgesproken: 1. Een permanente verbetering van de luchtkwaliteit om gezondheidswinst voor iedereen in Nederland te realiseren. 2. Daarbij wordt toegewerkt naar de WHO-advieswaarden (uit 2005) voor stikstofdioxide en fijn stof in 2030. + Ambitie de nieuwe veel lagere WHO advieswaarden moeten uiteindelijk leidend zijn voor ons luchtkwaliteitsbeleid*. 3. In 2030 gemiddeld minimaal 50% gezondheidswinst ten opzichte van 2016 te behalen voor de negatieve gezondheidseffecten afkomstig van Nederlandse bronnen. 4. Een dalende trend in de sectoren wegverkeer mobiele werktuigen, landbouw, scheepvaart, industrie en huishoudens. Per sector zijn daarnaast streefdoelen opgenomen.
	Doelen per provincie of gebied	• Provincies zijn mede verantwoordelijk voor het realiseren van de nationale doelen uit het Schone Lucht Akkoord. • Onder de omgevingswet krijgen gemeenten een grotere verantwoordelijkheid voor het voldoen aan de luchtkwaliteitsnormen. Provincies hebben een regiefunctie. • Provincies zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van voor hen relevante maatregelen uit het schone lucht Akkoord en de aanvullende maatregelen die zij nemen in de uitvoeringsplannen relevante afspraken voor provincies uit het akkoord zijn onder andere: ○ Partijen implementeren de doelen en ambities zoals uit het Schone Lucht Akkoord, binnen de eigen taken- en bevoegdheden, zo snel mogelijk in hun omgevingsvisies, -plannen en/of -programma's en voor zover mogelijk in andere beleidsinstrumenten ○ Gemeenten, provincies en Rijk, streven ernaar om vanaf 2021 gezondheidsdoelen (zoals geschreven in artikel 1 uit het Schone Lucht Akkoord) voor schonere lucht op te nemen in alle relevante nieuwe verkeers- en vervoersplannen en bestaande plannen periodiek te herijken. ○ "Gemeenten, provincies en het Rijk nemen vanaf 2021 luchtkwaliteit- en gezondheidsdoelen standaard op in aanbestedingen van voertuigen en transportdiensten. ○ Gemeenten en provincies nemen, waar mogelijk, gezondheidsdoelen, in de vorm van emissie-eisen op in vergunningen voor bedrijven en relevante activiteiten. Ambitie daarbij is om zo snel mogelijk de inzet van oudere dieselvoertuigen te beëindigen en schone alternatieven te stimuleren. ○ Provincies en gemeenten zetten zich in om scherp te vergunnen, hun vergunningenbestand tijdig te actualiseren en waar nodig toezicht te optimaliseren. Dit dient geborgen worden in lokaal beleid, opdrachtverlening naar omgevingsdiensten en wordt gecontroleerd door middel van actieve monitoring. ○ De Rijksoverheid werkt samen met Partijen een aanpak uit om de negatieve gezondheidseffecten bij hoog gevoelige groepen te beperken. Deze richt zich onder andere op gevoelige bestemmingenbeleid. Partijen nemen naar aanleiding hiervan initiatieven tot aanvullend beleid, binnen hun eigen taken en bevoegdheden en werken indien nodig samen als de inspanningen en de bronnen daarom vragen.
Hoe	Inrichtingsprincipes	1. Neem de doelen uit het Schone Lucht Akkoord op in ruimtelijke plannen; permanente verbetering luchtkwaliteit, bijdrage aan 50% gezondheidswinst, voldoen aan de WHO advieswaarden voor luchtkwaliteit (uit 2005 in 2030). 2. Beperken van de negatieve gezondheidseffecten door gevoelige bestemmingenbeleid op te nemen in ruimtelijke en woningbouwplannen. (principes als de meest gevoelige bestemming op de schoonste plek, voorkomen van kwetsbare bestemmingen nabij drukke wegen en snelwegen. Het advies hierover wordt komen najaar uitgewerkt. 3. Aanvullende aanpak uitwerken voor gebieden met hoge blootstelling aan luchtvervuilende stoffen. 4. In de maatwerkafspraken worden aanvullende afspraken gemaakt voor het verminderen van de luchtvervuiling bij grote industriële vervuilers.

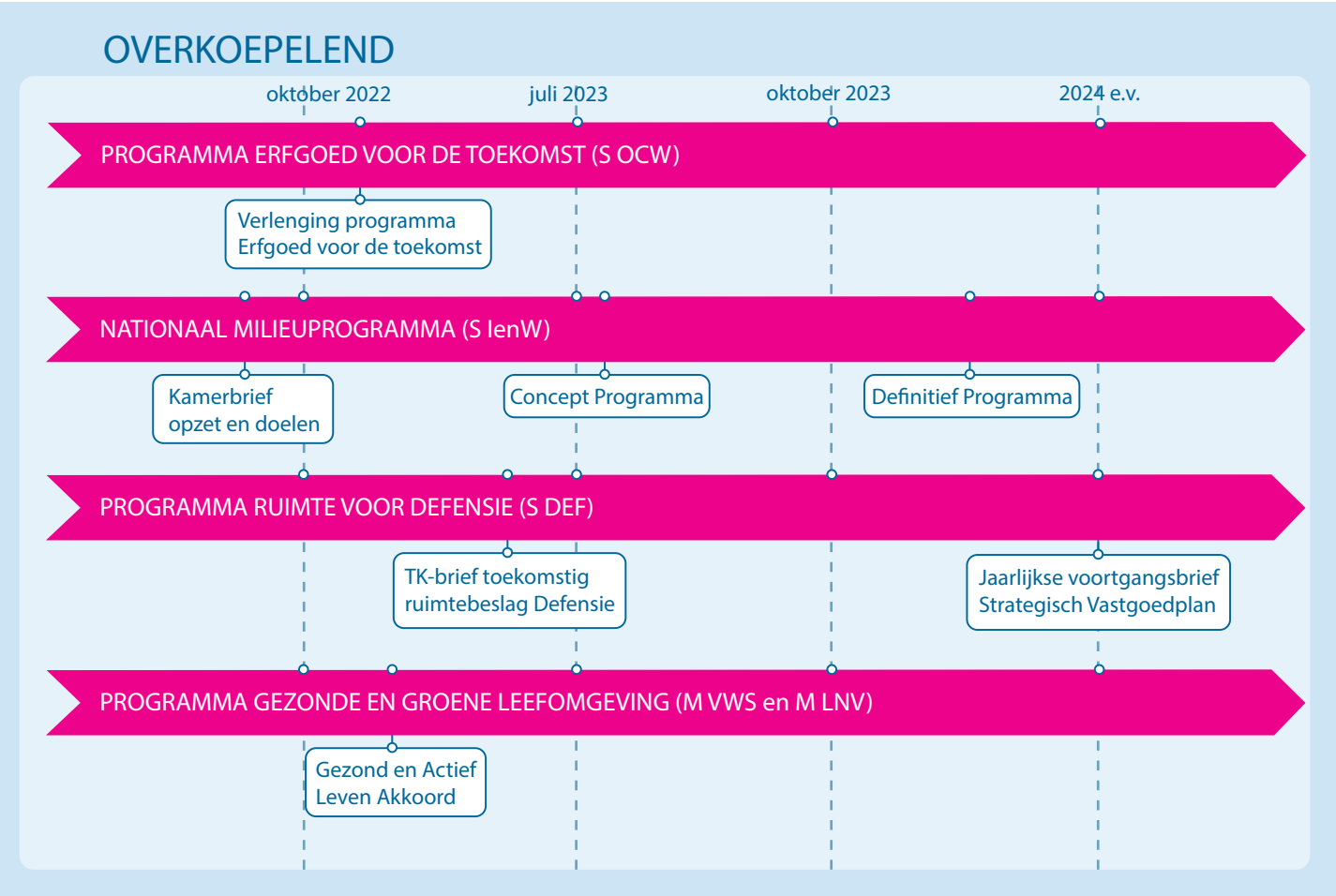
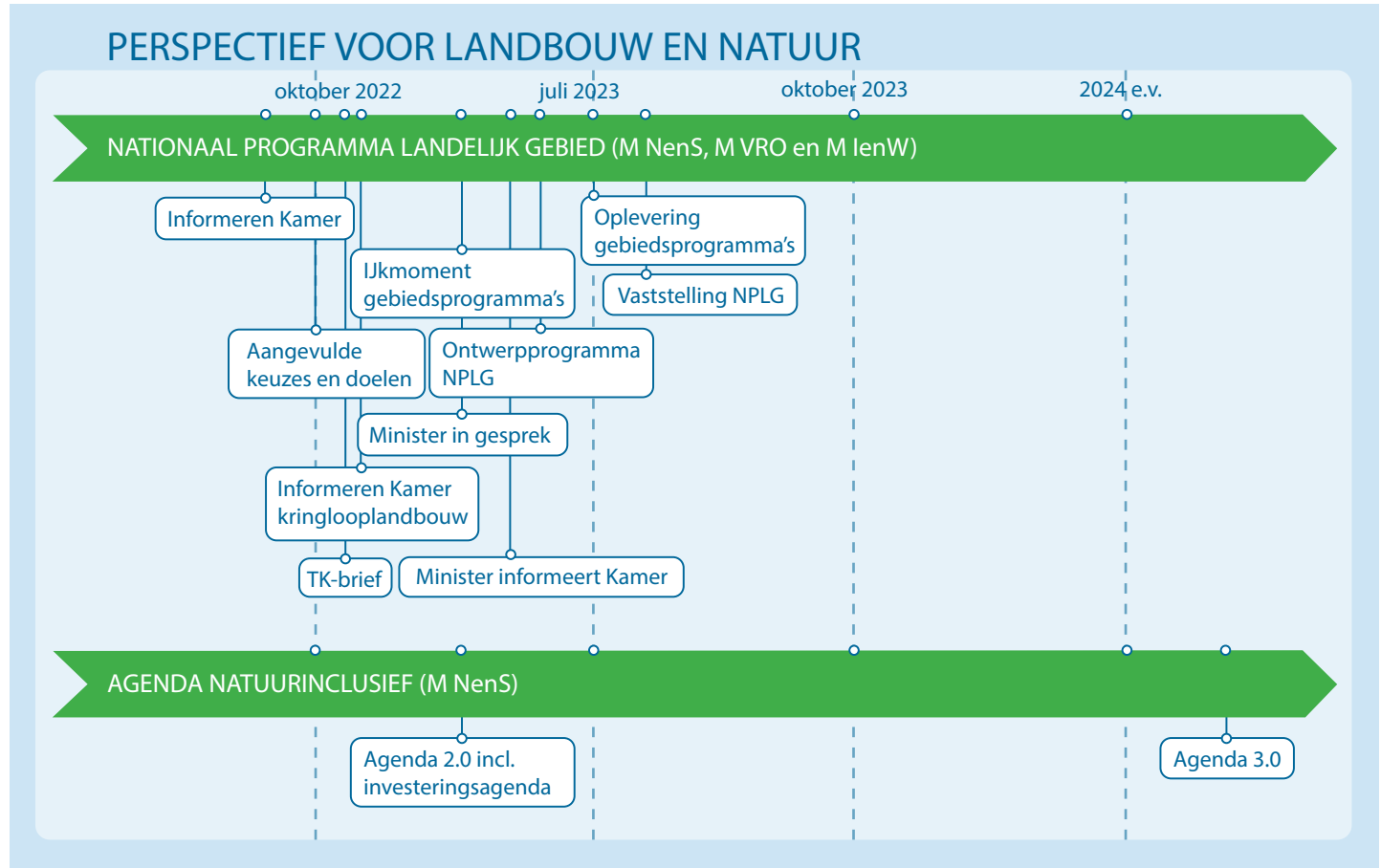
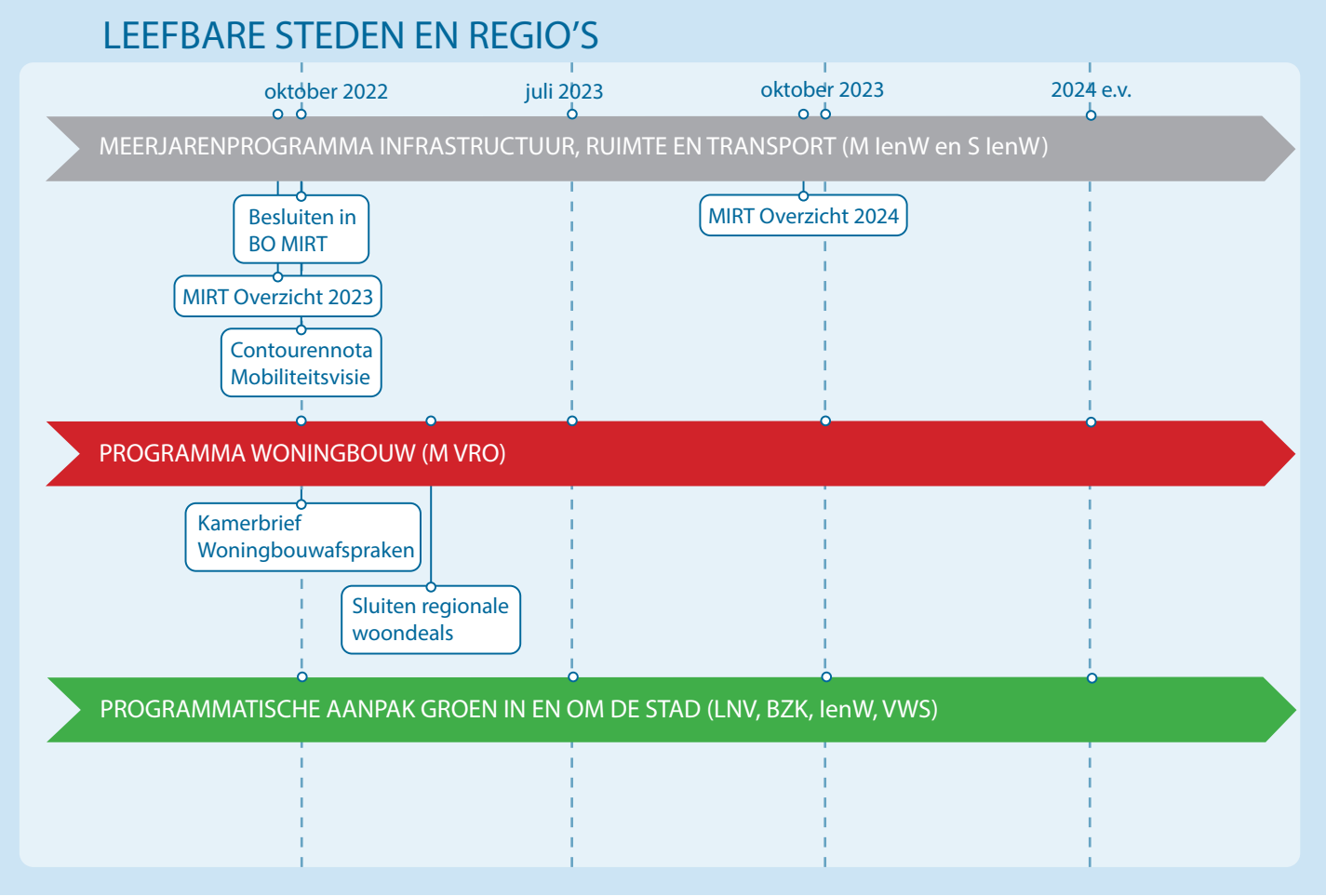
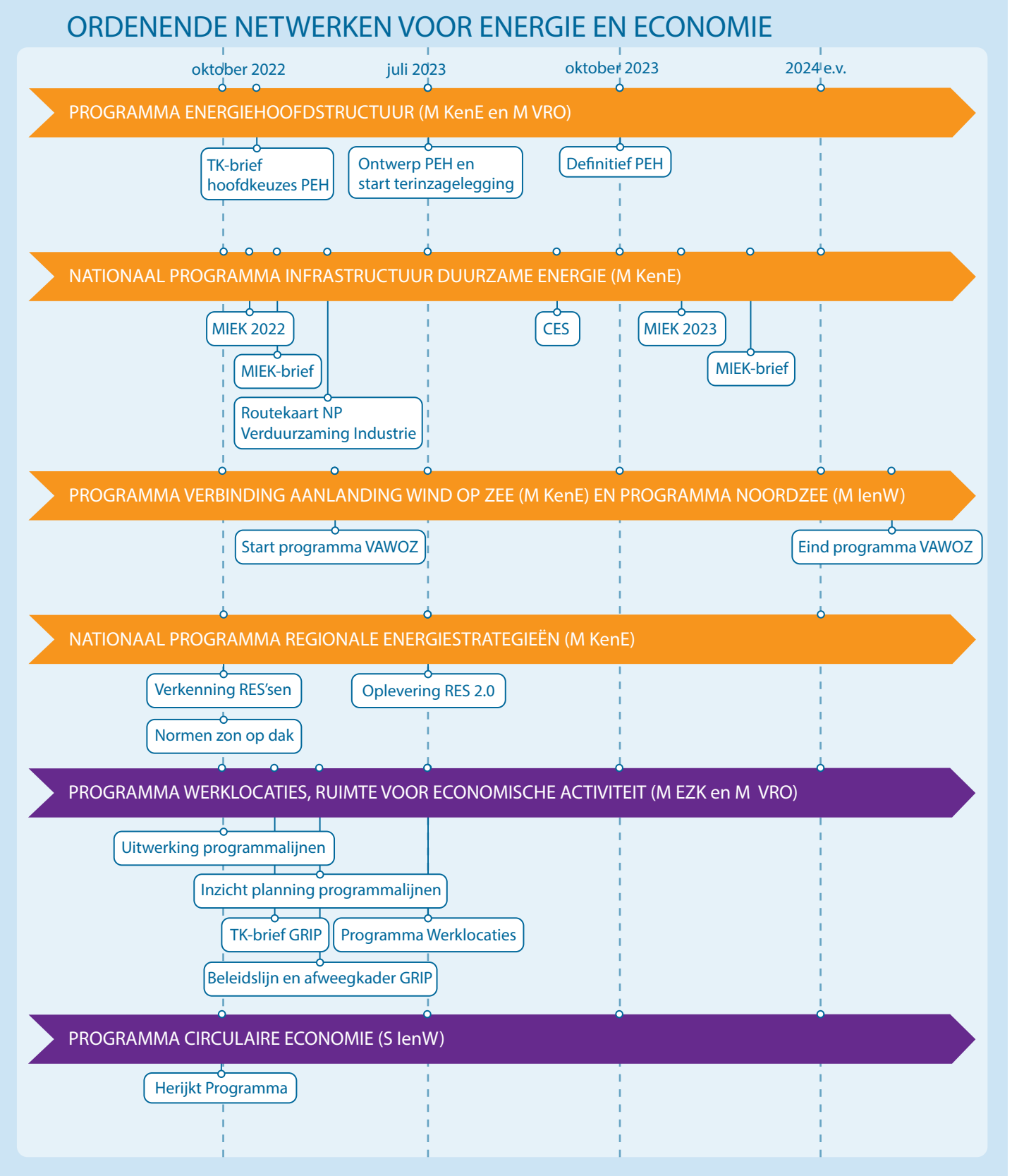
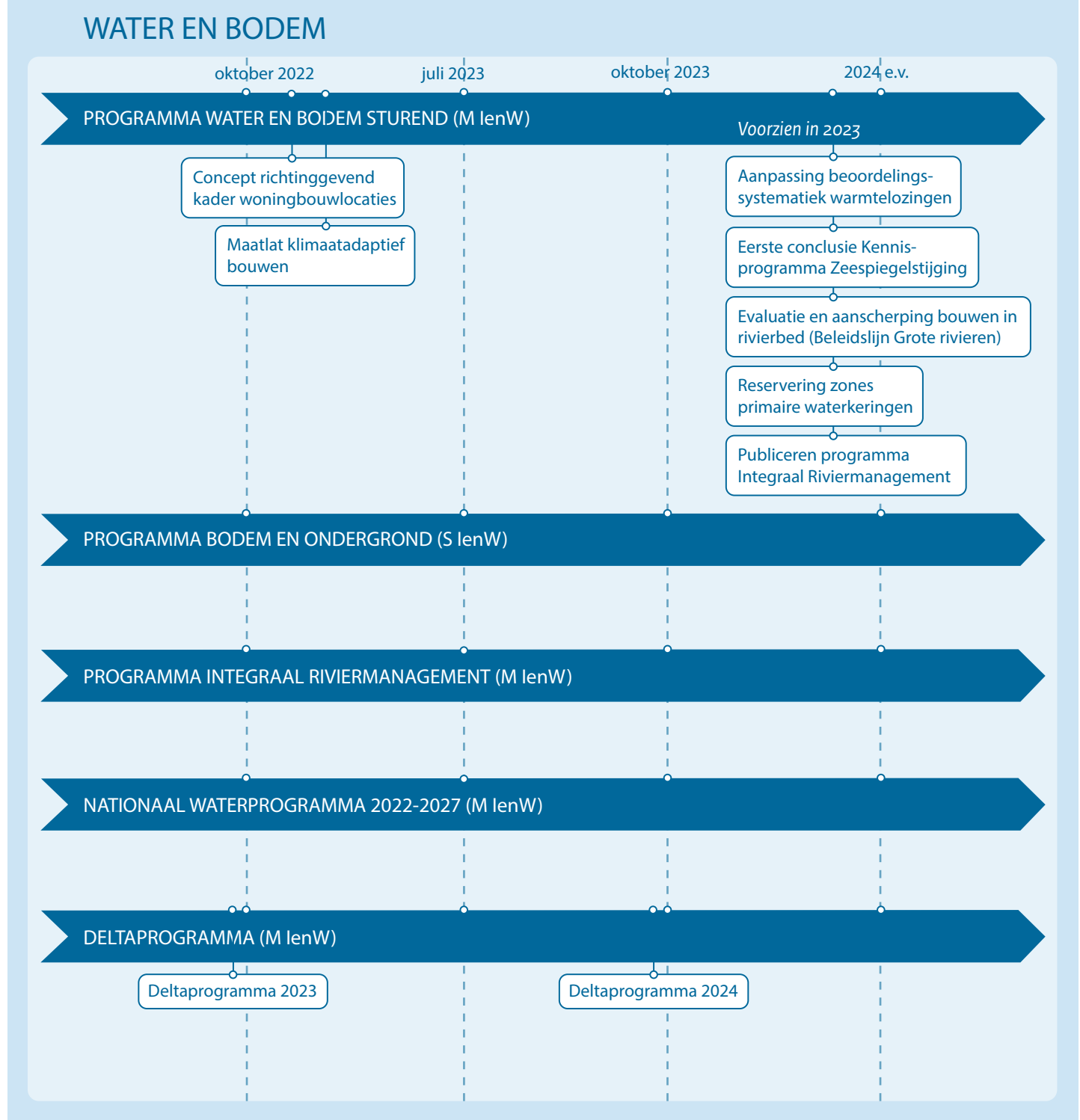
Luchtkwaliteit		
		NB. In het NMP zal worden beschreven hoe een gezonde, schone en veilige leefomgeving in 2050 kan worden bereikt en wat dit precies betekent. Dit kan mogelijk leiden tot aanvullende milieunormen/instrumentarium.
	Randvoorwaarden	-
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Met alle provincies zijn via het Schone Lucht Akkoord afspraken gemaakt om invulling te geven aan de opgave.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Voor de uitvoering van het Schone Lucht Akkoord is in de periode 2019-2023 50 miljoen beschikbaar gesteld.
	Beschikbare instrumenten	-
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Het ministerie van IenW (DGMI) is systeemverantwoordelijk voor luchtkwaliteit en het Schone Lucht Akkoord, andere ministeries en departementen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van sectoraal beleid en de implementatie van afspraken die binnen hun portefeuille liggen.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	-
	Geplande aanvullingen	• 2022 advies/aanpak gevoelige groepen en kwetsbare bestemmingen • 2023 voortgangsmeting en besluit uitvoeringsagenda Schone Lucht Akkoord 2024-2030 • 2023 Besluit welke extra stappen gezet worden om de gezondheid sneller te verbeteren n.a.v. de nieuwe WHO advieswaarden • 2024-2025 besluit herziening Europese luchtkwaliteitsrichtlijn voorzien
Nadere informatie		<i>Kamerbrief Uitwerking programma Water en Bodem sturend</i> Kamerbrief 2022 voortgangsmeting schone lucht Akkoord *Kamerbrief 2022 onderzoek WHO advieswaarden

Geluid

Geluid		
Wat	Opgave	Geluid heeft invloed op de woon- en leefomgeving van mensen. Blootstelling aan geluid kan leiden tot slaapverstoring, hoge bloeddruk en hart- en vaatziekten. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat langdurige blootstelling aan geluid kan leiden tot cognitieve effecten zoals verminderde leesvaardigheid bij schoolkinderen. Voorafgaand aan de Covid-pandemie ondervonden in Nederland 970.000 mensen ernstige hinder door wegverkeerslawaaï (waaronder circa 800.000 vanwege verkeer in steden), ongeveer 260.000 door luchtvaartlawaaï, bijna 100.000 door spoorlawaaï en ruim 7.000 door windturbines. Door lockdown maatregelen is de geluidbelasting door veel bronnen tijdelijk afgenomen, maar de verwachting is dat dit de komende jaren weer terug zal zijn op het niveau van voor 2020.

Geluid		
		De huidige wet- en regelgeving is voornamelijk gericht op het beheersen van het geluid (stand still). Deze kaders zijn alleen voor specifieke bronnen of in specifieke situaties van toepassing. Daardoor is een toename van het geluid alsnog mogelijk. Weliswaar zijn voor de aanpak van situaties met onaanvaardbare gezondheidsrisico's saneringsprogramma's ingericht, maar van een dalende trend in de totale blootstelling aan geluid is vooralsnog geen sprake (afgezien van de tijdelijke effecten tijdens de Covid-crisis). De groei van met name het auto- en vliegverkeer in de afgelopen decennia, en de verwachte groei van de automobilité is daar debet aan. Het gebruik van elektrisch aangedreven voertuigen heeft nog geen belangrijk effect op de geluidbelasting teweeg gebracht omdat op veel wegen het geluid vooral wordt veroorzaakt door de banden. In oktober 2018 heeft de WHO de richtlijnen omgevingsgeluid uitgebracht. Deze richtlijnen zijn een advies en zijn bedoeld om de schadelijke gezondheidseffecten door geluid te verminderen. In deze richtlijnen wordt rekening gehouden met nieuwe inzichten dat de ernstigere gezondheidseffecten van geluid, zoals coronaire hartziekten, al bij lagere geluidniveaus optreden dan in het verleden werd aangenomen. De WHO beveelt aan passende maatregelen te treffen om geluid terug te brengen tot gezondheidskundige advieswaarden voor geluid van wegverkeer, railverkeer, luchtvaart, en windturbines. In veel situaties, met name in het stedelijk gebied, liggen de actuele geluidniveaus (ruim) boven deze advieswaarden. Voor de doorwerking van de WHO richtlijnen in het Nederlandse geluidbeleid worden momenteel verschillende opties uitgewerkt voor besluitvorming (Kamerbrief gepland najaar 2022). Bij de uitwerking van de European Green Deal in het Zero Pollution Action Plan is als doel voor 2030 gesteld om het aantal mensen dat schadelijke effecten ondervindt van transportgeluid met 30% te verminderen.
	Nationale doelen	Bij de invulling van de verschillende ruimtelijke opgaven moet worden voldaan aan de geldende wet- en regelgeving. Bij het toelaten van activiteiten in de nabijheid van woningen of het toelaten van woningen in een omgevingsplan geldt de normering zoals vastgelegd in het Besluit kwaliteit leefomgeving. In het Nationaal Milieuprogramma (NMP) worden nationale doelen opgenomen voor geluid. In eerste instantie wordt hierbij aangesloten bij de doelstelling van het Zero Pollution Action Plan (-30% schadelijke effecten in 2030). Dit is, met het oog op de tijd die nodig is om het treffen van geluidmaatregelen voor te bereiden en uit te voeren, een zeer ambitieus tijdspad. Het streefbeeld voor de langere termijn is dat de schadelijke gezondheidseffecten van omgevingslawaaï in 2050 verwaarloosbaar zullen zijn. Ook de doorwerking van de WHO richtlijnen in het nationale geluidbeleid zal mogelijk leiden tot aanvullende doelen.
	Doelen per provincie of gebied	• Stillegebieden Het aanwijzen van stillegebieden en het treffen van instandhoudingsmaatregelen is een bevoegdheid van de provincies. Doelen zijn verschillend tussen verschillende gebieden. • EU actieplan geluid Europese richtlijn omgevingslawaaï verplicht provincies en aangewezen gemeenten om geluidactieplannen op te stellen (voor respectievelijk provinciale wegen en de binnen de gemeente relevante geluidbronnen). De inhoud van deze actieplannen is vormvrij
	Hoe	Inrichtingsprincipes Functioniescheiding. Zorg waar mogelijk voor afstand tussen geluidbronnen en woningen of andere geluidgevoelige gebouwen, zoals scholen en ziekenhuizen. Dit betekent Waar dit niet mogelijk is, is het van belang dat bewoners toegang hebben tot stille gebieden in de nabijheid van hun woonomgeving. Als blootstelling aan hoge geluidniveaus niet kan worden voorkomen aan de hand van bovenstaande principes, houd dan deze volgorde aan bij het afwegen van maatregelen: 1. Bronmaatregelen (verkeersmaatregelen, geluid reducerend wegdek/spoor, dempers in installaties);

Geluid		
		- Overdrachtsmaatregelen (schermen / geluidwallen). Hierbij dient niet alleen te worden gekeken naar de financiële en akoestische aspecten, maar ook naar aspecten als ruimtelijke kwaliteit, verkeersveiligheid, sociale veiligheid en technische eisen; - Maatregelen bij de ontvanger (gevelisolatie gericht op het bereiken van een aanvaardbaar binnen niveau, indeling van de woning of het hebben van een stille of geluidluwe gevel).
	Randvoorwaarden	Geldende wet- en regelgeving, waaronder doelmatigheidscriteria voor de afweging van geluidmaatregelen. Lokaal geluidbeleid.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Geluidmaatregelen in het kader van het Meerjarenprogramma Geluidsanering voor rijkswegen en hoofdspoorwegen
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	- Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT). Hier valt ook het Meerjarenprogramma Geluidsanering (MJPG) onder. - Subsidieregeling sanering verkeerslawaaï
	Beschikbare instrumenten	- Naleving geluidproductieplafonds: nu van kracht voor rijkswegen en hoofdspoorwegen, na inwerkingtreding Omgevingswet ook voor provinciale wegen en gezoneerde industrieterreinen. - Geluidactieplannen (5 jaarlijks) voor belangrijke wegen, spoorlijnen en luchthavens en voor agglomeraties met meer dan 100.000 inwoners
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	
	Geplande aanvullingen	
Nadere informatie		- Maatregelenkaart RWS - Maatregelen spoor

BIJLAGE 3 - Beschrijving van de opgaven in de NOVEX-gebieden

In deze bijlage wordt in een factsheet per NOVEX-gebied inzicht gegeven in de hoofdpoging, de bijdrage aan de meest belangrijke nationale programma's, de ruimtelijke schuulpunten en afspraken/mijlpalen die reeds gemaakt zijn of in het verschiet liggen van NOVEX-gebieden die in uw provincie liggen. Het biedt informatie over de stand van zaken in het NOVEX-gebied die iedereen op eenzelfde vlieghoogte brengt, inclusief de contactpersonen. Deze informatie is tot stand gekomen in samenwerking met de rijk- en regionale partners van de NOVEX-gebieden, hier maken ook provincies zelf deel van uit. De bijlage heeft als doel input te bieden aan provincies om het 'puzzelstuk' NOVEX-gebied(en) optimaal onderdeel uit te laten maken van de provinciale puzzel. Het is een basis voor het vervolg en zal gedurende het proces, in interactie met het puzzel proces waar de provincies regisseur van zijn, nog aan veranderingen onderhevig zijn. Van zowel de provincies als de NOVEX-gebieden wordt voor de zomer 2023 een product verwacht, respectievelijk een provinciaal voorstel en een ontwikkelperspectief. In de factsheets die hieronder volgen, wordt ook per NOVEX-gebied aangegeven in hoeverre er al een ontwikkelperspectief ligt.

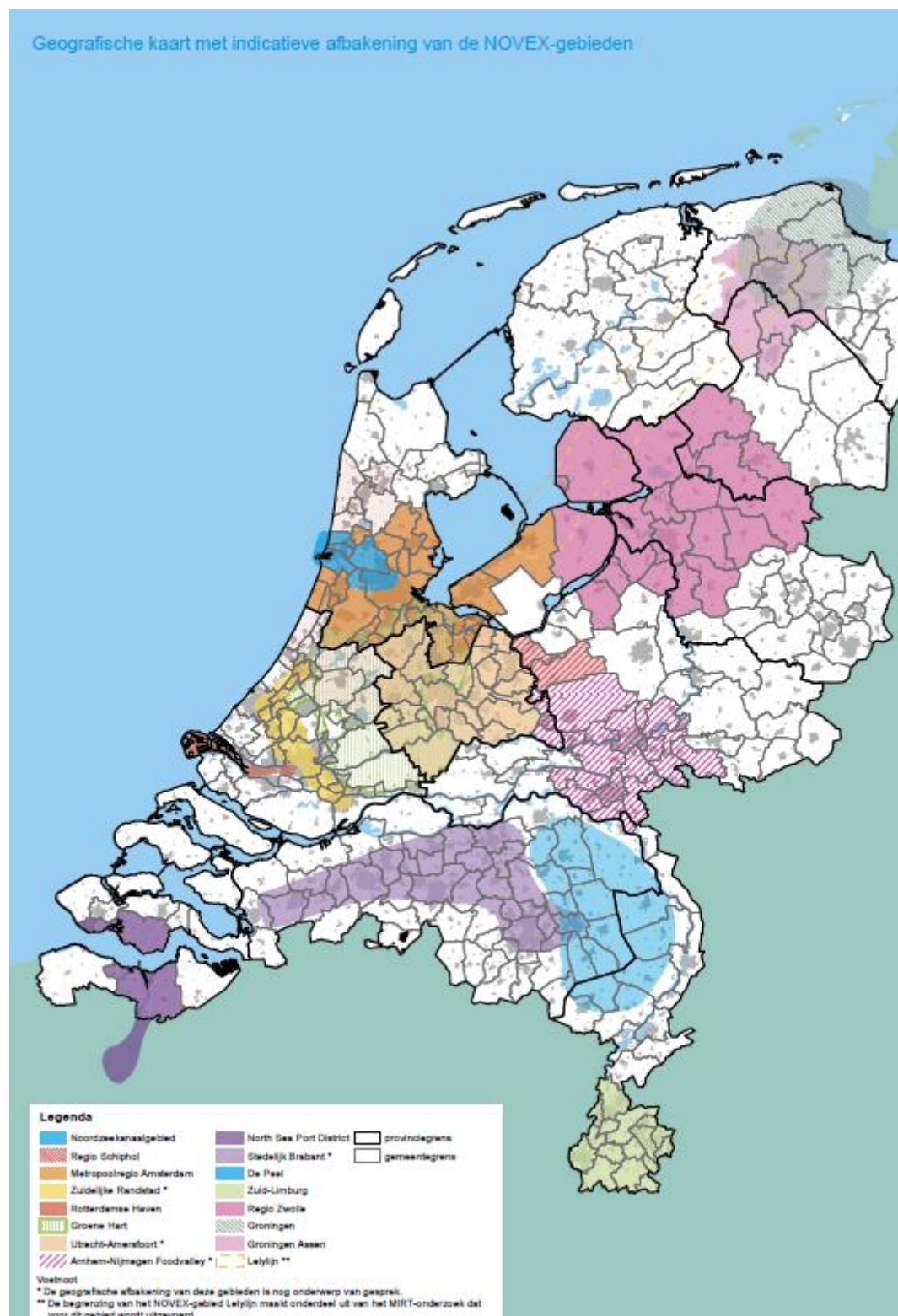
Op pagina 2 de geografische kaart met (indicatieve) afbakening van de NOVEX-gebieden en op pagina 3 een tabel waarin in beeld is gebracht welke NOVEX-gebieden in welke provincie vallen.

Zowel de kaart als de NOVEX-factsheets zijn momentopnamen en zijn bedoeld om de provincies een goede startbasis te bieden voor het vervolgproces richting de provinciale ruimtelijke voorstellen.

Inhoud

Geografische kaart met (indicatieve) afbakening van de NOVEX-gebieden	2
NOVEX-gebied Noordzeekanaalgebied (NZKG)	4
NOVEX-gebied Regio Schiphol	7
NOVEX-gebied Metropoolregio Amsterdam (MRA)	9
NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad	12
NOVEX-gebied Rotterdamse Haven	12
NOVEX-gebied Groene Hart	17
NOVEX-gebied Utrecht – Amersfoort	23
NOVEX-gebied Arnhem – Nijmegen Foodvalley (ANF)	28
NOVEX-gebied North Sea Port District	33
NOVEX-gebied Stedelijk Brabant	37
NOVEX-gebied De Peel	41
NOVEX-gebied Zuid-Limburg	45
NOVEX-gebied Regio Zwolle	50
NOVEX-gebied Groningen	55
NOVEX-gebied Groningen – Assen	57
NOVEX-gebied Lelystad	60

Geografische kaart met (indicatieve) afbakening van de NOVEX-gebieden

Overzicht NOVEX-gebieden per provincie

	Noord-Holland	Zuid-Holland	Zeeland	Noord-Brabant	Utrecht	Flevoland	Friesland	Groningen	Drenthe	Overijssel	Gelderland	Limburg
1 Noordzeekanaalgebied												
2 Regio Schiphol												
3 Metropoolregio Amsterdam												
4 Zuidelijke Randstad												
5 Rotterdamse Haven												
6 Groene Hart												
7 Utrecht-Amersfoort												
8 Arnhem-Nijmegen Foodvalley												
9 North Sea Port District												
10 Stedelijk Brabant												
11 De Peel												
12 Zuid-Limburg												
13 Regio Zwolle												
14 Groningen												
15 Groningen-Assen												
16 Lelylijn												

NOVEX-gebied Noordzeekanaalgebied (NZKG)

Ligging: in de provincie Noord-Holland. Het deelgebied NZKG bestaat uit de gemeenten Amsterdam, Zaanstad, Beverwijk, Heemskerk, Velsen en Haarlemmermeer.

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Metropoolregio Amsterdam
- Regio Schiphol

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister van EZK: Micky Adriaansens
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Rosan Kocken (gedeputeerde Provincie Noord-Holland)

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Focus op ontwikkelperspectief

Achtergrondinformatie

In het Noordzeekanaalgebied is weinig ruimte beschikbaar en er komen veel opgaven samen: het havengebied Amsterdam moet de transitie maken naar een circulaire economie, de woningbouwopgave drukt bedrijven naar buiten de A10, de energietransitie brengt ruimtelijke claims met zich mee voor bijvoorbeeld de aanlanding van windenergie van zee in de IJmond, waar de leefbaarheid toch al onder druk staat. En dan wordt er nog forse ruimte gezocht voor waterberging, willen we het landschap sparen en de Hollandse Waterlinie als werelderfgoed in stand houden. Een opeenstapeling van ruimtelijke opgaves die ieder een eigen tempo kennen en waar weer andere belanghebbenden bij betrokken zijn. Er wordt in deze regio met veel energie gewerkt aan het combineren van functies en een goede inpassing daarvan om deze opgaves allemaal een plek te geven. In het NOVEX-gebied NZKG vindt nadere uitwerking plaats van de integrale keuzes in dit gebied en wordt onder andere voortgebouwd op de Verstedelijkingsstrategie Metropoolregio Amsterdam (MRA).

Beschikbare documenten

- [NZKG in ontwikkeling, 2022](#)
- NOVI-Noordzeekanaalgebied [Plan van aanpak](#), 15 maart 2021

Hoofdopgave

Een maatschappelijk optimale en toekomstbestendige ruimtelijke inrichting van het NZKG.

Meekoppelende opgaven

Behouden en ontwikkelen unieke kwaliteiten van onder andere Unesco werelderfgoed (Stelling van Amsterdam), piekwaterberging, verbeteren kwaliteit leefomgeving, verduurzaming industrie, energietransitie, woningbouwopgave.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale programma's gekoppeld aan de thema's binnen de scope van NOVEX-NZKG.

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied NZKG
Programma Gezonde en groene leefomgeving	Versnellen emissiereductie, indien nodig met nieuw instrumentarium. Anderzijds verbeteren van de kwaliteit van de fysieke leefomgeving in m.n. IJmond, eventueel ook Zaanstad. Inpassen nieuwe ruimtevragers met respect voor een groene leefomgeving en waar mogelijk zodanig dat functies gecombineerd worden.
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	Het NZKG is een concentratie van grote energieverbruikers en e-infra. Upgrade hoogspanningsnetwerk, inpassen nationaal en regionale backbone waterstof, realisatie van mogelijk 1.000 MW+ aan elektrolysecapaciteit staan enerzijds ten dienste van

	de verduurzaming van lokale bedrijven en anderzijds als hub in het nationale energiesysteem.
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	De recente investering in de Zeesluis IJmuiden moet rendabel zijn, dus het havengebied moet zijn rol als economische groeipool kunnen blijven invullen. Daar is ruimte voor nodig. Uitsortering van niet-cruciale bedrijven naar terreinen in de omgeving moet binnen MRA worden opgepakt: in het NZKG is alleen ruimte voor bedrijven die niet ergens anders passen, of een bijzondere bijdrage aan het havencluster leveren.
Beleidstafel Wateroverlast en Zeespiegelstijging	In het watersysteem Amsterdam-Rijnkanaal/NZKG moet voor tientallen waterbergings- en watermanagementprojecten ruimte worden gevonden. We voorzien een piekwaterberging van orde grootte 11 miljoen m3 over het hele Amsterdam-Rijnkanaalgebied in te moeten passen, een deel daarvan zal in het NZKG neerslaan. Inzet is er verder op gericht geen van de andere opgaven ruimte te laten claimen die later nodig blijkt voor het watersysteem.
Programma Woningbouw	Woningbouw wordt primair georganiseerd door de overlappende MRA, maar maakt vanwege het spanningsveld met industrie en andere ruimtevragers wel deel uit van de puzzel. We optimaliseren in de fasering en brengen nieuwe kansrijke locaties voor intensivering in beeld, met meekoppelkansen.
Programma Circulaire Economie	De ambities van de regionale overheden o.g.v. circulaire industrie, sluiten minstens aan op nationaal niveau. Daar moet wel (milieu)ruimte voor gevonden worden.
Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Energie	Verduurzaming van de industrie staat in het teken van het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving en is goeddeels afhankelijk van beschikbaar zijn van de juiste energie-infra. Dit spoor wordt niet georganiseerd vanuit de NOVEX-aanpak, maar vormt wel een belangrijke autonome ontwikkeling. Waar nodig kan NOVEX een rol spelen in locatie-overstijgende effecten en ruimteclaims.
Nationaal Programma RES	RES is een autonoom proces, maar energieprojecten, m.n. Wind op Land in het havengebied, proberen we wel optimaal in te passen. Dat moet geen belemmering worden voor havenfunctie.

Ontwikkelprincipes

We werken volgens de speltheorie. De speltheorie biedt een raamwerk waarbinnen strategische interactie tussen 'spelers' bestudeerd wordt. Met behulp van modellen wordt geprobeerd de onderliggende interactie van 'spelers' die beslissingen nemen te begrijpen. Om tot een optimaal resultaat te komen, moet er onderling respect zijn voor de andere opgaven.

Ruimtelijke schuarpunten en kansen

Heden en toekomst kennen een aaneenschakeling van ruimtelijke schuarpunten. De verwachte uitfasering van fossiele brandstoffen maakt wel ruimte vrij in Westpoort, maar die ruimte is direct alweer overvraagd door de energietransitie en bedrijven die i.v.m. ontwikkeling van Havenstad westwaarts trekken. Beschikbare terreinen kunnen niet lukraak worden ingezet om ook ruimte voor piekwaterberging beschikbaar te houden. De inventarisatiefase gaat naar de afronding. Het ontwikkelperspectief begint al vaste vormen aan te nemen. Doel is medio 2023 zicht te hebben op Rijk-regio afspraken.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

De ruimtelijke puzzel valt niet in één keer te leggen, omdat de vraagstukken niet in dezelfde fase zitten en de ruimtevrage veranderlijk is. We moeten dus komen tot een ruimtelijke indeling voor zover mogelijk, aangevuld met een gedeelde set prioriteiten die leiding geeft voor toekomstige

keuzes. Snelle opgaven moeten hun besluitvorming integraal genoeg voorbereiden om te voorkomen dat langzame opgaven op slot worden gezet. Ten slotte een aantal bijzondere afspraken met betrokken departementen, zie 'uitvoeringskracht'.

Mijlpalen

Opleveren ontwikkelperspectief vóór de zomer van 2023.

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels
Alleen werkafspraken.

Uitvoeringskracht

BZK/VRO wordt uitgedaagd om bij te dragen aan herstructurering en kwalitatieve verbetering van de verouderde delen van de woningvoorraad in de IJmond, EZK om bij te dragen aan een instrument om gronden te verwerven en IenW wordt verzocht om ruimte in regelgeving om de kwaliteit van de leefomgeving sneller te verbeteren.

Aandachtspunten

Afstemming met NOVEX-gebied Regio Schiphol moet nog geregeld worden.

NOVEX-gebied Regio Schiphol

Ligging: in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Noordzeekanaal gebied
- Metropoolregio Amsterdam
- Groene Hart
- Verstedelijkingsgebied Zuidelijke Randstad

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister van IenW: Mark Harbers
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Provincie Noord-Holland; Jeroen Olthof gedeputeerde provincie Noord-Holland

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Opstellen ontwikkelperspectief.

Achtergrondinformatie

In de regio Schiphol zijn meerdere urgente en belangrijke opgaven waar een afweging noodzakelijk is. Die opgaven vallen allen samen in de schaarse publieke ruimte, milieuruimte en ruimte op de energie-netwerken. Enkele van de urgente opgaven zijn:

- Klimaatverandering en daarmee samenhangend verduurzaming industrie en uitbreiding elektriciteitsnet;
- Verminderde kwaliteit van de leefomgeving en gezondheidseffecten door geluidsoverlast en luchtverontreiniging;
- Urgente en forse woningbouwopgave.

Het NOVEX-gebied en de op te stellen gebiedsagenda omvat bovenstaande en andere opgaven. De inzet is om de opgaven in samenhang te bezien, een concretiseringslag maken, en daarna heldere keuzes maken.

Na de zomer van 2022 zal een bestuursovereenkomst worden gesloten tussen het Rijk en de Provincie Noord-Holland en de Bestuurlijke Regie Schiphol (BRS). Met de overeenkomst wordt een start gemaakt van het NOVEX-aanpak van het gebied.

Beschikbare documenten

- Bestuursovereenkomst Schiphol (nog niet digitaal beschikbaar; ondertekening oktober 2022)

Hoofdopgave

Verbeteren van de leefkwaliteit in de Schipholregio.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Schiphol
Samenhang verbetering leefomgevingskwaliteit met andere programma's en geografische mogelijkheden Schiphol (procesbegeleider: IenW en PNH)	In deze hoofdopgave komen de andere 7 opgaven in feite samen.
Ruimtelijke ontwikkeling, leefbaarheid en (programma) Woningbouw (procesbegeleider: BZK)	Woningbouw: realisatie van het beoogd aantal woningen voor deze regio
Toekomst bestendig maken landelijk gebied (procesbegeleider: PNH)	De diverse ontwikkelingen in de Schiphol regio kunnen alleen plaatsvinden als er voldoende stikstofruimte is t.b.v. de vergunningverlening van projecten. In

	hoofdpogave 3 2 wordt gezamenlijk gewerkt aan een gebiedsgerichte aanpak stikstof voor de regio.
Verduurzaming industrie (procesbegeleider: EZK)	Bijdrage aan het programma verduurzaming Industrie. De bijdrage in de afname aan emissies moet nog worden gekwantificeerd.
Versnellen versterking elektriciteitsnet (procesbegeleider: EZK en PNH)	De Schiphol regio kent een concentratie van grote energieverbruikers en e-infra. Om nieuwe ontwikkelingen mogelijk te maken is het nodig om hoogspanningsnetwerk te upgraden en aan te sluiten bij ontwikkelingen zoals waterstof.
Aanpak geluidsbelasting Schiphol (procesbegeleider: IenW)	In de luchtvaartnota 2020 – 2050 is opgenomen dat het belangrijk is dat geluidshinder en de uitstoot van schadelijke stoffen, zoals ultrafijnstof, door vliegtuigmotoren vermindert en de kwaliteit van de leefomgeving rond de luchthavens verbetert. Middels deze hoofdpogave worden stappen gezet om die uitstoot te reduceren
Aanpak luchtkwaliteit en ultrafijnstof (procesbegeleider IenW)	In de luchtvaartnota 2020 – 2050 is opgenomen dat het belangrijk is dat geluidshinder en de uitstoot van schadelijke stoffen, zoals ultrafijnstof, door vliegtuigmotoren vermindert en de kwaliteit van de leefomgeving rond de luchthavens verbetert. Middels deze hoofdpogave worden stappen gezet om die uitstoot te reduceren
Aanpassingen ruimtelijke beperkingen (procesbegeleider IenW)	Om ruimte voor ontwikkelingen zoals woningbouw mogelijk te maken, wordt onderzocht of de ruimtelijke beperkingen in de beperkingengebieden rondom Schiphol kunnen worden aangepast.

Ruimtelijke schuarpunten en kansen

Spanning tussen luchtvaart en leefomgevingskwaliteit en woningbouw

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Het NOVEX-gebied regio Schiphol is een nieuw NOVEX-gebied en het ontwikkelperspectief zal dan ook de komende periode worden opgesteld.

Mijlpalen

Ondertekenen bestuursovereenkomst, afronding concretiseringsfase en opstellen ontwikkelperspectief.

Uitvoeringskracht

Nader te bezien. Vermoedelijk wel.

Aandachtspunten

Er zijn al veel ontwikkelingen in gang gezet. Zorg ervoor dat zoveel mogelijk wordt aangesloten bij die ontwikkelingen. Het afstemmen tussen de andere deels overlappende NOVEX-gebieden.

NOVEX-gebied Metropoolregio Amsterdam (MRA)

Ligging: in de provincies Noord-Holland en Flevoland

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Noordzeekanaal gebied (NZKG)
- Regio Schiphol
- Groene Hart
- Lelylijn

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor VRO: Hugo de Jonge
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Reinier van Dantzig (wethouder Woningbouw en Stedelijke Ontwikkeling Amsterdam)

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Verstedelijkingsconcept MRA (= ontwikkelperspectief NOVEX) is bestuurlijk vastgesteld, onderschreven door Raden en Staten. Het streven is om in BO Leefomgeving 2023 de uitvoeringsagenda en RIA 1.0 vast te stellen.

Achtergrondinformatie

Voor deze regio geldt een forse bouwopgave. De verstedelijkingsstrategie voor dit gebied richt zich op de bouw van 175.000 woningen tot 2030, waarbij mogelijkheden worden onderzocht om dit te verhogen tot 220.000 woningen, met daarnaast ruimte voor 250.000 arbeidsplaatsen tot 2040. Deze opgave brengt veel andere opgaven met zich mee; zoals zorg voor de bijbehorende duurzame energieopwekking, het op orde houden van de bereikbaarheid, instandhouding werelderfgoed en voldoende groen en voorzieningen in en om het stedelijk gebied.

Een toekomstbestendige en evenwichtige metropool met meerdere kernen. Dat is de hoofdlijn van de gezamenlijke koers die de Metropoolregio Amsterdam (MRA) met het Rijk heeft opgesteld. Met deze koers wordt ruimte gegeven aan 325.000 extra woningen tot 2050 - waarvan minimaal 175.000 tot 2030 - en aan ongeveer evenzoveel banen. Er worden niet alleen woningen gebouwd, maar complete en duurzame steden en samenlevingen in een vitaal landschap. Ook de transitieopgaven mobiliteit, energie en klimaat zijn belangrijke onderdelen van het verstedelijkingsconcept. Tijdens het bestuurlijk overleg Noordwest op 24 november 2021 is met MRA en Rijkspartners afgesproken dat het verstedelijkingsconcept MRA de inhoudelijke basis vormt voor de verdere uitwerking van de verstedelijkingsstrategie, inclusief de fasering en investeringsstrategie.

Beschikbare documenten

<https://www.metropoolregioamsterdam.nl/wp-content/uploads/2021/12/MRA-Verstedelijkingsconcept-eindversie-november-2021.pdf>

Hoofdoggave

- Accommoderen groei inwoners, arbeidsplaatsen (tot 2050 700.000 inwoners, 270.000 banen), mobiliteit in samenhang met transitieopgaven klimaat en energie.
- De hoofdoggaven uit het ontwikkelperspectief NOVEX worden integraal opgepakt: meerkernige metropool (woningbouw, leefkwaliteit (incl. gezondheid en kansengelijkheid), werklocaties, circulaire economie, energie) en groenblauw netwerk (landschap, water en ecologie).

Meekoppelende opgaven

De meekoppelende opgaven zijn geformuleerd in het verstedelijkingsconcept/ontwikkelperspectief.

Belangrijkste nationale programma's

Algemeen: ontwikkelprincipes Verstedelijkingsconcept (zie hieronder) en verdere uitwerking dragen bij aan de doelen rijksprogramma's. Voor sommige rijksprogramma's zijn de opgave nader geconcretiseerd (bv aantallen wonen, werken), voor andere gebeurt dat in samenwerking met rijksprogramma's.

Nationale programma's	Bijdrage vanuit het NOVEX-gebied MRA
Programma Woningbouw	Woningbouw: in het Verstedelijkingsconcept zijn afspraken gemaakt over aantallen woningen over ontwikkelprincipes o.a. over relatie woningbouw-bereikbaarheid en woningbouw-bedrijvigheid en de randvoorwaarden die voor realisatie woningbouwopgave op orde moeten zijn.
MIRT	Bereikbaarheidsprogramma SBaB: de uitwerking van het multimodaal toekomstbeeld (als onderdeel Verstedelijkingsconcept/ontwikkelperspectief) is gebaseerd op dezelfde programmering wonen, werken zoals opgenomen in het verstedelijkingsconcept/ ontwikkelperspectief.
Programma Energie hoofdstructuur	Voor de energietransitie tot 2030 werken we met het 'basispad', met daarin projecten uit onder andere de Regionale Energiestrategieën, investeringsplannen van TenneT, Gasunie en Liander en de Cluster Energiestrategie van het Noordzeekanaalgebied. Voor de periode tot 2050 zijn in het Verstedelijkingsconcept <i>no regret</i> maatregelen benoemd.
Water en bodem sturend	Uitwerking geven aan ontwikkelprincipes voor klimaatadaptieve en waterrobuuste inrichting van de regio.
Landelijk Gebied (NPLG)	Aanvullend op de afspraken water en bodem ook afspraken over ontwikkelprincipes: landschaps- en natuurinclusieve verstedelijking.

Ontwikkelprincipes

Zie ontwikkelprincipes bijlage B Verstedelijkingsconcept (pag. 122-126): een evenwichtige, meerkernige ontwikkeling is uitgangspunt voor de toekomstige ontwikkeling van de regio. Daarnaast zijn ontwikkelprincipes afgesproken voor klimaatadaptatie, landschapsinclusieve ontwikkeling, economische ontwikkeling, woningbouw in relatie tot mobiliteit etc..

Ruimtelijke schuorpunten en kansen

Vraagstuk ontwikkeling wonen, werken, bereikbaarheid:

- Met het huidige woningbouwprogramma en groei van arbeidsplaatsen in de Metropoolregio stijgt ook de vervoersvraag. Als we ons mobiliteitsgedrag niet aanpassen en de vervoersvraag blijven faciliteren, dan loopt het mobiliteitssysteem al in 2030 vast, missen we kansen om onze mobiliteit te verduurzamen en neemt de vervoersongelijkheid toe. Hierdoor gaat de leefkwaliteit, bereikbaarheid en (internationale) concurrentiepositie van en naar de MRA sterk achteruit. Dit vraagt op korte termijn om samenhangende keuzes van slimme investeringen, slimme beleidskeuzes mobiliteit en slim verstedelijken.
- Bedrijventerreinenstrategie: in het verstedelijkingsconcept is opgenomen dat de MRA een bedrijventerreinenstrategie opstelt.

Het verstedelijkingsconcept agendeert daarnaast een tweetal belangrijke keuzevraagstukken voor de NOVEX-gebieden NZKG en Schiphol:

- NOVEX Schiphol (Zuidflank): Naast algemene knelpunten zorgt de aanwezigheid van Schiphol op diverse plekken voor een extra uitdaging bij de woningbouw. De luchthaven heeft tevens invloed op de mogelijkheden voor verstedelijking en het saneren van zo'n 800 hectare verrommeld glas. Rijk en regio moeten daarom keuzes maken over de leefkwaliteit rondom Schiphol in relatie tot de verstedelijking en de toekomst van de luchthaven.
- NOVEX-NZKG (Noordzeekanaalgebied): In het NZKG liggen een aantal ruimtelijke opgaven, die in de gebiedsaanpak NOVEX-NZKG worden opgepakt:
 - Voor de ontwikkeling van de woon- en leefomgeving: Verbeteren van de gezondheid en de leefkwaliteit
 - Voor de ontwikkeling van het groenblauwe netwerk: Locatiekeuze, omvang en inrichting van de tijdelijke piekwaterbuffering
 - Voor de ontwikkeling van het havencomplex:
 - Transitie haven naar hub voor duurzame brandstof en goederenstromen
 - Ruimte voor circulaire economie

- Ruimte voor bedrijventerreinen
- Uitwerking strategische reservering Houtrakpolder

Voor sommige vraagstukken liggen oplossingen buiten het NZKG; die zullen op MRA-niveau worden geagendeerd.

Bij de uitvoering van het Verstedelijkingsconcept/ ontwikkelperspectief NOVEX wordt verbinding gelegd met de andere 2 NOVEX -gebieden:

- NOVEX Groene Hart
- NOVEX Lelylijn

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Het Verstedelijkingsconcept/ ontwikkelperspectief is vastgesteld (zie hierboven). Eventuele aanscherpingen naar aanleiding van de nationale programma's of de andere NOVEX-gebieden zullen worden opgenomen in aanvullende afspraken en/ of worden meegenomen in de uitwerking van de uitvoeringsagenda NOVEX.

Mijlpalen

Vaststellen uitvoeringsagenda en RIA 1.0 in BO Leefomgeving 2023

Reeds gemaakte afspraken en met wie en op welke tafels:

- Afspraken in het Verstedelijkingsconcept: bijvoorbeeld aantallen woningen in samenhang met bereikbaarheid en stimuleren spreiding economische groei + ontwikkelingsperspectief algemeen, inclusief principes.
- Zie de bijlage C Verstedelijkingsconcept voor de eerder gemaakte afspraken BO MIRT en BOL.
- Zie verder afspraken BO MIRT 2022: [Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en moties en toezeggingen MIRT | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

Uitvoeringskracht

Zie randvoorwaarden bod woningbouw Provincie Noord-Holland en bod woningbouw Flevoland.

Aandachtspunten:

- Aandachtspunten zijn met name de randvoorwaarden die op orde moeten zijn om de verschillende deelopgaven te kunnen realiseren: bv woningbouw, economie, energie, bereikbaarheid, landschap, klimaatadaptieve inrichting etc.
- (Bestuurlijke) afstemming tussen vier NOVEX-gebieden in MRA en met de twee provinciale voorstellen.
- Alle onderwerpen/opgaven in het Verstedelijkingsconcept zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad

Ligging: provincie Zuid-Holland

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Groene Hart en
- Rotterdamse Haven

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor VRO: Hugo de Jonge
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Gedeputeerde Provincie Zuid-Holland Anne Koning

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

- Focus op de uitvoering van de binnenstedelijke verstedelijkingsopgave in programmatische samenhang met de bereikbaarheidsopgave op basis van het Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad (2019);
- Actualiseren van de verstedelijkingsafspraken en verbreding hiervan met de thema's groen in en om de stad, klimaatadaptatie, energietransitie en economie. Deze afspraken worden opgenomen in de integrale uitvoeringsagenda NOVEX Zuidelijke Randstad. De scope van NOVEX Zuidelijke Randstad betreft de zone Oude Lijn.
- Voor het (te ontwikkelen bredere) ontwikkelperspectief voor dit NOVEX-gebied zal de binnenstedelijke verstedelijkingsstrategie in samenhang met de bereikbaarheidsopgave in zone Oude Lijn de basis zijn, aangevuld met bovengenoemde thema's gerelateerd aan de verstedelijkingsopgave (toekomstbestendige verstedelijking).

Achtergrondinformatie

- Voor deze regio is in 2019 het Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad bestuurlijk vastgesteld door BZK, IenW, pvZH, 8 gemeenten langs de Oude Lijn en de MRDH. Dit akkoord geeft uitvoering aan de binnenstedelijke verstedelijkingsopgave in wederkerigheid met de bereikbaarheidsopgave, zoals ook opgenomen in de Verstedelijkingsstrategie Zuid-Holland.
- Doel van dit Verstedelijkingsakkoord is binnenstedelijke verdichting en de daarbij behorende schaa sprong OV mogelijk te maken. De insteek is een integrale benadering en samenhangende besluiten over verstedelijking én bereikbaarheid in de Zuidelijke Randstad, met focus op zone Oude Lijn. Het heeft een langjarig en wederkerig karakter dat basis is voor goede samenwerkingscultuur en uitvoeringskracht.
- Tijdens het BOL Zuidwest (2022) is afgesproken dat de verstedelijkingsafspraken zoals gemaakt in het Verstedelijkingsakkoord worden geactualiseerd. Met de komst van het NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad worden de te actualiseren verstedelijkingsafspraken en de gewenste verbreding hiervan met de thema's groen in en om de stad, klimaatadaptatie, duurzame energie en economie onderdeel van de uitvoeringsagenda NOVEX-Zuidelijke Randstad.
- Het integraal ontwikkelperspectief is de basis voor de uitvoeringsagenda van de NOVEX-gebieden. Voor de Zuidelijke Randstad zit de bestaande focus op het versneld realiseren van de binnenstedelijke woningbouw-/ verstedelijkingsopgave langs de Oude Lijn, in programmatische samenhang met de bereikbaarheidsopgave. Dit vormt ook de basis voor het (nog te ontwikkelen) integraal ontwikkelperspectief voor dit NOVEX-gebied, maar wel tezamen met de gewenste verbreding hiervan met de thema's groen in en om de stad, klimaatadaptatie, energietransitie en economie.
- Dit (nog te ontwikkelen) integraal ontwikkelperspectief voor NOVEX Zuidelijke Randstad wordt verder vormgegeven in samenhang met de ruimtelijke puzzel, die in het kader van Programma NOVEX op provinciale schaal wordt gelegd.
- Realisatie van de bereikbaarheidsopgave in wederkerigheid met de woningbouw/ verstedelijkingsopgave loopt via programma MoVe: schaa spong MOVV waaronder de Oude lijn (start beslissing in voorbereiding) en de lopende MIRT-verkenningen (Den Haag/CID-Binckhorst en Oeververbindingen Rotterdam).
- Ambitie is om kwalitatief hoogwaardige locaties te realiseren met een mix aan wonen en werken. Dit moet duurzaam, groen en klimaatadaptief.

- Afgesproken om 70.000 woningen en 80.000 arbeidsplaatsen binnenstedelijk te realiseren langs de 'Oude Lijn' en 100.000 woningen op goed bereikbare plekken binnen de invloedssfeer van de Oude Lijn.
- Bestuurlijk uitgangspunt: tweederde van de totale woningbouwopgave van Zuid-Holland wordt gerealiseerd in 8 gemeenten langs de Oude Lijn. Voor de realisatie hiervan wordt samengewerkt in de Verstedelijkingsalliantie in afstemming met het Rijk en in samenwerking met programma MoVe. De woningbouwopgave wordt nader uitgewerkt in regionale woondeals. Dit betreffen afspraken over realisatie nieuwbouw per gemeente, de voortgang hiervan, betaalbaarheid, flex- en transformatiewoningen, herstructurering en het harder maken van plancapaciteit. In de uitvoeringsagenda NOVEX Zuidelijke Randstad zal hiernaar worden verwezen. In de recent vastgestelde Samenwerkingsafspraken Woningbouw (oktober 2022) is afgesproken dat de Provincie Zuid Holland zich inspant voor het bouwen van in totaal bruto 235.460 woningen vanaf 2022 tot en met 2030. De Oude Lijn, CID-Binckhorst en Oostflank Rotterdam zijn benoemd als grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties.

Beschikbare documenten

- Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad (2019) <https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/overige+publicaties+gerelateerd+aand+e+novi/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2103885>
- Verstedelijkingsstrategie Zuid-Holland: <https://www.zuid-holland.nl/publish/pages/28887/verstedelijkingsstrategiezuid-holland2021-2040.pdf>
- Adaptieve Ontwikkelstrategie MOVV (2019) <https://www.move-rdh.nl/documenten/default.aspx#folder=1504449>

Hoofdoopgave

De Zuidelijke Randstad staat voor grote opgaven. Deze regio is één van de drukste regio's van Nederland die de komende jaren verder zal blijven groeien. De hoofdoopgave van NOVEX-verstedelijkingsgebied Zuidelijke Randstad is het realiseren van de grote verstedelijkingsopgave in de zone Oude Lijn in programmatische samenhang met de bereikbaarheidsopgave. Hierbinnen liggen de drie grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties (Oude Lijn, CID-Binckhorst en Oostflank Rotterdam).

Meekoppelende opgaven

De hoofdoopgave is het realiseren van de grote verstedelijkingsopgave in de zone Oude Lijn in programmatische samenhang met de bereikbaarheidsopgave. Echter, om te komen tot toekomstbestendige verstedelijking moet ook een slag worden gemaakt met groen in en om de stad, klimaatadaptatie, economie en duurzame energie in relatie tot verstedelijking alhier. Dit gaat niet vanzelf, maar vragen om een integraal ontwikkelperspectief met bijbehorende uitvoeringsagenda zoals NOVEX Zuidelijke Randstad voorstaat.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad
Programma Woningbouw	Realiseren van minimaal 170.000 woningen in 8 gemeenten van de Verstedelijkingsalliantie o.b.v. verhouding 2/3 ^e deel in Zuidelijke Randstad, 1/3 ^e elders in Zuid-Holland.
MIRT	Deze regio is tegelijkertijd verstedelijkingsstrategie en gebiedsgericht bereikbaarheidsprogramma MoVe. Dus zijn/ worden ook financiële afspraken gemaakt over de bereikbaarheidsmaatregelen (w.o. Oude Lijn, CID-Binckhorst en Oeververbinding Rotterdam)
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	Realiseren van 80.000 extra arbeidsplaatsen tot 2040 in de 13 toplocaties langs de Oude Lijn. Dit vraagt naast realisatie van voldoende ruimte voor werken (incl. verdeling in verschillende typen) in deze regio; dit vraagt nog nadere uitwerking in samenhang met het programma werklocaties.

Programma Gezonde en groene leefomgeving	In beeld brengen van de samenhang tussen de opgave in verstedelijking en mobiliteit en in natuur, landschap en recreatie. Ten tweede gaat het om het identificeren van knelpunten in deze samenhang en het maken van afspraken om deze knelpunten te verminderen, inclusief financieel kostenplaatje. Doel: groen beter integraal onderdeel maken van de verstedelijkingsopgave en sturen op een aantal kansrijke gebieden waar we op korte termijn slagen kunnen maken.
--	--

Ontwikkelprijncipes

- Realisatie binnenstedelijke verstedelijkingsopgave conform uitgangspunten van de NOVI en de uitgangspunten van de Verstedelijkingsstrategie Zuid-Holland, waaronder: Bouw georiënteerd op hoogwaardig openbaar vervoer (HOV); versterk de langzaam vervoersrelaties; benut het netwerk van stedelijke centra en knooppunten; Bouw toekomstbestendig én realiseer in samenhang met het stedelijk netwerk robuuste en klimaatadaptieve recreatie- en natuurgebieden.
- Focus op versterken van economische clusters in de zone Oude Lijn gericht op het versterken van de agglomeratiekracht van de Zuidelijke Randstad.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

- Randvoorwaarden voor verstedelijking, waaronder Stikstofproblematiek, bekostiging woningbouw, bereikbaarheidsmaatregelen en groen in en om de stad.
- Kans is dat vanuit uitwerking provinciale ruimtelijke puzzel input kan worden geleverd voor Groen in en om de Stad, klimaatadaptatie, economie en energietransitie t.b.v. integraal ontwikkelperspectief NOVEX Zuidelijke Randstad. Betreffen ook onderwerpen op regionale schaal.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

- Er ligt een bestuurlijk vastgesteld Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad (2019) met focus op het realiseren van de grote verstedelijkingsopgave op basis van een binnenstedelijke verdichtingsstrategie langs Oude Lijn in programmatische samenhang met de bereikbaarheidsopgave.
- De vernieuwde verstedelijkingsstrategie van de provincie Zuid-Holland bouwt hierop voort.
- De bestuurlijke afspraak (BOL 2022) is om te komen tot verbreding van bovengenoemd akkoord met o.a. Groen in en om de stad', Klimaatadaptatie, Economie en Energietransitie gerelateerd aan de verstedelijking (kwaliteitsimpuls). Hierover zijn wel afspraken gemaakt in dit akkoord, maar nog onvoldoende invulling aangegeven (conclusie evaluatie Arcadis). Deze bestuurlijke afspraak (BOL past prima in de lijn c.q. doelstelling van de NOVEX-gebieden om te komen tot een integraal ontwikkelperspectief met bijbehorende integrale uitvoeringsagenda.
- Het Rijk ziet de binnenstedelijke verdichtingsstrategie langs de Oude Lijn en de verbreding hiervan met bovengenoemde thema's gerelateerd aan de deze verstedelijking – als uitgangspunt voor het te ontwikkelen integraal ontwikkelperspectief voor NOVEX-verstedelijkingsgebied Zuidelijke Randstad.
- Dit integraal ontwikkelperspectief voor NOVEX Zuidelijke Randstad wordt verder vormgegeven in samenhang met de ruimtelijke puzzel, die in het kader van Programma NOVEX op provinciale schaal wordt gelegd. Zo zijn er bijvoorbeeld in het kader van groenstructuren relaties te leggen tussen het thema groen in en om de stad (in relatie tot de verstedelijkingsopgave in zone Oude Lijn) en het landschap buiten deze zone zoals bijvoorbeeld de landschapsparken Zuidvleugel. Beide kunnen elkaar kwalitatief versterken door goed op elkaar af te stemmen.
- Daarnaast is in BOL 2022 afgesproken om - in het kader van de actualisatie van het verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad - te komen tot een geactualiseerde integrale set verstedelijkingsafspraken ter bespreking op het BO MIRT 2022. Gezien de samenhang met Programma NOVEX schuift deze afspraak door naar BOL 2023. Rijk en regio willen deze afspraken zo integraal mogelijk vastleggen en realiseren.

- Inmiddels is duidelijk dat afspraken over de woningbouw- en markt worden vastgelegd in de (nog te sluiten) regionale woondeals. Dit betreffen afspraken over realisatie nieuwbouw per gemeente, de voortgang hiervan, betaalbaarheid, flex- en transformatiewoningen, herstructurering en het opharden van plancapaciteit. In de integrale uitvoeringsagenda NOVEX Zuidelijke Randstad zal hiernaar worden verwezen.
- Het Rijk gaat uit van de zone Oude Lijn als geografische scope van NOVEX verstedelijkingsgebied Zuidelijke Randstad (de backbone) omdat hier de verstedelijkingsdruk het grootst is in samenhang met een grote bereikbaarheidsopgave en dit gebied een kwaliteitsimpuls nodig heeft. Binnen deze geografische scope liggen de drie grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties (Oude Lijn, CID-Binckhorst en Oostflank Rotterdam).

Mijlpalen:

- BOL 2023: Agenderen actualisatie verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad én NOVEX Zuidelijke Randstad, ook in het kader van de provinciale ruimtelijke puzzel.

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels

- Start MIRT-verkenning Oude Lijn (startbeslissing). De woningbouw direct rondom de 11 OV-knooppunten van de Oude Lijn (excl. CID Binkhorst en Oostflank Rotterdam) levert tot en met 2030 zo'n 54.000 nieuwe woningen op.
- Start Planuitwerkingsfase CID-Binckhorst (HOV). De investering maakt tot 2030 ruim 20.000 woningen in CID - Binckhorst mogelijk en daarna nog eens 15.000 woningen.
- Start planuitwerkingafase Oeververbindingen R'dam (brug). De investering maakt in de Oostflank van Rotterdam tot 2030 circa 19.000 woningen mogelijk en daarna nog eens 16.000 woningen.
- Randstadrail metronet: RandstadRaillijnen 3 en 4 en metrolijnen C en E gaan vaker rijden dat eveneens de woningbouw bevordert en de nabijheid versterkt tussen wonen en werken
- Besluit tot effectieve inhoudelijke verbreding van het Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad dat de Uitvoeringsagenda NOVEX Zuidelijke Randstad zal gaan worden, met als basis het (nader te ontwikkelen) integraal ontwikkelperspectief NOVEX Zuidelijke Randstad. De scope van NOVEX Zuidelijke Randstad betreft de zone Oude Lijn. De geactualiseerde Verstedelijkingsstrategie Zuid-Holland 2021-2040 wordt onderschreven waarin actuele ontwikkelingen een plek krijgen en bouwsteen is voor de provinciale ruimtelijke puzzel. Deze strategie is input voor het integrale ontwikkelperspectief en uitvoeringsagenda voor NOVEX Zuidelijke Randstad en de regionale woondeals (regionale realisatieagenda's). De tijdens het BOL 2022 afgesproken actualisatie van de verstedelijkingsafspraken voor de Zuidelijke Randstad wordt onderdeel van de Uitvoeringsagenda NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad, waarin ook wordt verwezen naar de regionale woondeals.

De belangrijke inhoudelijke en financiële besluiten zijn/worden genomen in de BOL's Zuidwest, de BO MIRT's Zuidwest en de Programmaraad MoVe.

Uitvoeringskracht

- Besluit in BO MIRT 2022 tot mega-investering in bereikbaarheid maakt woningbouw mogelijk langs de Oude Lijn (54.000 woningen tot en met 2030), CID-Binckhorst (20.000 woningen tot en met 2030 en daarna nog eens 15.000 woningen) en Oostflank Rotterdam (19.000 woningen tot en met 2030 en daarna nog eens 16.000 woningen). Uiteindelijk gaat het tot medio 2040 in de nabijheid van het tracé totaal om circa 170.000 woningen.
- Basis is hiervoor gelegd in het Integraal Verstedelijkingsakkoord Zuidelijke Randstad (2019) waarin afspraken zijn gemaakt om bereikbaarheid en woningbouw in samenhang te ontwikkelen via het programma MoVe.
- Sterkere inzet vanuit de Rijksuitvoeringsdiensten kan wellicht impuls geven aan uitvoeringskracht:
 - Voor Groen in en om de Stad (GIOS) is RVO (via LNV) al ingeschakeld/betrokken.
 - Wellicht dat Staatsbosbeheer ook actief hiervoor kan worden ingezet én in het kader van stimuleren circulaire woningbouw.
 - En RVO (via EZK) gericht op bijdrage leveren aan de energietransitie van de Zuidelijke Randstad

- En RVB die wellicht bijdrage kan leveren via inzet rijksvastgoed aan 1) voor Groen in en om de Stad en 2) realisatie van hoogwaardige economische 13 toplocaties langs de Oude Lijn (grondposities aldaar?)

Aandachtspunten

- 1) Focus van NOVEX Zuidelijke Randstad is de zone Oude Lijn c.q. de gemeenten met grote woningbouwopgave langs de Oude Lijn. De exacte geografische begrenzing NOVEX Zuidelijke Randstad is nog onderwerp van gesprek Rijk-regio.
- 2) Er moet een nieuwe governance-structuur worden opgetuigd voor NOVEX Zuidelijke Randstad waarin alle 'bloedgroepen' zijn vertegenwoordigd (Rijk en regio).
NB Programma MoVe houdt focus op woningbouwopgave en bereikbaarheid, en is niet 'besteld' voor de volle breedte (groen, klimaat, energie, economie in relatie tot de grote verstedelijkingsopgave langs de Oude Lijn.
- 3) Investerings zijn nodig om te komen tot uitvoering van het (te ontwikkelen) integraal ontwikkelperspectief NOVEX Zuidelijke Randstad met bijbehorende uitvoeringsagenda
NB Er loopt nu via MRA-onderzoek naar meerjarige programmafinanciering.
- 4) Bekostiging/voortgang van de 2 lopende verkenningen CID-Binckhorst en Oeververbinding R'dam en besluitvorming inzake Oude Lijn en besluit over start MIRT verkenning Oude Lijn.
NB Besluitvorming hierover op BO-MIRT as.
- 5) Specifieke aandachtspunten:
 - A) Groen in en om de Stad
 - a. Voor de provincie is er een verstedelijkingsstrategie met het landschapsparken-concept als groene onderlegger. Hoe werkt deze door in ontwikkelperspectief Zuidelijke Randstad? Zowel in als om de stad (regionale groene verbindingen).
 - b. Leidt principe Bodem en water sturend tot aanpassing van de binnenstedelijke verstedelijkingsstrategie Zuidelijke Randstad.
 - c. Specifieke knelpunten ecologisch systeem nog benoemen en vervolgens hoe hierop te acteren.
 - d. Hoe te komen tot een basiskwaliteit natuur (benoemen) om zo te komen tot natuurinclusief denken.
 - B) Energietransitie
Zorgdragen voor voldoende netcapaciteit, goede ruimtelijke inpassing van de energie infrastructuur zowel in de stad als landelijk gebied, en afstemming over de programmering hiervan in relatie tot verstedelijking.
 - C) Economie
Totstandkoming (ruimtelijk-economische) strategie met betrekking tot werklocaties (kantoren, bedrijventerreinen en detailhandel) als onderdeel van de integrale verstedelijkingsstrategie voor de Zuidelijke Randstad.

NOVEX-gebied Rotterdamse Haven

Ligging: in provincie Zuid-Holland

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister van IenW: Mark Harbers
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** ntb

De fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Het NOVEX-gebied bevindt zich in de projectfase, waarbij in ieder geval 3 projecten zijn benoemd die concreet opgepakt worden. Dit betreft: (i) grondstof- en energietransitie i.r.t. omgevingsveiligheid, (ii) gebiedsgerichte aanpak stikstofplan haven, en (iii) geluidproductieplafonds haven i.r.t. de woningbouwopgave regio.

Achtergrondinformatie

In dit havengebied is een fundamentele transitie nodig naar een circulaire en fossielvrije economie. De ruimte die daarvoor nodig is levert spanning met andere ruimtevrage functies op en met de leefomgevingskwaliteit. Hierbij speelt ook dat het havengebied grenst aan het stedelijk gebied van Rotterdam. Dit brengt vraagstukken van stedelijke transitie met zich mee.

In het Rotterdamse havengebied wordt samengewerkt aan de oplossing voor drie urgente concrete issues op het gebied van de fysieke leefomgeving. Rijk en regio hebben afspraken gemaakt en gezamenlijk de krachten gebundeld voor het oplossen van de grote uitdagingen die in het plan van aanpak «Transitie Rotterdamse haven» zijn beschreven. Het gaat om het gebruik van nieuwe grond- en brandstoffen en technieken, als gevolg van de energietransitie, in relatie tot externe veiligheid en de benodigde fysieke ruimte en ook in relatie tot het achterland van de haven. Daarnaast gaat het om het realiseren van voldoende stikstofdepositieruimte voor de ontwikkeling van de haven, met behoud van een robuuste natuur in de omgeving, alsook het verkennen van een nieuwe balans in het benutten van de geluidruimte van de haven, de realisatie van de woningbouwopgave en een goede leefomgevingskwaliteit in de omgeving.

Beschikbare documenten

- [Plan van Aanpak NOVI transitie Rotterdamse Haven](#) (versie 15 maart 2021)
- [Havenvisie 2030](#) (HbR, Gemeente R'dam, PZH, Rijk, Deltalinqs)
- [Havennota 2020 - 2030](#) (Nationaal)

Hoofdoopgave

De Rotterdamse haven moet internationaal concurrerend blijven en blijvende werkgelegenheid bieden voor de regio. De hoofdoopgave voor dit NOVEX-gebied is het versnellen en integreren van uiteenlopende initiatieven om de grondstof- en energietransitie met behoud van het economisch belang van het Rotterdams havencomplex te realiseren. Hierbij wordt uitgegaan van de "en-en-strategie": het bestaande versterken en het nieuwe verwelkomen. Dit zorgt voor een weerbare, toekomstbestendige haven.

Meekoppelende opgaven

Stikstofproblematiek, woningbouwopgave in Rotterdam en de regio, arbeidsmarkt (match vraag en aanbod incl. het verbeteren van de bereikbaarheid) en de kwaliteit van de leefomgeving (geluid en omgevingsveiligheid).

Belangrijkste nationale programma's

Nationale programma's	Bijdrage vanuit het NOVEX-gebied haven Rotterdam
Nationale programma's voor Ordenende netwerken voor energie en een (circulaire) economie (PEH, MIEK, PIDI,	Project 1 van het NOVEX-gebied is gericht op het realiseren van de grondstoffen- en energietransitie op een veilige manier. Het doel van de energietransitie is het realiseren van 55% CO2-reductie in 2030 (dit is 20-25%

Noordzee, VAWOZ, RES/CES, Programma Circulaire Economie, Nationaal Waterstof Programma)	van de beoogde CO2-reductie van Nederland) en CO2-neutraal in 2050. Op het gebied van de grondstoftransitie is de ambitie om in 2030 te bereiken dat 20% van alle brandstoffen en (basis)chemicaliën die in Rotterdam geproduceerd worden gebaseerd zijn op hernieuwbare grondstoffen en om 2-4 Mton aan voorgesorteerd plastic afval te verwerken tot nafta, chemicaliën en producten.
NPLG/ Stikstof	De diverse ontwikkelingen in de Rotterdamse haven kunnen alleen plaatsvinden als er voldoende stikstofruimte is t.b.v. de vergunningverlening van projecten. In het NOVEX-project 2 wordt gezamenlijk gewerkt aan een gebiedsgerichte aanpak stikstof voor de haven. Onderdeel van dit project is het verkennen van de mogelijkheden voor 'werkkapitaal' en het in beeld brengen van de bijdrage die de haven kan leveren aan het in stand houden van de biodiversiteit.
MIRT en Basisnet vervoer gevaarlijke stoffen	De transitie van de haven zal leiden tot gebruik van andere grond- en brandstoffen zowel in de industrie als in het transport naar het achterland. Deze nieuwe energiedragers brengen wellicht ook andere risicoprofielen met zich mee. Naast het op orde houden van de algemene bereikbaarheid van de haven is ook van belang dat er voldoende risicoruimte in het achterland beschikbaar is om het gebruik van de nieuwe energiedragers (die dus bijdragen aan de klimaatopgave en/of energieleveringszekerheid van Nederland) mogelijk te maken. Deze problematiek wordt in project 1 van het NOVEX-gebied geadresseerd.
Programma Woningbouw & Woondeal Zuidelijke Randstad	Rotterdam en de regio kennen een forse woningbouwopgave. Dit kan o.a. resulteren in bouwen in milieubelast gebied (nabij de haven). Omgevingsveiligheid en geluid zijn twee milieuaspecten die van belang zijn voor de leefomgevingskwaliteit nabij deze (nieuwe) woningen. Omgevingsveiligheid komt aan bod in project 1 en de geluidruimte van de haven in relatie tot de woningbouwopgave in de regio komt aan bod in project 3 van het NOVEX-gebied.
Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ)	In het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ) werken gemeente Rotterdam, Rijk, corporaties, zorginstellingen, schoolbesturen, bedrijfsleven, politie en OM samen aan een gezonde toekomst voor Rotterdam Zuid. De Rotterdamse haven is een grote werkgever in Rotterdam. De bij punt 4 genoemde aantrekkelijke leefomgeving gaat daarom hand in hand met het verder ontwikkelen van het NOVEX-gebied. Ook de in het NPRZ vastgelegde aanpak van ondermijning is een uitdaging die de Rotterdamse haven direct en indirect raakt.
Nationaal Water Programma 2022-2027	Het waterbeleid en beheer van Rijkswateren is van groot belang voor de Rotterdamse haven, denk aan het grote aandeel binnenvaart in het achterlandtransport. Voor het sediment management van de haven en de waterkwaliteit in de haven zijn o.a. de stroomgebiedbeheerplannen van groot belang.
Nationaal Milieuprogramma	Het nationale milieuprogramma kan een impact hebben op de gewenste leefomgevingskwaliteit in de regio en is daarom indirect van belang voor het NOVEX-project 1 en 3.

Programma Gezonde en groene leefomgeving	Het programma gezonde en groene leefomgeving kan een impact hebben op de gewenste leefomgevingskwaliteit in de regio en is daarom indirect van belang voor het NOVEX-project 1 en 3.
Deltaprogramma	Voor het haven- en industriegebied is een adaptatiestrategie ontwikkeld die als randvoorwaarde gebruikt wordt bij de verdere ontwikkeling van de haven. HbR, gemeente Rotterdam en PZH zijn betrokken bij de verdere ontwikkeling van het Deltaprogramma (onderdeel Rijnmond-Drechtsteden).

Ontwikkelprincipes:

De Havenvisie 2030 en de Havennota 2020 -2030 vormen de stip op de horizon in de ontwikkeling van de haven. Daarbij zijn drie pijlers c.q. opgaven voor de Rotterdamse (haven)regio: economische transitie, sociale transitie en attractieve regio. Binnen NOVEX wordt getracht de (lopende) initiatieven op dit vlak te integreren en te versnellen. In de huidige NOVI-samenwerking zijn er daarbij drie actuele thema's (projecten) benoemd: energie- en grondstoffentransitie, geluid en stikstof. Maar bij de ontwikkeling van het NOVEX-gebied wordt een adaptieve agenda gehanteerd, die dus waar nodig aangepast kan worden om tot de beste invulling van de hoofdpoging te komen.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Beperkte ruimte in het havengebied maakt het leggen van de 'ruimtelijke puzzel' lastig. De energie- en grondstoffen- transitie vraagt (tijdelijk) extra ruimte in de zeehavens (zoals beschreven in de Nationale Omgevingsvisie). Daarnaast is er een grote woningbouwopgave in Rotterdam, die niet losgezien kan worden van de havenontwikkeling. Ook de rol en ruimtelijke indeling van regiogemeenten speelt in deze discussie een rol. Het aspect omgevingsveiligheid vereist ook richting het achterland een brede afweging omtrent het ruimtegebruik aldaar.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Plan van Aanpak voor het NOVI-gebied en Havenvisie 2030 staan centraal bij het verder uitwerken van het ontwikkelperspectief.

Uitvoeringskracht

Nadrukkelijk behoefte aan data, informatie en capaciteit Rijk t.b.v. de realisatie van de 3 projecten.

Aandachtspunten

Afstemming intern het Rijk en met de regio vraagt om veel tijd en capaciteit: aandachtspunt.

NOVEX-gebied Groene Hart

Ligging: in de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen:

- Regio Schiphol
- Metropoolregio Amsterdam
- Zuidelijke Randstad
- Utrecht-Amersfoort

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister van LNV: Piet Adema
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Willy de Zoete, gedeputeerde Zuid-Holland en voorzitter Bestuurlijk Platform Groene Hart

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Focus op ontwikkelen van een ontwikkelperspectief.

Achtergrondinformatie

Het Groene Hart bestaat grotendeels uit veengronden, gelegen in het westen van Nederland. De hoofdpoging in het gebied is het stabiliseren van veenbodems (remmen bodemdaling, reduceren CO₂ uitstoot, verzilting voorkomen) en een robuust ingericht watersysteem is hiervoor cruciaal. De veenbodems vragen (deels) een aanpassing van het landgebruik in het Groene Hart. Er is sprake van een transitie in de landbouw, maar ook de behoefte aan duurzaam opgewekte energie vraagt ruimte. Deze grote opgaven dienen rekening te houden met de huidige waardevolle gebiedskenmerken, die het karakter van het Groene Hart bepalen. Een deel van het UNESCO werelderfgoed Hollandse Waterlinies ligt in het Groene Hart, evenals Kinderdijk en de Limes. Naast de fysieke gesteldheid van de bodem is er in het Groene Hart sprake van verstedelijkingsdruk vanuit de omliggende steden, maar is er in het gebied ook de behoefte om wonen, werken en recreëren te kunnen ontwikkelen. Een gebied dus met stapeling van veel en diverse opgaven die een samenhangende aanpak vereisen.

Het landschap van het Groene Hart heeft belangrijke cultuurhistorische waarde en waarde als kraamkamer voor bijvoorbeeld weidevogels. Het gebied is tegelijkertijd ook van groot belang als recreatief uitloopgebied voor miljoenen inwoners van de Randstad. Daarnaast is het van belang voor voedselproductie en in toenemende mate ook voor het vasthouden van zoet water, het produceren van energie en voor verkoeling van omliggende steden. De ruimte en kwaliteit van de leefomgeving van het Groene Hart staan echter onder druk. De noodzaak om een andere manier van landbouw te gaan bedrijven is verbonden aan klimaatverandering en de noodzaak van vernatting om bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. Daarbij komen de behoefte tot opwekken van duurzame energie, de behoefte aan woningen en de daaraan gekoppelde mobiliteit. Tegelijkertijd is sprake van een toename van de behoefte aan bedrijfsvestigingen en recreatie, teruglopende biodiversiteit en stikstofproblematiek. Doorgaan op de huidige voet voldoet daarom niet meer op de lange termijn. Een gebiedsgericht en tevens sector-overstijgende aanpak is noodzakelijk. Dit is alleen te realiseren door samenwerking met alle maatschappelijke partijen en intensieve bestuurlijke samenwerking, zoals binnen het Bestuurlijk Platform Groene Hart.

Beschikbare documenten

- [Plan van Aanpak NOVI-gebied](#) (ook link naar onderstaande documenten)
- Gebiedsbiografie Groene Hart
- Ontwerpend onderzoek bodem, water en landgebruik
- Bestuursovereenkomst Groene Hart
- Perspectief Groene Hart 2040
- Plannen van aanpak werkgroepen Bodem & Water, Energietransitie, Vitale Steden en Dorpen, recreatie

Hoofdopgave

De betrokken overheden willen, naast het realiseren van de internationale klimaat- en biodiversiteitsdoelen, de groene identiteit en het zelfstandig woon-werk en leefgebied van het Groene Hart vernieuwen en versterken. De vier overheidslagen vinden het daarom van groot belang om gezamenlijk te werken aan een toekomstbestendig Groene Hart. Concreet gaat het om:

- Het stabiliseren van veenbodems (remmen bodemdaling, reduceren CO₂ uitstoot, voorkomen verzilting);
- Het robuust inrichten van het watersysteem, zodat dit de veenbodems optimaal kan bedienen;
- Het door ontwikkelen van waardevolle gebiedskenmerken, zodat het karakter van het Groene Hart herkenbaar blijft.

Meekoppelende opgaven

Landbouw, natuur, energietransitie, wonen, economie/recreatie voor een leefbare regio, gebruikmakend van netwerken voor energie en (circulaire) economische ontwikkelingen.

Belangrijkste nationale programma's

Belangrijkste nationale programma: Water en bodem sturend.

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Groene Hart
Water en bodem sturend	Het Programma Water en Bodem als basis zal in het najaar van 2022 verschijnen. Dit programma is voor het Groene Hart prioritair, zoals ook in de bestuursovereenkomst Groene Hart is vastgelegd. In het Groene Hart zal nadere invulling worden gegeven aan de onderdelen uit het programma die betrekking hebben op veenweidegebieden.
NPLG	In overleg met de provincies zal worden gekeken welke doelen uit het NPLG (t.a.v. natuur, stikstof, water en klimaat) in het Groene Hart gerealiseerd kunnen worden.
Nationaal Programma RES	De RES is een autonoom proces. In NOVEX Groene Hart wordt onderzocht (ontwerpend onderzoek) welke energieopwekking passend is bij het landschap van het Groene Hart. Dit geeft koers aan de energietransitie in het Groene Hart. Hierover vindt afstemming plaats met de zeven RESsen in het Groene Hart.
Agenda Natuurinclusief	De doelen uit programma Natuur worden meegenomen in het Groene Hart (zal via lijn NPLG lopen).
Programma Woningbouw	De woningbouwopgave wordt primair georganiseerd door de verschillende verstedelijkingsstrategieën die raken aan het Groene Hart (MRA, MRU, Zuidelijke Randstad). In NOVEX Groene Hart wordt specifiek gekeken naar de regionale economische vitaliteit en de vitaliteit van de woonkernen. De vitaliteit wordt nadrukkelijk verbonden met het water- en bodemsysteem van het Groene Hart. Dit zal voorwaarden stellen aan de woningbouwopgave in het Groene Hart.
Programma Gezonde en groene leefomgeving	Het programma gezonde en groene leefomgeving kan randvoorwaarden stellen aan de inrichting van de leefomgeving bij nieuwe ontwikkelingen in het Groene Hart.
Programma Erfgoed voor de toekomst	Er is reeds een gebiedsbiografie gemaakt voor het Groene Hart, met name de zeven gouden regels uit de gebiedsbiografie worden ingebracht bij alle toekomstige ontwikkelingen in het gebied.
Programma ONS landschap	Het programma ONS landschap kan randvoorwaarden stellen voor ontwikkelingen in het Groene Hart met het oog op het landschap.
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	Het programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH) kan leiden tot een ruimteclaim in het Groene Hart. Afstemming in vroegtijdig stadium is in dat kader van belang.

Programma Mooi Nederland	Het programma Mooi Nederland is nog in ontwikkeling. De methodiek van ontwerpend onderzoek is al veelvuldig toegepast in het Groene Hart om te komen tot kwalitatief hoogwaardige ontwikkelingen in het landschap van het Groene Hart.
--------------------------	--

Ontwikkelprijncipes

De NOVI-principes (niet afwentelen, functies combineren, landschap centraal).

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Schuurpunten/afwegingsvragen gaan over: water/bodem versus landbouw, water/bodem versus energie, water/bodem versus wonen & economie, landbouw versus energie, landbouw versus wonen/economie, enz. Met als randvoorwaarden de huidige gebruikswaarde, de toekomstwaarde en de belevingswaarde.

Met het afsluiten van de bestuursovereenkomst en de inzet van het Coördinatiebureau is er een kans die afwegingsvragen over de Provinciale grenzen van het Groene Hart heen op te pakken.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Perspectief Groene Hart 2040 actualiseren met de recent verschenen (ontwerpend) onderzoeken en de Biografie Groene Hart. Een integraal toekomstperspectief neerzetten, gedragen door de vier overheidslagen in het Groene Hart.

Mijlpalen

Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23:

- Bestuurlijk Platform Groene Hart (4 maal per jaar)
- Bestuurlijke oploop Groene Hart (digitaal; 2 maal per jaar)
- Maatschappelijk Groene Hart evenement (live; jaarlijks Q3)

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels:

Er is een ondertekende Bestuursovereenkomst Groene Hart (d.d. 19 mei 2022).

Uitvoeringskracht

- REA: ruimtelijk economische analyse (BZK, onderhanden werk)
- RVO: inventarisatie t.b.v. werkgroep bodem-water-landgebruik (LNV, onderhanden werk)
- Kadaster: eigendomsposities Nieuwkoop stikstof (LNV, afgerond)
- Eigendom rijk in gehele GH is onbekend (behoefte)
- PBL; kennishuis gebiedsaanpak (behoefte)
- Budget: mogelijkheden inzet nieuwe Regio Deals, procesgeld voor uitvoering diverse analyses (o.m. ontwerpend onderzoek) om RIA voor te bereiden, handreiking of capaciteit

NOVEX-gebied Utrecht – Amersfoort

Ligging: grotendeels in provincie Utrecht en een stukje in provincie Gelderland (gemeenten Barneveld, Nijkerk)

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Het Groene Hart
- Arnhem-Nijmegen-Foodvalley (gemeenten Barneveld en Nijkerk)
- Mogelijk Schiphol (inhoudelijke samenhang)

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor VRO: Hugo de Jonge
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** PM dient in de Programmaraad U Ned te worden besloten op basis van brief minister voor VRO. Voorstel voor dit NOVEX-gebied zou zijn: Huib van Essen (gedeputeerde provincie Utrecht) samen met Sharon Dijksma (burgemeester gemeente Utrecht), om ook relatie met Utrechttafel te leggen.

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Uitvoeringsfase

Achtergrondinformatie

Het aantal mensen dat woont, werkt en studeert in de Metropoolregio (regio's U16 en Amersfoort) stijgt harder dan waar dan ook in Nederland. Om die groei op te vangen, zijn er in 2040 circa 165.000 woningen nodig en locaties voor ruim 100.000 banen. Om antwoord te geven op de vraag hoe deze forse groei van wonen en werken op te vangen én hoe tegelijk bereikbaar, leefbaar en groen te blijven, zijn het Ontwikkelperspectief Utrecht Nabij (2020) en het Ontwikkelbeeld regio Amersfoort Centraal! (2021) opgesteld. Hiermee kan het motto van de Metropoolregio Utrecht – gezond leven in een stedelijke regio voor iedereen – bewaarheid worden. In november 2021 hebben Rijk en regionale partijen afgesproken dat beide documenten samen één verstedelijkingsstrategie op grond van de NOVI vormen. Partijen hebben zich aan deze verstedelijkingsstrategie gecommitteerd en gebruiken het als vertrekpunt voor nader onderzoek, uitwerking en doorwerking in eigen omgevingsbeleid. In de RO-brief van het kabinet (2022) is vervolgens aangegeven dat het verstedelijkingsgebied Utrecht-Amersfoort verder wordt ontwikkeld en voortaan de status van NOVEX-gebied heeft. Binnen het NOVEX-gebied Utrecht-Amersfoort liggen twee grootschalige NOVEX-woningbouwgebieden: Utrecht Groot Merwede en Spoor-/A1-zone Amersfoort.

Nabijheid is het leidende principe

Nabijheid is het leidende principe voor de toekomst van de Metropoolregio Utrecht. Nabijheid betekent dat nieuwe ontwikkelingen dáár komen, waar al veel mensen wonen of werken en waar het openbaar vervoer al goed geregeld is of kan worden. De komende 20 jaar wordt vooral binnenstedelijk bijgebouwd en in de buurt van nieuwe en bestaande ov-knooppunten: plekken waar bus, tram, trein, fiets en auto samenkomen. Nieuwe woningen en banen worden geconcentreerd:

- In de stad Utrecht bij ov-knooppunten in een U-vormig gebied van Zuilen en Leidsche Rijn Centrum via Westraven, Lunetten-Koningsweg en Utrecht Science Park naar Overvecht.
- In de stad Amersfoort bij ov-knooppunten Amersfoort Centraal, Amersfoort Schothorst en Vathorst Bovenduist.
- Rond grotere regionale ov-knooppunten, Regiopoorten De Bilt; Bilthoven; Breukelen; Bunnik; Houten; Vianen; Woerden; Zeist-Noord; Nijkerk en Barneveld.
- Daarnaast wordt ingezet op het borgen van de lokale vitaliteit van kleinere kernen.

Voor de grootschalige gebiedsontwikkelingen voor na 2030 in de 'Grote U' (Leidsche Rijn-Zuilen, A12 zone en Lunetten/Koningsweg-USP) zijn gebiedsonderzoeken gestart waarin deze gebieden nader worden uitgewerkt vanuit de brede opgave voor gezond stedelijk leven en de wisselwerking met de benodigde mobiliteitsmaatregelen. In 2022 worden afspraken te maken over de concrete invulling van deze gebieden en daarvoor benodigde maatregelen.

Groen Groeit Mee

De landschappelijke aantrekkelijkheid is dé troef van de Metropoolregio Utrecht. Verdere verstedelijking vereist dat het groen meegroeit. Daarbij wordt niet alleen gezorgd voor kwantitatieve groei (meer), maar ook voor een kwalitatieve sprong op elk schaalniveau (beter):

- Versterking structuren als waardevolle landschappen Groene Hart, Hollandse Waterlinies en Utrechtse Heuvelrug (grote schaal)
- Groene Parels (als Amelisweerd-Rhijnauwen) en Groene Vallei-lint (tussenschaal).
- Aanleg buurt- en wijkparken (kleine schaal).
- Ontwikkeling Groene Poorten (bereikbaarheid met OV).

Schaalsprong mobiliteit

Om in de toekomst de draaischijf in de nationale mobiliteitsnetwerken te blijven, en te blijven voldoen aan de gigantische en groeiende vraag naar woningen én banen is een schaalsprong in mobiliteit nodig. Inzet is om het mobiliteitssysteem samenhangend en multimodaal te maken: én fiets én openbaar vervoer én weg én beleid om mensen te motiveren de best passende modaliteit te kiezen.

Beschikbare documenten

- Ontwikkelperspectief 'Utrecht Nabij' (<https://www.programma-uned.nl/relevante+documenten/default.aspx>)
- Ontwikkelbeeld 'Regio Amersfoort Centraal!' (<https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/overige+publicaties+gerelateerd+aan+de+novi/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2103886>)
- Startbeslissing MIRT-verkenning OV en Wonen (<https://www.programma-uned.nl/relevante+documenten/default.aspx>)
- Kamerbrieven BO MIRT en BO Leefomgeving

Hoofdopgave

Prioriteit #1: Sterke bevolkings- en economische groei bijbenen

Het faciliteren van de hierboven geschetste mogelijkheden voor zowel woningen als werklocaties in samenhang met bereikbaarheid en groen/blauw dat meegroeit is een absolute prioriteit voor de Metropoolregio Utrecht omdat daarmee kan worden voorkomen dat een 'waterbed-effect' ontstaat; mensen en bedrijven gaan op andere plekken in de provincie Utrecht/ omliggende regio's op zoek naar ruimte voor wonen en werken. Hiermee komt potentieel de kwaliteit van zowel de sterke stedelijke én de groene landschappen onder druk te staan. De gevolgen voor de bereikbaarheid zijn enorm, en dat is niet alleen een zaak van de regio zelf, maar ook een nationaal belang. Want Utrecht is de draaischijf van Nederland, zowel voor de spoorlijnen als de snelwegen.

Prioriteit #2: Schaa sprong mobiliteit

Om in de toekomst de draaischijf in de nationale mobiliteitsnetwerken te blijven, en te blijven voldoen aan de gigantische en groeiende vraag naar banen én woningen zijn een schaa sprong in OV en fiets en een verbetering van de wegbereikbaarheid nodig. Alleen op die manier kunnen we groots ontwikkelen en voorzien in locaties om te wonen en te werken, met uitstraling naar de rest van Nederland. Alleen op die manier blijft de draaischijf functioneren als spil in het nationale netwerk, verlagen we de druk op de nationale woningmarkt en dragen we bij aan het economisch verdienvermogen. In essentie komt het erop neer dat het in de Metropoolregio Utrecht-Amersfoort ontbreekt aan een hoogwaardig regionaal OV-systeem dat past bij de schaal en de groei van de regio. Het huidige OV-systeem is te veel gericht op één hoofdknoop – Utrecht Centraal Station – die ook een belangrijke functie vervult in het nationale en internationale OV-netwerk. Hierdoor kan het OV-systeem de groei niet aan en is er onvoldoende een volwaardig alternatief voor de auto voor handen. Ondanks dat er (op meer stedelijk niveau) al een mobiliteitstransitie gaande is, is de regio nu en in de toekomst nog erg afhankelijk van de auto.

Prioriteit #3: Groen en landschap op zoek naar een nieuwe balans

Gegeven de toenemende stedelijkheid en de behoefte voor bestaande en nieuwe inwoners om te recreëren is er parallel aan de groei van stad en bedrijvigheid nood aan het versterken en uitbouwen van de groene landschappen.

Meekoppelende opgaven

In de hoofdoopgave benoemen we voor deze regio een integrale Verstedelijkingsstrategie. Dan zijn de hoofdoopgaven die voor de combi verstedelijking en bereikbaarheid, en gaan we in samenhang daarmee ook aan de slag met energie, klimaat en groen. Die zijn alleen niet zomaar meekoppelend, het gaat niet vanzelf, maar vragen ook echt om uitvoeringstrategie en investeringen.

Belangrijkste nationale programma's

Nadruk ligt op de eerste drie programma's.

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Utrecht-Amersfoort
Programma Woningbouw	Woningbouw: realisatie van het beoogd aantal woningen voor deze regio (83.5000 woningen tot en met 2030 (bod provincie Utrecht voor aandeel in de nationale woningbouwopgave, dus inclusief Utrechtse gedeelte Foodvalley) en ambitie 165.000 woningen tot en met 2040).
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	Werklocaties: realisatie van voldoende ruimte voor werken (incl. verdeling in verschillende typen) in deze regio, dit vraagt nog nadere uitwerking in samenhang met het programma werklocaties maar is eerste stap in gezet in de strategie) (100.000 arbeidsplaatsen tot en met 2040).
MIRT	MIRT: deze regio is tegelijkertijd Verstedelijkingsstrategie en Gebiedsgericht bereikbaarheidsprogramma MIRT, dus zijn en worden ook afspraken gemaakt over de bereikbaarheidsmaatregelen incl investeringen daarin. O.a. lopende MIRT-verkenning OV en Wonen.
Programma Water en bodem sturend	Plannen van de Verstedelijkingslocaties mede afgewogen op basis van het water- en bodemsysteem. N.a.v. de uitspraken in het Programma Water en Bodem Sturend wordt een check gedaan op de verstedelijkingslocaties na 2030. In het kader van het bod van de provincie Utrecht voor aandeel in de nationale woningbouwopgave tot en met 2030 is al een check gedaan.
Programma Gezonde en groene leefomgeving	Uitgangspunt van de Verstedelijkingsstrategie is een groene en gezonde leefomgeving. Uitvoering van de strategie zal dus ook maatregelen bevatten die hieraan bij zullen dragen. O.a. groene structuren in de stad en maatregelen voor het verminderen van gezondheidseffecten bij verstedelijking rond infrastructuur.

Ontwikkelprijncipes

Utrecht Nabij:

1. Concentreer nieuwe woningen en banen in het stedelijk kerngebied (de stad Utrecht, Maarssen, Nieuwegein en IJsselstein) en rond grotere regionale ov-knooppunten.
2. Investeer in stedelijk groen en maak landschappen beter bereikbaar en toegankelijk. Zorg niet alleen voor kwantitatieve groei (meer), maar ook voor een kwalitatieve sprong op elk schaalniveau (beter).
3. Intensiveer woon- en werklocaties in binnenstedelijke tussengebieden. Rond de Utrechtse binnenstad ligt een U-vormig gebied (van Lage Weide via de A12-zone tot Overvecht) waar veel verdichtingskansen liggen: de Grote U.
4. Ontwikkel complementaire Metropoolpoorten in de Grote U, hoogstedelijke centra met een attractief woon- en werkklimaat.
5. Focus op het versterken van economische clusters met het zwaartepunt in de Grote U: onderzoek en innovatie (USP), maakindustrie en circulaire economie (Lage Weide), kantoren (Leidsche Rijn en Lunetten), regionale distributie en logistiek (Liesbosch en Laagraven).
6. Organiseer slimme, gezonde en veilige mobiliteit met voldoende alternatieven. Dus meer wandel- en fietspaden, openbaar vervoer, stadsdistributie en digitaal werken.

7. Maak het mobiliteitssysteem samenhangend en multimodaal, zet in op alles: én fiets én openbaar vervoer én weg én beleid om mensen te motiveren de best passende modaliteit te kiezen. Zowel op lokaal, regionaal als nationaal niveau.

Regio Amersfoort Centraal!

1. Robuust maken unieke landschappelijke structuren voor de leefkwaliteit.
2. Combineren en prioriteren van ruimtevragers in buitengebied om lokale vitaliteit te waarborgen.
3. Wonen en werken in focusgebieden rondom bestaande knopen (Amersfoort Centraal, Amersfoort Schothorst, Barneveld en Nijkerk).
4. Aanjagen nationale betekenis van regio met unieke economische clusters (Earth & Sustainability, Lifesciences & Health en Agrifood).
5. Inzetten op gezonde mobiliteit als volwaardig keuze-alternatief.
6. Integraal aanpakken bereikbaarheid op multimodale corridors (A1, A12, A27).

Ruimtelijke schuorpunten en kansen

Er wordt toegewerkt naar realisatie van woningbouw- en werklocaties in samenhang met de daarvoor benodigde bereikbaarheidsinvesteringen, in regionale en nationale netwerken. Er komen dus keuzes aan over maatregelen voor en investeringen in de mobiliteitsnetwerken. De groei van de Metropoolregio Utrecht en de bereikbaarheidsopgave die dat oplevert hangt samen met de functie van Utrecht als nationale draaischijf in het mobiliteitsnetwerk, voor weg en OV. Daarnaast wordt in samenhang, door 'Groen Groeit Mee' ook gewerkt aan de uitwerking van de groene opgave in en om de stad. In het BOMIRT 2022 zijn keuzes gemaakt over de benodigde maatregelen tot 2030 en financiële reserveringen daarvoor. En is besloten tot nadere uitwerking van de langere termijn opgave, met name de grootschalige ontwikkeling in Utrecht Zuidwest (A12-zone en doorontwikkeling naar Rijnenburg) in relatie tot de benodigde ingrepen in de nationale en regionale netwerken. Nog meer onbekend aandachtspunt is de relatie met de energienetwerken: de knelpunten op de netwerken, de noodzaak tot uitbreiding van die netwerken en relatie met de fasering van de verstedelijkingslocaties.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Het Ontwikkelperspectief Utrecht Nabij en Ontwikkelbeeld Regio Amersfoort Centraal! 2030-2040 zijn vastgesteld door Rijk en Regio. Er wordt nu gewerkt aan de uitvoering waar dat al mogelijk is en nadere uitwerking waar dat nog noodzakelijk is.

Mijlpalen

Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23

- PM Hier wordt nu aan gewerkt door Rijk en Regio, dat kunnen we benutten voor het invullen van dit onderdeel.
- Op het BO MIRT najaar 2022 zijn de volgende afspraken gemaakt: PM.
- Op het BO Leefomgeving 2023 worden de volgende afspraken voorzien: PM
- Op het BO MIRT 2023 worden de volgende afspraken voorzien: PM

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels

Veel afspraken al gemaakt, op BO MIRT en BO Leefomgeving, over vaststellen en eerste stappen in uitvoering van de strategie.

Uitvoeringskracht

Interessant is gezamenlijk inzicht krijgen in bijdrage van Rijksvastgoed aan uitvoering van de verstedelijkingsstrategie: met grond en vastgoed. Prorail en Rijkswaterstaat zijn al onderdeel van het programmteam en dus betrokken bij de uitvoering.

Aandachtspunten

Nadere integrale uitwerking: hoe gaan we om met uitvoering van de strategie voor groen in en om de stad, hoe kunnen we de benodigde verzwaring van het energienetwerk i.s.m. de verstedelijkingsstrategie nader uitwerken. Inzicht in benodigde maatregelen voor klimaatadaptatieve ontwikkeling van de locaties. En vooral ook op welke manier we als Rijk hieraan

kunnen bijdragen (inclusief investeringen breder dan alleen bereikbaarheid). En wat voor bijdrage vanuit de regio. Er wordt ook gewerkt aan de potentie van meer programmatische bekostiging.

NOVEX-gebied Arnhem – Nijmegen Foodvalley (ANF)

Ligging: in provincies Gelderland en Utrecht

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Utrecht-Amersfoort

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor N en S: Christianne van der Wal-Zeggelink
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Carol van Eert, burgemeester gemeente Rheden, voorzitter Bestuurlijk kernteam Verstedelijkingsstrategie ANF en Peter Kerris, gedeputeerde voor o.a. wonen, onderwijs en arbeidsmarkt, ruimtelijke ordening, klimaatadaptatie, bedrijventerreinen, Provincie Gelderland

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Op het BO Verstedelijking eind 2021 hebben Rijk en regio afgesproken het verstedelijkingsconcept 'Meer landschap, meer stad', met de doorontwikkeling van de polycentrische kernen (Arnhem, Nijmegen en Foodvalley) vanuit het groene landschappelijke raamwerk, te hanteren als basis voor de verdere uitwerking van de verstedelijkingsstrategie en het verstedelijkingsakkoord. Het Verstedelijkingsconcept Arnhem Nijmegen Foodvalley (het Deel I) werd eind 2021 door alle gemeenteraden en staten vastgesteld. Voor acht deelgebieden zijn gebiedsuitwerkingen gemaakt waarin de opgaven voor de vier bouwstenen (leefomgeving, mobiliteit, economie en wonen) in samenhang met elkaar zijn geformuleerd. Deze 'onderzoeksagenda' is vastgesteld door de raden en staten van alle betrokken gemeenten en provincies.

Op het BO MIRT 2022 (10 november) is het streven een verstedelijkingsakkoord te sluiten met afspraken over de samenwerking binnen het NOVEX-gebied en eerste afspraken over de te nemen maatregelen ten behoeve van de uitvoering van de strategie. In het NOVEX-gebied zullen naast de verstedelijkingsopgaven ook de opgaven in het landelijke gebied van Arnhem Nijmegen Foodvalley meer in samenhang worden gezien. Op dit moment lopen de gesprekken hoe we dit precies gaan doen.

Achtergrondinformatie

Voor dit gebied is de strategie 'Meer landschap, meer stad' opgesteld, gericht op realisatie van 100.000 woningen tot 2040 en bijbehorende arbeidsplaatsen tot 2040. In deze strategie is natuurontwikkeling een belangrijk onderdeel. Voor delen van dit gebied ligt er ook een belangrijke opgave als het gaat om natuurversterking en landbouwtransitie.

Voor deze regio is het Verstedelijkingsconcept 'Meer landschap, meer stad' afgerond. In de regio's is plaats voor 100.000 woningen, de sleutelgebieden in deze regio zijn Spoorzone Arnhem-Oost, Nijmegen-West en Foodvalley-Zuid. De woningbouwopgave zal worden ingezet om het karakter en de kwaliteit van de Groene Metropool (natuur, klimaat, gezondheid en economie) te vergroten. De verstedelijkingsstrategie wordt in samenwerking tussen Rijk en regio's verder uitgewerkt om te komen tot uitvoeringsafspraken.

Onder andere voor het programmeren van nieuwe woningen bij voorkeur binnen bestaand stedelijk gebied nabij (H)OV-knopen en met versterking van groenblauwe structuren. Ook is de inzet om leefomgevingen te maken met een menging van functies (wonen/werken/voorzieningen) en voldoende groen (zoals recreatieve uitloopgebieden, sportvelden, natuur en hydrologische buffers). Tussen de gebouwde gebieden wordt in totaal zo'n 5.000 hectare buitengebied toegankelijk wordt voor medegebruik (recreatie) en er blijft een groene bufferzone tussen de kernen. De verstedelijkingsstrategie wordt in samenwerking tussen Rijk en regio's verder uitgewerkt om te komen tot uitvoeringsafspraken.

Beschikbare documenten

- <https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/overige+publicaties+gerelateerd+aan+d e+novi/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2103884>

Hoofdopgave

De opgave voor 100.000 woningen (waarvan een groot deel in het betaalbare segment) wordt integraal opgepakt met de bijbehorende en deels randvoorwaardelijke opgaven voor werklocaties, bereikbaarheid, recreatie, klimaat en water, energietransitie, landbouw, stikstof, leefbaarheid, natuur en landschap. Het gaat om 40.000 woningen in de Foodvalley en 60.000 woningen in de Groene Metropoolregio (GMR). De opgave die voorligt is hoe de groei zo opgevangen kan worden, dat de groenblauwe kwaliteit van de regio versterkt wordt. De regio heeft zichzelf als doel gesteld om de groei van woningen en bijbehorende banen zo vorm te geven dat het meerwaarde oplevert voor alle inwoners.

Meekoppelende opgaven

Behouden en ontwikkelen unieke kwaliteiten van onder andere Unesco werelderfgoed (Limes) en andere historische linies, zoals de IJssellinie, de Grebbelinie en de Operatie Market Garden. Voldoende ruimte voor het landschap, opgaven in natuurbehoud/herstel (Natura 2000 gebieden), recreatie, landbouwtransitie. Tussen de bebouwde gebieden maken we 5.000 hectare buitengebied toegankelijk voor medegebruik: recreatief, aantrekkelijk en toegankelijk.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied ANF
Programma Water en bodem sturend	Programma is nog onduidelijk (in het najaar volgt brief). In verstedelijkingsconcept zijn ontwerpprincipes vastgesteld: • De laagste en natste delen houden we zoveel mogelijk vrij van nieuwe bebouwing. We bouwen er niet, maar deze gebieden zijn wel een belangrijk onderdeel van ons integrale ruimtelijk ontwerp. • De hogere delen in het landschap bieden de beste ondergrond voor verstedelijking. Dit zijn bijvoorbeeld de flanken van stuwwallen (uitgezonderd de droogdalen). In de vallei en het rivierengebied zijn oeverwallen, dekzandruggen en rivierduinen relatief geschikte locaties. Al deze locaties vragen om een zorgvuldig ontwerp, rekening houdend met landschap en bestaande functies die niet zomaar kunnen wijken. • We houden bij het ruimtelijk ontwerp van verstedelijking rekening met beperkingen in bodemgebruik dicht bij de (toekomstige) drinkwaterwinning en vice versa.
NPLG	NPLG zal een grote impact hebben op de regio ANF, dus ook op de verstedelijkingsopgaven (bv. in relatie tot de opgaven leefomgeving). Hoe en wat is nog niet precies duidelijk. In het NOVEX-gebied zal de samenhang sterker worden tussen verstedelijking & NPLG.
Agenda Natuurinclusief	In het verstedelijkingsconcept is afgesproken om standaard een vast aantal m2 uitloopgebied per nieuwe woning toe te voegen in de vorm van nieuwe groen en/of landschap. Een rekensom geeft aan dat dat in theorie om zo'n 5.000 hectare in de Groene Metropool gaat.
Programma Woningbouw (en Verkenning versterken verstedelijkingsopgave zuid, oost en noord Nederland)	100.000 woningen tot 2040 in de gehele regio, waarvan 40.000 in Foodvalley (27.500 in Foodvalley Zuid en 12.500 in Foodvalley Noord) en 60.000 woningen in Arnhem-Nijmegen. Verkenning Versterken verstedelijkingsopgaven Zuid, Oost en Noord-Nederland is nog onbekend.
MIRT	Er lopen een aantal trajecten in het MIRT: verkenning A50 Ewijk-Bankhoef-Paalgraven & Corridor Nijmegen-Eindhoven; studie A1/A30 Barneveld; PHS Ede, PHS Nijmegen, Nijmegen omarmt de Waal (Waalfront), A12/A15 Ressen-Oudbroeken (ViA15), Regio Expres, Corridor studie A12 Utrecht-Arnhem-Duitse grens.

	Mobiliteitsfonds t.b.v woningbouwlocaties (versnellingslocaties en grootschalige woningbouwlocaties) op het BO MIRT najaar 2022. Voor de versnellingslocaties op het BO Leefomgeving 2022 zijn toegekend: Arnhem Zuid Centrum (930 woningen); Arnhem Spoorzone Arnhem-Oost (500 woningen); Nijmegen Kanaalzone-zuid Dukenburg (1200 woningen), Nijmegen Stationsgebied (2.500 woningen), Nijmegen Kanaalzone-Zuid Winkelsteeg (2200 woningen). Voor de volgende ronde mogelijk Wageningen de Dreijen (572 woningen).
Nationaal Programma RES	RES regio Foodvalley en RES regio Arnhem Nijmegen
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	Foodvalley en Arnhem Nijmegen doen onderzoek naar het Werk van de Toekomst (verwacht gereed najaar 2022) en zijn met EZK in gesprek om ook een koppeling te leggen met het Programma werklocaties.
Programma Integraal Riviermanagement	We verkennen de mogelijkheden om in het kader van Programmatische aanpak Grote Wateren (PAGW) te komen tot een robuuste en toekomstbestendige riviernatuur in de Gelderse Poort. We doen dit in het kader van de pre-verkenning, die Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en de provincie Gelderland uitvoeren, die tevens een IRM-pilot is. pm
Deltaprogramma	We onderzoeken samen de mogelijkheden om koppelingen aan te brengen in de investeringen in het kader van nationale, provinciale, regionale en gemeentelijke programma's waarbij wordt geïnvesteerd in een toekomstbestendig landelijk gebied en de beoogde ontwikkeling van landschappen in de regio. Daarbij kijken wij onder andere naar de koppelkansen tussen investeringen in het kader van het Deltaprogramma, het Programma Integraal Rivierenmanagement en het Programma Hoogwaterbescherming enerzijds en investeringen in landschappelijke ontwikkelingen anderzijds.

Wat de impact van de eerste drie programma's gaat zijn is nog onduidelijk.

Ontwikkelprincipes

In het verstedelijkingsconcept zijn ontwerpprincipes afgesproken per bouwsteen: leefomgeving, mobiliteit, economie en wonen. Een aantal van de ontwerpprincipes worden hierboven genoemd. Een paar ontwerpprincipes uitgelicht.

Voor de bouwsteen leefomgeving

- De laagste en natste delen houden we zoveel mogelijk vrij van nieuwe bebouwing. We bouwen er niet, maar deze gebieden zijn wel een belangrijk onderdeel van ons integrale ruimtelijk ontwerp.
- De hogere delen in het landschap bieden de beste ondergrond voor verstedelijking. Dit zijn bijvoorbeeld de flanken van stuwwallen (uitgezonderd de droogdalen). In de vallei en het rivierengebied zijn oeverwallen, dekzandruggeten en rivierduinen relatief geschikte locaties. Al deze locaties vragen om een zorgvuldig ontwerp, rekening houdend met landschap en bestaande functies die niet zomaar kunnen wijken.
- We houden bij het ruimtelijk ontwerp van verstedelijking rekening met beperkingen in bodemgebruik dicht bij de (toekomstige) drinkwaterwinning en vice versa.

Voor de bouwsteen mobiliteit

- Nieuwe woningen worden eerst binnen bestaand stedelijk gebied gebouwd, vervolgens aan de randen van steden en dorpen, nog steeds binnen bebouwd gebied. Daarna binnen of direct aan het bestaand bebouwd gebied binnen stedelijke agglomeraties/dorpen.
- Nieuwe woningen worden zoveel mogelijk geprogrammeerd nabij (H)OV (trein en bus) en/of in verbinding met nabijgelegen (regionale/snel-)fietspaden, waarbij in de eerste plaats de bestaande capaciteit wordt benut en knooppuntvorming wordt gestimuleerd. Daarna pas wordt

gekeken naar mogelijkheden voor aanpassingen en als laatste naar de aanleg van nieuwe infrastructuur.

Voor de bouwsteen economie:

- We zetten in op de versterking van kennisclusters en werklocaties die goed met elkaar zijn verbonden.
- Daar waar mogelijk verdichten, intensiveren en verduurzamen we bestaande werkgebieden en bedrijventerreinen die een excellente bereikbaarheid via OV (internationaal en regionaal) hebben.

Voor de bouwsteen wonen

- We bieden een diversiteit aan woonmilieus, aanvullend op de bestaande voorraad;
- We realiseren nieuwe woningbouw volgens de eisen die de transitie naar een duurzame woningvoorraad stelt ten aanzien van isolatie en een aardgasvrije energievoorziening;

Al de ontwerpprincipes zijn te vinden in het concept Verstedelijkingsstrategie

(<https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/overige+publicaties+gerelateerd+aan+de+novi/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2103884>). Over de vier bouwstenen maken we in het Verstedelijkingsakkoord nadere afspraken. De ontwerpprincipes en de verstedelijkingsafspraken zijn uitgangspunten voor de ruimtelijke puzzel. Op dit moment wordt ook het groen-blauwe raamwerk voor de regio ANF uitgewerkt.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Toekomstige schuurpunten: stikstof (in relatie tot wonen/werken/bereikbaarheid), met name in Arnhem speelt dit (qua stikstofruimte) en in de Foodvalley (veel intensieve landbouw). Programma water en bodem in relatie tot een aantal woningbouwlocaties (denk aan de omgeving rondom station Veenendaal-de Klomp) waarbij uitgangspunten 'niet bouwen in laaggelegen gebied' en 'bouwen rondom ov-knooppunten' botsen. Toekomstig schuurpunt: bereikbaarheid i.r.t. woningbouwontwikkeling, de bouw van woon en werklocaties (toename van inwoners en woon-werkverkeer) betekent wat voor het mobiliteitssysteem (zie ook de Mobiliteitsanalyse uitgevoerd door MUConsult 2022). De mobiliteit neemt toe, zeker op de al bestaande knelpunten. En niet alleen voor het hoofdwegennet, zeker ook de mobiliteit in de stedelijke gebieden als Arnhem, Nijmegen en Foodvalley-Zuid. Ook neemt bij toepassing van de ontwerpprincipes de groei van de fiets en het OV sterk toe, waarvoor eveneens capaciteitsuitbreiding nodig is. Vooral op locaties waar nu al sprake is van een capaciteitsknelpunt, voornamelijk het stedelijk gebied.

Het NOVEX-gebied heeft de ambitie om hier door middel van gebiedsprogramma's (uitvoeringsagenda's per deelgebied) en in het verstedelijkingsprogramma (uitvoeringsagenda voor het gehele NOVEX gebied)aan te gaan werken.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Voor de verstedelijkingsopgaven is de verstedelijkingsstrategie opgesteld. Deze strategie is het ontwikkelperspectief wat nog op enkele onderdelen een aanscherping of aanpassing vergt om de vertaalslag vanuit (nieuwe en/of aangescherpte) nationale programma's mee te kunnen nemen. Dit vraagt mogelijk om een aanvulling op de huidige strategie (niet om een aanpassing van) en een verdere uitwerking in de deelgebieden; in de gebiedsprogramma's die worden opgezet komend jaar.M.b.t. de samenhang met de landelijke opgaven in het NOVEX-gebied zal richting voorjaar 2023 nog het een en ander uitgewerkt worden.

Mijlpalen

Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23

- BO MIRT 10 november 2022 (tekenen akkoord)
- BO Leefomgeving 2023

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels

- Vaststellen verstedelijkingsconcept op het BO MIRT 2021.
- Versnellingsafspraken 1e tranche (BOL 2022).
- Woondeal Arnhem Nijmegen (2019).

Uitvoeringskracht

Nader te bepalen.

Aandachtspunten

- Samenhang met het NPLG. Vanuit verstedelijkingsstrategie wordt er gewerkt aan uitvoeringsprogramma (met bijbehorende investeringsagenda). Dit wordt het verstedelijkingsprogramma genoemd.
- Aandachtspunt is de samenhang met het NOVEX-gebied Utrecht-Amersfoort.

NOVEX-gebied North Sea Port District

Ligging: in de provincies Zeeland en Oost-Vlaanderen (België)

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen:

- Geen overlap met andere NOVEX-gebieden.

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor KenE: Rob Jetten
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Dick van der Velde, BGTS-North Sea Port District bestuur (bestaat uit de burgemeesters, schepenen en gedeputeerden)

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Voorbereidende fase uitvoeringsagenda.

Achtergrondinformatie

In dit gebied gaat het om de verduurzaming van het havenindustriële complex Gent – Terneuzen – Vlissingen. Dit moet gebeuren in combinatie met een bereikbaarheidsopgave en het feit dat deze regio met bevolkingsdaling te kampen heeft. Daarnaast moeten oplossingen gevonden worden in een grensoverschrijdende context.

Het North Sea Port District is een grensoverschrijdende economische groeiregio in Zeeland en Oost-Vlaanderen. Er ligt een sterke Europese haven met een grensoverschrijdend industriecluster van wereldspelers. In het gebied spelen grote grensoverschrijdende opgaven in energietransitie, circulaire economie, mobiliteit, logistiek & transport en leefbaarheid. Het gebied kent een precaire balans tussen economische groei, woonkwaliteit en leefbaarheid, natuur en water. De grensoverschrijdende kansen en belemmeringen vragen verdergaande duurzame eenwording.

De regionale overheden hebben zich verenigd in een Benelux Gemeenschap voor Territoriale Samenwerking (BGTS) North Sea Port District. Gezamenlijk hebben zij een regionaal ontwikkelkader en een werkagenda opgesteld.

Het NOVEX-gebied richt zich op de rol van het gebied in relatie tot de nationale opgaven en is complementair en ondersteunend aan de regionale werkagenda. Het NOVEX-gebied zet in op vijf gebiedsdoelen:

- Duurzame energie en circulariteit;
- Corridors, verbindingen en toegankelijkheid;
- Huisvesting, arbeidsmarkt en opleidingen;
- Aantrekkelijk leeflandschap;
- Versterken (grensoverschrijdende) governance.

Beschikbare documenten

- Plan van Aanpak / [Werkplan 2022-2023](#)
- Werkagenda North Sea Port District

Hoofdopgave

1. Duurzame energie en circulariteit

De energietransitie en de circulaire economie in Nederland en Vlaanderen versterken door de sterke positie van het District uit te bouwen in de combinatie van: Besparen en uitwisselen van reststromen, energie, warmte en zoet water; Duurzame productie van waterstof; Aanlanding en onderhoud van wind op zee; Ontwikkeling naar CO₂-neutrale productieprocessen (en transport) inclusief duurzame elektrificatie van de industrie. Dit wordt bereikt door als één overheid, Nederlandse en Vlaamse gemeenten, provincies en departementen, met North Sea Port en bedrijfsleven richting te geven, door te pakken en te investeren op:

- Een passende en tijdige hoofdinfrastructuur, oftewel een backbone met 380kV, buisleidingen en opslag voor CO₂, waterstof, restgassen, warmte-uitwisseling en overige benodigde verbindingen voor energietransitie en circulariteit;
- Afgestemd op de duurzame haven-industriële ontwikkeling en bijbehorende energievraag en richtinggevend voor toekomstig vestigingsbeleid (havenecosysteem);

- Rekening houdend met de binationale ligging die soms extra inspanningen vergt om een gelijke uitgangspositie te creëren met andere regio's;
- Goed ingepast in de omgeving en passend binnen het natuur- en stikstofbeleid;
- Daarvoor grensoverschrijdende regelruimte en samenwerking organiseren.

2. Corridors, verbindingen en toegankelijkheid

De ligging aan internationale goederencorridors en de groeisporg in de bereikbaarheid via water (zeesluis Terneuzen, Seine-Schelde verbinding naar Parijs) benutten en uitbouwen door het goederenvervoer (weg, water en spoor) grensoverschrijdend, multimodaal en digitaal te versterken, lokaal te vertakken en in te passen en de integratie van wonen en werken in het District versnellen door de duurzame personenmobiliteit te versterken in de vorm van betere fietsverbindingen en grensoverschrijdend openbaar vervoer (inclusief personentrein en vormen van autonoom personenvervoer). Dit wordt bereikt door als één overheid, Nederlandse en Vlaamse gemeenten, provincies en departementen, met North Sea Port, bedrijfsleven en vervoerspartners richting te geven, door te pakken en te investeren op:

- Ontbrekende schakels goederenspoor (Gent-Terneuzen, VeZaboog);
- Een toekomstbestendig en veilig goederenvervoersysteem (veiligheid scheepvaart (in relatie tot toekomstige groei vaarbewegingen) optimaliseren logistieke stromen (o.a. Goederenvervoercorridor Zuid), digitalisering, havenveiligheid, smart logistics & mobility (o.a. autonoom rijden en varen), corridorknopen met vrachtwagenhubs);
- Goede inpassing en beperken omgevingsoverlast van goederenvervoer (o.a. walstroom, externe veiligheid en geluid, (fijn)stof- en geuroverlast, vrachtwagenparkeren);
- Grensoverschrijdend openbaar vervoer (mobihubs en hoppinpunten (VL)/Mobility as a Service (NL en VL), (water)bus, personentrein) en fietsverbindingen;
- Het versterken van de verbinding onder (of over) de Westerschelde;
- Grensoverschrijdende regelruimte en samenwerking te organiseren, incl. Natuurwetgeving (o.a. Natura 2000 en stikstofaanpak) als belangrijke randvoorwaarde voor havenuitbreiding en infrastructuur.

3. Aantrekkelijk leef en woonlandschap

Natuur, zoetwater, landschap, recreatie, wonen en leven, erfgoed klimaatadaptief versterken als basis voor een goede en kernversterkende woon- en leefomgeving van bestaande en toekomstige inwoners en werknemers, en als tegenhanger voor een intensievere benutting van het havengebied. Daarnaast blijvend en grensoverschrijdend sturen op een zoetwaterstrategie die de ecologisch-landschappelijke én de economische belangen dient.

Dit wordt bereikt door als één overheid, Nederlandse en Vlaamse gemeenten, provincies en departementen, met maatschappelijke partners (o.a. natuurbeheerders), kennisinstellingen, bedrijfsleven en burgers richting te geven, door te pakken en te investeren op het verbeteren, transformeren en verduurzamen van het woningaanbod (kwalitatief en kwantitatief) in grote delen van het gebied, en een robuuste structuur van natuur, water en recreatie met behoud van de eigen identiteit en het karakteristiek landschap en erfgoed. Waarbij natuurversterking ook helpt als onderdeel van de stikstofaanpak.

Meekoppelende opgaven

1. Huisvesting, arbeidsmarkt en opleidingen

Het District ontwikkelen tot één complementair woon-, leef- en werkgebied zodat de diverse deelgebieden elkaar grens- en Westerschelde overschrijdend versterken wat betreft woon- en leefkwaliteit, onderwijs, kennisontwikkeling en arbeidsmarkt.

Dit wordt bereikt door als één overheid, Nederlandse en Vlaamse gemeenten, provincies en departementen, met North Sea Port, bedrijfsleven en vervoerspartners richting te geven, door te pakken en te investeren op het verbeteren van de woon- en leefkwaliteit gericht op:

- Een bereikbaar, complementair en afgestemd voorzieningenaanbod;
- Het verminderen en voorkomen van hinder o.a. vanwege haven en infra-uitbreiding;
- Doorpakken en investeren op het verbeteren, transformeren en verduurzamen van het woningaanbod (kwalitatief en kwantitatief) in grote delen van het gebied;
- Realisatie van aantrekkelijke centra (prioriteit voor Terneuzen, Zelzate en Vlissingen als verbindende schakel in het district met ondermaats centrum);

- Woning- en voorzieningenaanbod niet alleen op de eigen behoefte, maar ook op de (toekomstige) arbeidsmarktbehoefte (inclusief internationale werknemers) en op de behoefte in de rest van het District (groeiregio Gent) afgestemd, in samenhang met een passende personenmobiliteit (o.a. OV-verbindingen, zoals de treinverbinding tussen Gent en Terneuzen (L204)).
- Arbeidsvraag en -aanbod, onderwijs, kennisontwikkeling (inclusief broedplaatsen) grens- en Westerschelde overschrijdend verbinden.

2. Versterken governance tussen regio en centrale overheden

Het NOVEX-gebied North Sea Port District beoogt de Nederlandse en Vlaamse vakdepartementen waar nodig te betrekken bij een voortvarende aanpak van de omvangrijke opgaven in het North Sea Port District.

Daarom is een randvoorwaardelijk doel het organiseren van een governance zodat de Nederlandse en Vlaamse vakdepartementen langjarig participeren in de gebiedsgerichte aanpak van het North Sea Port District. Betrokken vakdepartementen zijn in ieder geval: de Nederlandse ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Economische Zaken en Klimaat, Infrastructuur en Waterstaat, Landbouw, Natuur en Visserij en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de Vlaamse departementen van Omgeving, Mobiliteit en Openbare Werken en Economie, Wetenschap en Innovatie.

Belangrijkste Nationale Programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied NSPD
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	project 380 kV Zeeuws-Vlaanderen; aanlanding Wind op Zee; energietransitie industrie; waterstof
Programma Mooi Nederland	Versterken landschappelijke kwaliteit naast industrie- en havenontwikkeling
Nationaal programma Industriële Clusters (PiDi)	Haven- en industrieontwikkeling in een grensoverschrijdende context.
Water en bodem sturend	Ruimtelijke ontwikkeling afstemmen op ondergrond en de landschappelijke structuur
Programma gezonde en groene leefomgeving	Leefkwaliteit verbeteren en vergroenen van woon- en werkomgeving
Deltaprogramma Zoetwater	Vergroten van beschikbaarheid van zoetwater voor landbouw en industrie; tegengaan van verzilting
Programma Woningbouw	Vergroten en verbeteren van bestaande woningvoorraad; afstemmen van grensoverschrijdende verstedelijkingsvraagstukken
NPLG	Versterken van natuur- en landbouwstructuur binnen het NSPD.
MIRT	Grensoverschrijdende infrastructuur, inclusief toekomstige verbinding goederenspoor Rail Gent Terneuzen (groeifonds)
Nationaal programma regionale energiestrategieën	Smart Delta Ressources; grensoverschrijdend, uitwisselen van restwarmte

Bovengenoemde lijst is niet uitputtend maar geeft slechts de belangrijkste programma's aan.

Ontwikkelprijncipes

Klimaatneutraal en leefbaar district in 2050 in grensoverschrijdende context. Versterken van grensoverschrijdend vestigingsklimaat en duurzame/toekomstgerichte economie.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Transitieopgaven m.b.t. infra en energie hebben grote impact op kwaliteit van leven. Samenhang hiertussen is van belang. Grensoverschrijdende context zorgt ook voor belemmeringen (ook kansen).

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Plan van Aanpak en werkagenda schetsen een toekomstperspectief, maar zijn nog beperkt gericht op uitvoering. Investeringsagenda moet nog worden opgesteld.

Mijlpalen

Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23:

15 november 2022 zijn de ruimtelijke claims in beeld gebracht binnen het Footprint NSPD project door Posad Maxwan en in samenwerking met alle betrokken overheden en andere partijen zoals North Sea Port.

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels:

BGTS NSPD (samenwerkingsverband). Steun is uitgesproken door Minister-President van Vlaanderen, Jambon. Er is een voorstel voor governance tussen rijk- regio voorgesteld.

Uitvoeringskracht

Er is behoefte aan grensstatistieken, grensoverschrijdende samenwerking, subsidie, financieringsstromen, INTERREG, uitvoeringskracht. Ondersteuning om te komen tot regionale uitvoeringsagenda en investeringsagenda. Rijksinzet vanuit IenW, EZK, BZK, LNV, OCW, VWS.

Aandachtspunten

Dit NOVEX-gebied werkt in een andere context vanwege de grensoverschrijdende samenwerking met Vlaamse overheden. Beleid wordt nu gemaakt tot aan de grens maar dit NOVEX-gebied is grensoverschrijdend. In België is de governance anders ingericht en zijn de verantwoordelijkheden van de verschillende overheidslagen anders dan in Nederland. Daarbij heb je te maken met gemeenten, waaronder de stad Gent, provincie, de Vlaamse overheid en zelfs de federale overheid.

NOVEX-gebied Stedelijk Brabant

Ligging: provincie Noord-Brabant

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- De Peel

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor VRO: Hugo de Jonge.
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Gedeputeerde Erik Ronnes (Provincie Noord-Brabant), in samenwerking met wethouder Stijn Steenbakkers (Eindhoven) en wethouder Bas van den Pol (wethouder, voorzitter stuurgroep NOVEX Stedelijk Brabant).

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Focus op vaststellen ontwikkelperspectief en uitvoeringsagenda, planning BO Leefomgeving 2023.

Achtergrondinformatie

Het ontwikkelperspectief voor dit gebied richt zich op de realisatie van het overgrote deel van de 130.600 woningen tot 2030 uit het provinciale bod en de bijbehorende werkgelegenheid. Op kortere termijn liggen er grote kansen in het metropool regio Eindhoven met hoogstedelijke centrumontwikkeling (grootschalige NOVEX-woningbouwlocatie Eindhoven Internationale Knoop XL (EIK XL)). Hiermee moet ook de Brainport positie van deze regio worden versterkt. Ook liggen er kansen in grootschalige NOVEX-woningbouwlocatie de Brabantse Stedenrij (spoorzone 's-Hertogenbosch, Crossmark Breda en Kenniskwartier in Tilburg).

In Stedelijk Gebied Eindhoven liggen grote kansen om op korte termijn circa 30.000 woningen te realiseren middels drie gebiedsontwikkelingen: Het centrum van Eindhoven (inclusief EIK XL), centrum Helmond en de ontwikkelas Eindhoven Centrum –Veldhoven De Run. Er zijn aanvullende, resultaatgerichte afspraken nodig m.b.t. woningbouw tot 2030, in het bijzonder ten aanzien van de drie genoemde locaties. Bijzondere aandacht zal uitgaan naar de relatie tussen mobiliteit, verdere verstedelijking (inclusief balans wonen en werken) en groen/blauw.

Hoe de verstedelijking in de rest van Stedelijk Brabant vorm gaat krijgen en wat daarvoor nodig is wordt nog nader uitgewerkt in de Verstedelijkingsstrategie voor Stedelijk Brabant. Over het aantal te bouwen woningen tot 2030 zijn wel al afspraken gemaakt voor heel Noord-Brabant. Het majeure deel van de 130.600 woningen tot 2030 zal landen in Stedelijk Brabant. Rijk en regio onderzoeken samen waar de woningen het beste kunnen komen. Naast de woningbouwopgave is ruimte nodig voor de noodzakelijke randvoorwaarden op het gebied van mobiliteit, werken, klimaatadaptatie en groen/blauw en energietransitie om ook in de bestaande stad en in de dorpen en kernen een goed vestigingsklimaat te kunnen bieden.

Beschikbare documenten

Geen documenten beschikbaar, meer informatie op: [Brabantse verstedelijkingsstrategie - Provincie Noord-Brabant](#)

Hoofdoopgave

Groei van Stedelijk Brabant met 129.000 tot 160.000 woningen (62.000 in het Stedelijk Gebied Eindhoven (SGE), 49.200 in de stedelijke regio 's-Hertogenbosch (SrsH), 65.500 tot 80.000 in de stedelijke regio Breda-Tilburg (SRBT) en 16.000 in West Brabant West (WBW)) en 189.000 arbeidsplaatsen (72.000 in SGE) tot 2040. Opvangen wateropgave, investeren in landschap en natuur rond de steden, behouden kwalitatief goede leefomgeving en aanpakken mobiliteitsknelpunten door middel van het inzetten op een mobiliteitstransitie en gerichte ingrepen in het mobiliteitsnetwerk.

Meekoppelende opgaven

Realiseren goede overgangen stad/land, leefbaarheid en vitale kernen en dorpen, klimaatadaptatie/verduurzaming en groen/blauw.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Stedelijk Brabant
Programma Woningbouw	Minimaal 130.000 woningen in Stedelijk Brabant tot 2030, 154.000 woningen tot 2040
MIRT	Versterken mobiliteitstransitie door in te zetten op een mobiliteitstransitie en verstedelijking op en nabij (bestaande) OV-haltes. Voorkomen mobiliteit door slimme locatiekeuzes voor verstedelijking. Voor verdere verstedelijking in Stedelijk Brabant is investeren in infrastructuur (met name OV/fiets) noodzakelijk.
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	Zoeken naar locaties en revitaliseren bedrijventerreinen om ruimte te bieden aan 168.000 extra arbeidsplaatsen tot 2040. Beter aansluiten woon- en werklocaties.
Water en bodem sturend	Voor nieuwe locaties is een keuzeschema gemaakt om inzichtelijk te maken welke locaties vanuit bodem en water wel of niet geschikt zijn voor nieuwe ontwikkelingen. Hierover willen we ook afspraken maken.
Programma gezonde en groene leefomgeving (overlap met NPLG en Agenda Natuurinclusief)	Groene randen en inprikkers en stedelijk groen zijn al op de kaarten aangegeven. Betreffen nu nog zoekrichtingen. Locaties worden concreet uitgewerkt door de stedelijke regio's. We zijn nu aan het onderzoeken op welke wijze we dit in de afspraken kunnen opnemen. In SGE al inspanningsverplichting en uitwerken plan van aanpak afgesproken.
Programma Circulaire Economie	Moet nog uitgewerkt worden.
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH) (overlap met programma energiesystemen)	Brabant kent nu al netwerkcongestie. De impact van de netwerkcongestie en mogelijke oplossingen worden in beeld gebracht. Daar waar mogelijk nemen we deze mee in het ontwikkelperspectief en de uitvoeringsafspraken.
Programma Erfgoed voor de toekomst	In het SGE zijn afspraken gemaakt dat erfgoed benut wordt voor verdere ontwikkeling en aantrekkelijk houden/maken steden. Hoe dit verder ingevuld wordt is nog onduidelijk.

Ontwikkelprijncipes die van belang zijn voor de ruimtelijke puzzel

Het concept ontwikkelperspectief voor Stedelijk Brabant bevat de volgende vijf integrale ontwikkelprijncipes:

1. Bodem en watersysteem als basis voor de verstedelijking
 2. Landschap en natuur groeien mee met verstedelijking
 3. Nieuwe woningen versterken bestaande stad en dorp
 4. Mobiliteitstransitie maatwerk voor stad en dorp
 5. Kwalitatieve werkgebieden als randvoorwaarde voor een circulaire economie
- De principes werken we uit in afspraken op het schaalniveau van Stedelijk Brabant en de stedelijke regio's.

Bodem en watersysteem als basis voor de verstedelijking

Het eerste principe 'Water en bodem sturend' is het vertrekpunt in de locatiekeuze voor verstedelijking. We zetten de stap van hydrologisch neutraal verstedelijken naar klimaatrobuuste verstedelijking. We ontzien plekken die minder geschikt zijn voor nieuwe woon- en werklocaties. Daarvoor hanteren we een signaleringskaart voor het water- en bodemsysteem bij uitleglocaties en een ambitieladder voor verdichtingslocaties. Dit wordt onderdeel van de integrale afweging van locaties.

Landschap en natuur groeien mee met verstedelijking

Groen in en om de stad is noodzakelijk voor de kwaliteit van de leefomgeving, ecologie en klimaatadaptatie. We werken op drie schaalniveaus aan de ontwikkeling van natuur en landschap:

- Groen/blauw in de stad: Ontwikkeling groen/blauw loopt gelijk op met verdichting of herstructurering
- Groen/blauwe stad-land verbindingen en scheggen: Groen/blauwe structuren vanuit het landelijk gebied laten we zo veel mogelijk doorlopen in de steden. Daar waar nodig versterken of ontwikkelen we deze groen/blauwe structuren;
- Groen/blauw om de stad: Inzetten op de ontwikkeling van groene buffers en landschapsparken die zorgen voor groene geleiding in de stedelijke regio's en verbinding met aantrekkelijke landschappen tussen de steden en het Brabantse natuurnetwerk

De ontwikkeling van de grote groenstructuren buiten de stad wordt opgepakt in het programma landelijk gebied. Vanuit Stedelijk Brabant zorgen we voor een goede aansluiting van deze gebieden op Stedelijk Brabant.

Nieuwe woningen versterken bestaande stad en dorp

Het zwaartepunt van de verstedelijking landt binnen bestaand bebouwd gebied in steden, kernen en op OV-knopen om de mobiliteitstransitie, de groei in werkgelegenheid, de sprong in leefomgevingskwaliteit en vorming van (hoog)stedelijk centra en vitale dorpen te dragen. Daarbij zetten we tot 2030 in op het versnellen en ontwikkelen van grootschalige woningbouwlocaties en bestaande (harde en zachte) plannen. Tegelijkertijd onderzoeken we de kansen voor (kleinere) inbreidingsplannen in steden en dorpen (dorpenstrategie) tot 2040.

Mobiliteitstransitie maatwerk voor stad en dorp

Om de groei van het aantal inwoners en arbeidsplaatsen per stedelijke regio te kunnen accommoderen wordt voor elke stedelijke regio een meerjarig en samenhangend pakket aan mobiliteitsmaatregelen opgesteld (inclusief kosten, financiering en fasering). Deze pakketten faciliteren de gewenste mobiliteitstransitie en de beoogde schaalsprong in het OV-systeem. Hierin worden de uitgangspunten van nabijheid en duurzame mobiliteit vertaald in concrete doelstellingen en maatregelen en worden onder andere de volgende aspecten meegenomen: bereikbaarheid van werklocaties, een sturende parkeeraanpak, een passende OV-exploitatie, mobiliteit voor iedereen, stadslogistiek, herinrichting/herrotering stedelijke hoofdstructuur auto en de relatie met goederennetwerken. Provincie en betrokken gemeenten werken de genoemde mobiliteitspakketten in 2023 verder uit, waarbij het Rijk regelmatig wordt bijgepraat over de vorderingen.

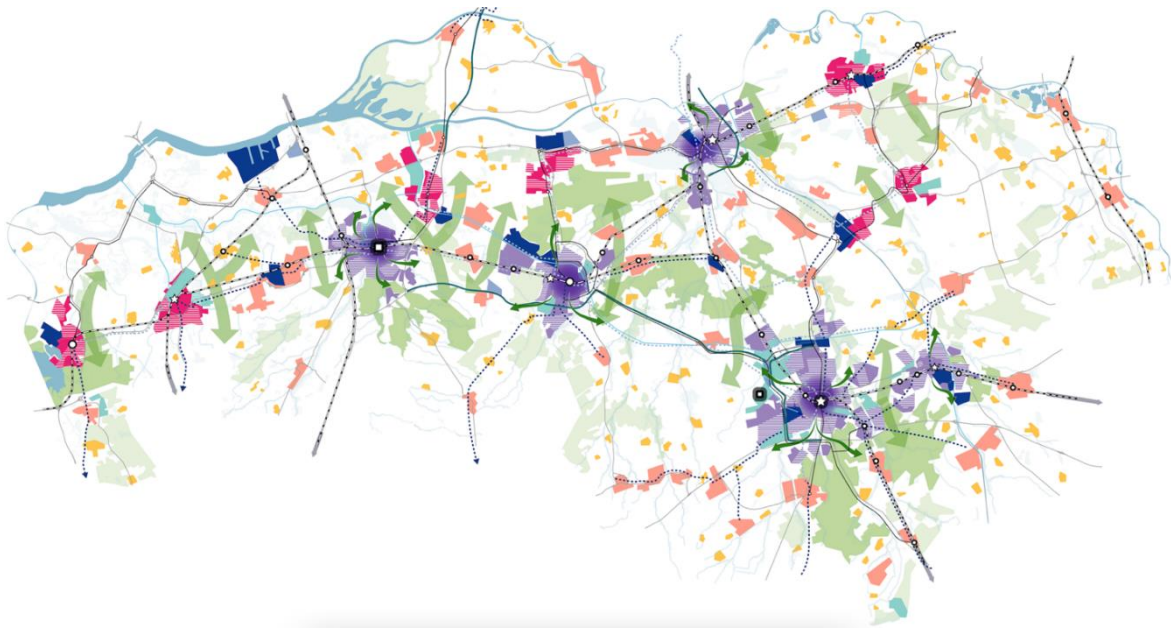
Kwalitatieve werkgebieden als randvoorwaarde voor een circulaire economie

We zetten in op verdichten en verduurzamen van werklocaties via revitalisering van bedrijventerreinen. Ook wordt gekeken hoe we bestaande werklocaties beter kunnen clusteren en specialiseren om zo ruimte de beschikbare ruimte beter te benutten. We stellen een ontwikkelkader op waarin we op basis van een economische strategiebepaling en een ruimtelijke integrale afweging komen tot een integratie van programmering van (nieuwe en bestaande) bedrijfslocaties.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

- Aanpak stikstof is bepalend voor de mogelijkheden van woningbouw, economie en infra.
- Middelen voor groen/blauw schieten te kort. Rijksbijdrage nodig, maar niet voorzien. Mogelijkheden vanuit het stikstoffonds door bv slim landbouw kunnen worden onderzocht.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Nieuwe woningen versterken bestaande steden en dorpen

- Hoogstedelijke transformatie gebieden
- Stedelijke transformatie gebieden
- Vitale kernen
- Landelijke kern
- Revitalisering naoorlogse wijken

Mobiliteitstransitie maatwerk voor stad en dorp

- (hoog)stedelijke mobiliteitstransitie
- BRT (Bus Rapid Transit)
- Frequentie spoor groeit mee met verstedelijking
- Ontwikkeling snelfietspadennetwerk
- Opwaardering/verbetering stations en HOV knooppunten
- afmaken/verbetering bestaand hoofd- en regionaal wegennet
- Ontwikkeling/verbetering internationale verbindingen

Kwalitatieve werkgebieden als randvoorwaarde voor circulaire economie

- Groene geleidingszones
- Landschapsparken
- Groene scheggen met stad land verbinding

Landschap en natuur groeien mee met verstedelijking

- Grote Oogst
- Nieuwe bedrijventerreinen
- Herprofilering bestaande bedrijventerreinen

Mijlpalen

- BO-MIRT 2022 bespreken concept ontwikkelperspectief
- BOL Zuid 2023 vaststellen ontwikkelperspectief en uitvoeringsafspraken.

Uitvoeringskracht

In SGE zal komend jaar expertteam en extra ondersteuning ingezet worden voor vlottrekken woningbouw.

Inventarisatie welk rijksvastgoed ingezet kan worden voor transformatie naar woningbouw, inzet Rijksgronden voor stedelijk groen.

Aandachtspunten

NOVEX-gebied De Peel

Ligging: in de provincies Noord-Brabant en Limburg

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- NOVEX-gebied Stedelijk Brabant

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor Nens: Christianne van der Wal-Zeggelink
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Voorzitter NOVEX stuurgroep: Dijkgraaf Mario Jacobs van Waterschap Aa en Maas.
 - Verder betrokken: Ministeries LNV, BZK (IenW), Gedeputeerden van de provincies Limburg en Brabant, DB leden Waterschappen, Wethouders namens de vier gemeentelijke samenwerkingsregio's: Noord-Limburg, Midden-Limburg, Noordoost Brabant en Zuidoost Brabant.

Fase in welke het NOVEX-gebied zich bevindt

Samenwerkingsovereenkomst vastgesteld. Proeve ontwikkelingsperspectief en strategie bepaald. Nu startend met Ontwikkelperspectief, Uitvoeringsstrategie en Regionale Investeringsagenda worden in samenhang uitgewerkt.

Achtergrondinformatie

In de Peel komen heel veel opgaven samen die elkaar beïnvloeden en ruimte vragen. Zoals de landbouw- en energietransitie, natuurherstel, aanpak van droogte, verbeteren van de waterkwaliteit, economische vitaliteit, reactivering vliegbasis de Peel, verstedelijking, leefbaarheid en beschikbaarheid van voorzieningen. In dit gebied gaat het om een fundamentele transitie van het gebied.

De Peel is een uniek gebied op de grens van Brabant en Limburg en kent een bijzondere geschiedenis van turfwinning, landsverdediging en waterinfrastructuur. Het hoogveengebied de Peel werd vanuit de randen ontgonnen. Daarna is grootschalige intensieve landbouw in de Peel ontstaan. De opgaven in De Peel zijn groot én urgent: de transitie van de landbouw, de energietransitie, de klimaatopgave en de stikstofcrisis komen hier samen. Deze hangen samen met de verstedelijkingsopgaven van Stedelijk Brabant en in het bijzonder Eindhoven en de reactivering van de defensieluchthaven.

Tegelijkertijd heeft het gebied kwaliteiten die je wilt koesteren en versterken. Naast landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten, ook economische en sociaal-maatschappelijke kwaliteiten. Het gebied is volop in beweging. Doel van het NOVI-gebied De Peel is het realiseren van een toekomstbestendige, gezonde en natuurlijke leefomgeving voor mensen die er wonen, werken en recreëren. Daarvoor gaan overheden gebiedsgericht samenwerken. Zij gaan het gesprek met elkaar aan over lastige kwesties en maken samen keuzes. Ze hebben in beeld gebracht hoe ze samen kijken naar het gebied. Overheden kijken over hun grenzen heen en stemmen hun aanpak onderling af. Projecten worden verbonden en investeringen gebundeld. Er wordt geleerd en geëxperimenteerd. Zo werken overheden samen als één overheid aan De Peel.

Beschikbare documenten

Opvraagbaar bij de trekkers van NOVEX-De Peel en vinden op de samenwerkingssite NOVEX-gebieden.

- Samenwerkingsovereenkomst – De Peel: bestuurlijke overeenkomst
- Organisatiestructuur – De Peel: organisatiemodel
- Plan van Doorgaan Gebiedssamenwerking - De Peel: werkplan

<https://www.denationaleomgevingsvisie.nl/publicaties/overige+publicaties+gerelateerd+aan+de+novi/HandlerDownloadFiles.ashx?idnv=2256091>

- Werkplan 2022-2025- De Peel: concretisering Plan van doorgaan
- Een narratief van een gebied in transitie – De Peel: historische ontwikkeling en ruimtelijke analyse door Studio Marco Vermeulen

- Met NOVI naar een hoger NIVO – De Peel: Advies interbestuurlijke aanpak door BCI-WUR/Erasmus
- Rijksvastgoed – De Peel: analyse van gronddruk
- Proeve ontwikkelperspectief – De Peel: analyse opgaven en voorzet voor ontwikkelperspectief en uitvoeringsagenda door regieteam
- Presentatie opgaven en aanpak – De Peel: strategie stuurgroep

Hoofdoopgave

Opgaven uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied/Gebiedsprogramma's landelijk gebied en het Toekomstperspectief landbouw.

Meekoppelende opgaven

Nationale opgaven: energietransitie, reactivering defensierrein en verstedelijkingsstrategie.

Regionale opgaven: ondermijning, leefbaarheid en brede welvaart. Waterveiligheid (bovenstrooms vasthouden/bergen van water) in het kader van bescherming Den Bosch en droogteproblematiek zandgronden.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied de Peel
NPLG	Bijdragen aan Gebiedsprogramma's NPLG en gebiedsplannen Stikstof van beide provincies in onderlinge samenhang. Ontwikkelingsperspectief, uitvoeringsstrategie, Regionale Investeringsagenda, Versnellingsopgave als bouwstenen voor de gebiedsprogramma's van Brabant en Limburg en puzzelen met ruimte.
Water en bodem sturend	Uitwerking aanpak bodem en water
Toekomstperspectief Landbouw	Bijdragen aan toekomstperspectief en uitvoeringsstrategie van deelgebieden en daarmee een toekomstperspectief bieden voor de landbouw en de leefbaarheid van gebieden versterken -
Agenda Natuurinclusief	Pilot voor vormgeven van Regionale Investeringsagenda - NOVEX en NPLG.
Addendum op het 7de nitraatactieprogramma	Invulling geven aan de term landschapsgronden in de bufferzones rond natura 2000 gebieden, grondwateropgave KRW en beekdalen - NPLG, addendum.
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	Grensoverschrijdende samenhang aanbrengen bij verkennen van mogelijkheden voor energietransitie in relatie tot defensieluchthaven en transitie intensieve veehouderij.
Nationaal Programma RES	Koppeling leggen met verstedelijkingsopgave: toekomstbeeld verstedelijking landelijk gebied.
Programma Circulaire Economie	Identificeren van meekoppelmogelijkheden op de andere opgaven, opbouwen van casuïstiek en uitvoering aan geven via pilots.
Mooi NL en Programma Erfgoed voor de toekomst	Begeleiden van de langjarige sociaaleconomische ontwikkeling van het gebied - NPLG +.
Deltaprogramma - zoetwater, ruimtelijke adaptatie en wateroverlast	Duidelijkheid geven over de invulling van de uitgangspunten water en bodem richtinggevend en wat dat gebiedsgericht betekent.

Ontwikkelprijncipes

Samenwerking is meerjarig tot 2026 vastgelegd in verschillende documenten: zie beschikbare documenten. Eerste beeld ontwikkelperspectief: Gebiedsgerichte koersbepaling per deelgebied met verschillende type deelgebieden: natuurgebieden, landschapsgronden, (goede) landbouwgronden en invloedssfeer verstedelijking. Daarop afstemde uitvoeringsstrategie en instrumentenkoffer uitgewerkt in een RIA.

Ruimtelijke schuarpunten en kansen

Duidelijkheid geven over de invulling van de uitgangspunten 'water en bodem richtinggevend' en wat dat gebiedsgericht betekent. In delen van de Peel is wateraanvoer niet mogelijk, de gronden zijn zeer arm. Beide zijn zeer slechte uitgangspunten voor de functie landbouw. Tegelijkertijd is de landbouw zeer intensief aanwezig en van grote economische en sociale betekenis. Landbouw is hier mogelijk door beregening en aanvoer van voedsel (50%) uit de hele wereld. Het voedsel gaat voor 80% naar het buitenland. De mest blijft voornamelijk in Nederland. Dit is slecht voor de kwaliteit van bodem en water. In de proeve van het ontwikkelperspectief, zoals dat door het regieteam is opgesteld, is de volgende koersbepaling per type deelgebied opgesteld:

- Natuurterreinen: kwaliteitsversterking en uitbreiding zoals waterkwaliteitsverbetering, peilverhoging etc.
- (Goede) landbouwgronden: kringlooplandbouw in de gebieden waar landbouw blijft zonder emissie en zonder beregening en met kleine kringlopen. Geen mondiale kringloop met voer uit de wereld en 80% export naar het buitenland.
- Landschapsgronden: grondgebonden natuurinclusieve landbouw (gras met <1GVE/ha) in de gebieden langs de beken om de natuurgebieden en in de delen waar het te nat is door grondwaterstandsverhoging.
- Invloedssfeer verstedelijking: om de kernen een vele niche-landbouw die inspeelt op de kansen van de stad. Zoals: woningbouw in het buitengebied (peel natuurdorpen, Creabitat, recreatie, zorgboerderij, vormen van energieproductie).

Uitvoeringsstrategie én instrumentenkoffer moeten nog per deelgebied worden uitgewerkt: het gaat daarbij ook om flankerende ruimtelijke maatregelen (zoals voorbereidingsbesluit, het onmogelijk maken van teelten die ongewenst zijn) en de inzet van financiële instrumenten (bv. belastingvoordeel voor duurzame bedrijven, inzet Rabobank,). De hele voedselketen en niet alleen de primaire producenten. Ook is het nodig een sociaal flankerend programma te maken dat recht doet aan de ingrijpende veranderingen die de transitie met zich meebrengt voor de inwoners en werkers in De Peel.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Ja, er is een eerste beeld van een ontwikkelperspectief op basis van de opgaven uit het NPLG. Dat moet nog verder worden aangevuld (met andere functies als natuur, landbouw en water) en verder gedetailleerd.

Mijlpalen

- Augustus 2022: afstemming NOVEX De Peel, gebiedsprogramma's en provinciale puzzels.
- Oktober 2022: duidelijkheid over nieuwe organisatie in het kader van aanwijzing NOVEX-gebied en NPLG.
- Februari 2023: Ontwikkelperspectief en uitvoeringsstrategie. Voorstel voor begroting Transitiefonds en gebiedsprogramma juni 2023.
- Afspraken: vastgelegd in bijgevoegde documenten.

Uitvoeringskracht

Er is behoefte aan de inzet van het rijk met betrekking tot grond. Het gaat om inzet van bestaand eigendom van met name Staatsbosbeheer en Defensie. En om aan te kopen gronden en gebouwen om de transitie mogelijk te maken. Beschikbare data (opzetten scenario's met bijvoorbeeld Kadaster om meer maatwerk te kunnen leveren bij grondaankoop, bepalen grondbeschikbaarheid).

Menskracht is vooral nu nodig voor het op gang brengen van het proces van NOVEX De Peel. Hiervoor komt in okt 2022 een voorstel. Daarnaast is het belangrijk dat De Peel beroep kan doen op het transitiefonds. Een eerste analyse vanuit de 40 gemeenten wijst uit dat er veel behoefte is aan geld voor uitkoop/ omschakeling van boeren (met name in de rundveehouderij en varkenshouderij). Deze inventarisatie is al ingebracht bij RTLG in een aanvraag bij het transitiefonds. Ook is inzet nodig van sociaaleconomisch, ruimtelijk en financieel instrumentarium om de transitie mogelijk te maken.

In samenspraak met de rijksuitvoeringsdiensten is de mogelijke inzet van rijksdiensten in het proces uitgewerkt: zie Een grondige aanpak voor De Peel.

Aandachtspunten

Duidelijkheid over de relatie NPLG en NOVEX. Zorgen over uitvoeringskracht bij waterschappen en gemeenten. Grensoverschrijdende samenhang Brabant-Limburg. Versnelling van de uitvoering.

NOVEX-gebied Zuid-Limburg

Ligging: in de provincie Limburg.

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Geen overlap met andere NOVEX-gebieden

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Staatssecretaris van IenW: Vivianne Heijnen
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Moet nog besproken worden in regio. Vooralsnog is dat Lia Roefs, gedeputeerde en voorzitter Bestuurlijk Kernoverleg (BKO) Zuid-Limburg (bestuurlijk opdrachtgever NOVEX-gebied)

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Focus op ontwikkelperspectief.

"In Zuid Limburg zijn de opgaven in de fysieke leefomgeving sterk vervlochten met elkaar (zie onder samenvatting). Er zijn vanuit het NOVEX-gebied verschillende trajecten gestart die allemaal aangrijpen op een ander aspect dat van belang is voor een gedragen en uitvoerbaar ontwikkelperspectief zoals bedoeld in programma NOVEX. Gezamenlijk moeten deze sporen het fundament gaan vormen voor het ontwikkelperspectief NOVEX en het identificeren van de hoofdpogave(n) en de meekoppelende opgaven. In de loop van komend jaar moeten de uitkomsten van deze sporen worden samengebracht:

1. Panorama Zuid-Limburg: Geïnitieerd vanuit NOVI-gebied Zuid-Limburg). Doel is om vanuit de specifieke kwaliteiten van Zuid-Limburg enerzijds en de ruimtelijke opgaven die op het gebied afkomen anderzijds op zoek te gaan naar waar scherpe keuzes dan wel kansrijke combinaties van functies en thema's nodig/mogelijk zijn. Traject is erop gericht om tot een aantal prikkelende toekomstbeelden voor een aantrekkelijk woon- en leefklimaat in een (grensoverschrijdende) regio in 2050 te komen. Het Panorama Zuid-Limburg (Panorama ZL) moet de basis vormen voor een gezamenlijk ruimtelijk ontwikkelperspectief in Zuid-Limburg. Planning = tweede helft 2022 toekomstbeelden en eerste helft 2023 ruimtelijk ontwikkelperspectief. Panorama ZL zoekt daarbij nadrukkelijk synergie met een ander traject dat vanuit de Regiodeal Parkstad Limburg al in 2020 is opgestart; ZL-EU (zie hierna).
2. ZL-EU-ruimtelijk toekomstbeeld: In 2020 is vanuit de Regiodeal Parkstad Limburg het project ZL-EU opgestart. De Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen (RWTH-Aken) leidt dit traject i.s.m. met een groep van architecten aan Duitse en Nederlandse zijde. Het traject is erop gericht om (in meer conceptuele vorm) toekomstige mogelijke ruimtelijke ontwikkelstrategieën te verkennen en te ontwikkelen voor Zuid-Limburg in euregionale context. De oplevering van de ZL-EU-Raumstrategie is voorzien voor maart 2023 en levert input op grensoverschrijdende thema's als energie, mobiliteit, groenblauwe structuur en kenniseconomie.
3. Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) => inzet OFL richt zich op de proceskant van het ontwikkelperspectief. OFL is door het Bestuurlijk Kern Overleg Zuid-Limburg (BKO Zuid-Limburg) via BZK gevraagd om een advies voor te bereiden voor het inrichten van een gezamenlijk bestuurlijk en maatschappelijk proces (met alle relevante stakeholders) gericht op het maken van afspraken over een ruimtelijk ontwikkelperspectief voor de groenblauwe structuren in het NOVEX-gebied met daarinbinnen majeure opgaven waterveiligheid (Beleidsstafel Wateroverlast en Hoogwater) en NPLG/PPLG.

Onderzoek bestuurlijk ecosysteem Rijks Universiteit Groningen (RUG)/Berenschot gericht op bestuurs- en uitvoeringskracht. Centrale vraag = hoe kunnen we in de regio Zuid-Limburg het vermogen om publieke waarde te realiseren versterken, welke factoren spelen hierin een rol en hoe kan de samenwerking worden verbeterd?

Toelichting onderzoeksvraag: "Om meer grip te krijgen op "de regio" en de factoren die bijdragen aan het realiseren van publieke waarde in die regio, doen de Rijksuniversiteit Groningen en Berenschot hier onderzoek naar in de regio Zuid-Limburg (naast 9 andere regio's in NL). Het

samenspel tussen het Bestuurlijk Regionale Ecosysteem (BRE), het economische ecosysteem en het maatschappelijke ecosysteem staat hierbij centraal.

Achtergrondinformatie

Hier gaat het om het klimaatbestendig maken (wateroverlast en - tekort) van de ruimtelijke inrichting, gezien vanuit het functioneren van het brede water- en bodemsysteem (mede naar aanleiding van de recente wateroverlast) en het circulair maken van de economie (transitie Chemelot). Dit in een grensoverschrijdende context.

Zuid-Limburg is op het eerste oog een florerende regio met een krachtige industriële, kennis- en vrijetijdseconomie in een aantrekkelijke woonomgeving met levendige steden en dorpen, die een vijfsterren landschap omringen dat een belangrijke toeristische functie heeft maar ook belangrijk is voor landbouw en als recreatief gebied voor de inwoners. Het gebied is centraal gelegen in een Europese kernregio en omringd door buitenlandse agglomeraties rond Aachen en Luik. Maar direct onder de oppervlakte speelt een aantal hardnekkige problemen en opgaven die de potentie van dit gebied om deze kansen te kunnen benutten afremmen. De twee gezichten van Zuid-Limburg komen tot uiting op meerdere vlakken:

- Een krachtige economie met een tekort aan personeel;
- De voordeur naar Europa en grensgebied van Nederland;
- Een aantrekkelijke woonomgeving met lokale hardnekkige achterstanden;
- Een vijfsterren landschap dat onder druk staat door de landbouw, toerisme en oplossingen moet vinden voor de stikstof, waterproblematiek en de andere opgaven voor het landelijk gebied;
- Sterke regionale verbondenheid maar ook veel onderlinge wedijver tussen steden onderling en steden en landelijke kernen.

In Zuid-Limburg zijn alle fysieke opgaven sterk vervlochten met elkaar: behoud en versterking van het groene middengebied (de Groene Long) in relatie tot alle opgaven die daar spelen, het uitbouwen en circulair maken van de economie (o.a. Chemelot), de complexe transformatie van het stedelijk gebied (met wijken met grote achterstanden en herstructureringsopgaven in combinatie met bevolkingsdaling). Deze opgaven zijn soms grensoverschrijdend van aard en vragen een meer samenhangende ruimtelijke strategie en aanpak.

De aanpak van de klimaatopgave (wateroverlast) in de groenblauwe structuren, in samenhang met de andere opgaven in het landelijk gebied (behoud en versterking van het karakteristieke cultuurlandschap, biodiversiteit, stikstof, waterkwaliteit, toekomstbestendige landbouw) vormt een belangrijke speerpunt. Daarbij is het water- en bodemsysteem sturend voor toekomstbestendige oplossingen. Dit speerpunt kent een belangrijke grensoverschrijdende dimensie. Daarnaast vormt de transitie naar een circulaire (kennis-)economie mogelijk een belangrijke hoofdoggave, met als katalysator Chemelot. In het traject Panorama Zuid-Limburg is een proces opgestart om via een verkenning van verschillende toekomstbeelden toe te werken naar een gezamenlijk en integraal toekomstperspectief voor dit gebied dat sturend kan zijn voor te maken ruimtelijke keuzes.

Belangrijk te vermelden, dat Rijk en regio inzetten op de komst van de Einstein Telescoop. Daar zit een groot vraagstuk van ruimtelijke inpassing aan vast met landsgrensoverschrijdende dimensies, en die sturend gaat zijn voor ruimtelijke keuzes in het gebied t.a.v. o.a. energie, landschap, toerisme, kennis-economie, stedelijkheid en mobiliteit etc.

Beschikbare documenten

- Plan van Aanpak NOVI-gebied Zuid-Limburg
- Plan van Aanpak Panorama Zuid Limburg
- Startagenda NOVI Zuid-Limburg
- Opdracht OFL

Hoofdoggave

Wat de sturende hoofdoggave(n) is voor Zuid-Limburg is onderwerp van het ontwerp onderzoek "Panorama Zuid-Limburg", dat op dit moment plaatsvindt. Vooral nog zijn vanuit het perspectief van nationale belangen de volgende twee hoofdoggaven het meest manifest:

1. Klimaatrobuuste, groene en gezonde leefomgeving, waarbij het water en bodemsysteem sturend is voor de ruimtelijke inrichting, waarbij rekening wordt gehouden met de gevolgen van teveel en te weinig water, en waarbij afstemming wordt gezocht met de nationale opgaven NPLG en de balans wordt gezocht met de toekomstwaarde, gebruikswaarde en belevingswaarde van het karakteristieke landschap.
2. De transitie naar een duurzame en circulaire economie versnellen met als katalysator Chemelot Circular Hub.

Meekoppelende opgaven

- a. Sterke en gezonde steden: randvoorwaarde voor het versnellen van de transitie naar een duurzame en circulaire economie is het realiseren van aantrekkelijke woon- werkomgevingen en het wegwerken van achterstanden
- b. Betrekken van de grensoverschrijdende dimensies van de opgaven=> belangrijke opgaven voor de fysieke leefomgeving voor ZL hebben een grensoverschrijdende dimensie in oorzaken of oplossingen. Gezamenlijk met Duitsland en België de kansen/uitdagingen aangaan om de ruimtelijke vraagstukken en kansen m.b.t. water (overlast, droogte, waterkwaliteit), energie, circulair en mobiliteit grensoverschrijdend op te lossen.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Zuid-Limburg
Water en bodem sturend	Concretiseren van bodem en water sturend voor ruimtegebruik en landinrichting
NPLG	NPLG doelen: • De land- en tuinbouw binnen de grenzen van natuur en klimaat, en dragen bij aan biodiversiteit en waterkwaliteit; - richtinggevende stikstofemissie reductiedoelstelling zoals beschreven in startnotitie NPLG • Voor de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) hebben de verplichtingen betrekking op de instandhouding van Europees beschermde soorten en habitats binnen Natura 2000-gebieden, maar ook daarbuiten • De Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027 voor de KRW vastgesteld. Hierin staan de waterkwaliteitsdoelen zoals vastgelegd in het Stroomgebiedbeheerplan 2022-2027, daarbij wordt specifiek ingezet op grootschalig herstel van beekdalen.
Programma Integraal Riviermanagement	Integraal Riviermanagement (IRM): • Het vergroten van de fysieke robuustheid van het watersysteem; • Het verankeren water en bodem als sturend principe in de ruimtelijke ordening; • Voor de grensoverschrijdende stroomgebieden in Limburg worden specifieke aanpakken uitgewerkt voor overstromingsrisicoanalyses en samenwerking. • IRM-pilot Zuidelijk Maasdal
Programma Circulaire Economie	60% CO2 reductie in 2030. Ontwikkelen Chemelot cluster als katalysator/aanjager voor circulaire transitie in de regio (en daarbuiten); definitieve restemissiedoelen voor alle sectoren (ook de landbouw) zullen nog worden vastgesteld.
Nationaal programma Infrastructuur Duurzame Industrie	Nog nader uit te werken
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	het veiligstellen van de benodigde ruimte voor energie infrastructuur van nationaal belang in casu de DeltaCorridor en de 380kV Maasbracht-Graetheide en de onderliggende regionale energie infrastructuur.

Nationaal Programma Mooi Nederland	Behoud en versterking van de toekomstwaarde, gebruikswaarde en belevingswaarde van het karakteristieke beekdalen- en heuvellandschap.
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	Naast verduurzaming is de vraag wat Zuid-Limburg gaat bijdragen aan de fysieke ruimtebehoefte aan werklocaties de komende 10 jaar (vraag en aanbod).

Ontwikkelprincipes

- Bodem en water sturend
- De NOVI principes (niet afwentelen, combineren van opgaven, identiteit centraal)
- Principes uit de POVI, sluiten aan bij NOVI-principes

Ruimtelijke schuorpunten en kansen

- Wat is het toekomstperspectief voor de landbouw en het toerisme en vrijetijdseconomie als bodem en water sturend worden voor het Nationaal Landschap Heuvelland?
- Hoe verbinden we de opgaven voor klimaatadaptieve inrichting in de beeksystemen met de opgaven voor het NPLG?
- Licht de toekomst van ZL juist in het versterken van de stedelijkheid in het samenspel met de agglomeraties Aken, Luik en Hasselt of is juist de kwaliteit als Groene Long de kernkwaliteit? Wat betekent dat voor ruimtelijke keuzes?
- Hoe kunnen alle opgaven die ruimte vragen landschappelijk worden ingepast?
- Hoe zorgen we voor een aantrekkelijk woon- en werkklimaat voor transitie naar een circulaire (kennis-)economie in een regio met veel sociaaleconomische en gezondheidsachterstanden?
- Hoe benutten we grensoverschrijdende kansen t.a.v. energie, circulair en mobiliteit in relatie tot bv Rheinische Revier.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

In ontwikkeling

Mijlpalen

Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23:

- Oktober: Advies OFL over inrichten maatschappelijk en bestuurlijk proces richting ontwikkelperspectief groenblauwe structuren;
- November 2022: Synthese proces Panorama ZL tot een toekomstperspectief;
- Maart 2023: toekomstbeeld ZL-EU;
- November 2022: rapport/advies Berenschot/RUG over bestuurlijk ecosysteemonderzoek;
- December 2022: Bestuursconferentie Zuid-Limburg/NOVEX

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels:

Er zijn vanuit (of in afstemming met) het Bestuurlijk Kernoverleg NOVEX-gebied Zuid-Limburg verschillende trajecten gestart i.r.t het toekomstperspectief die allemaal aangrijpen op een ander aspect dat van belang is voor een gedragen en uitvoerbaar ontwikkelperspectief:

1. Panorama Zuid Limburg (resultierend in een synthese/toekomstbeeld eind 2022);
2. Waterveiligheid als katalysator voor integrale aanpak opgaven groenblauwe structuur Zuid-Limburg;
3. ZL-EU Raumbild (resultierend in advies voor grensoverschrijdend toekomstperspectief begin 2023);
4. Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (advies over inrichten van een bestuurlijk en maatschappelijk proces in relatie tot toekomstperspectief);
5. Onderzoek Bestuurlijk Ecosysteem Zuid Limburg (BZK/Berenschot/RUG);
NB. Verder in voorbereiding: toekomststatier CrA grensregio Zuid-Limburg

Uitvoeringskracht

Procesgeld voor fase na november 2022, om vanuit de bouwstenen die dan op tafel liggen door te werken richting ontwikkelperspectief: De regio ZL maakt graag gebruik van expertise en inzet vanuit het rijk en haar uitvoeringsorganisaties om tot uitvoering en waar mogelijk versnelling van de opgaven te komen. Naast helderheid over doelen, landelijke scenario's voor o.a. de stikstof, klimaat en wateropgaven gaat het om het faciliteren van de transitie door inbreng van data en

kennis, beschikbaar stellen van menskracht, en gericht inzetten van rijksinstrumenten (verder nog aan te vullen).

Aandachtspunten

Hoe zorgen we ervoor dat het ontwikkelperspectief voortkomt uit - en kan steunen op - voldoende bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak en hoe zorgen we (gezien het krappe tijdspad) voor een zorgvuldig bestuurlijk en maatschappelijk proces. Dit laatste is een vraag die als opdracht bij het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving gelegd is.

NOVEX-gebied Regio Zwolle

Ligging: in de provincies Overijssel, Gelderland, Flevoland en Drenthe.

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Lelylijn
- Metropool Regio Amsterdam (MRA)

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister van IenW: Mark Harbers
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Bert Boerman gedeputeerde provincie Overijssel

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt:

De basis van het NOVEX-gebied Zwolle wordt gevormd door de Verstedelijkingsstrategie/ Gebiedsgericht MIRT-Onderzoek Regio Zwolle (hierna te noemen Verstedelijkingsstrategie) en het "Plan van doorpakken", dat is opgesteld ten behoeve van de NOVI-opgave in de Regio Zwolle.

De verstedelijkingsstrategie ligt voor op het BO-MIRT 2022, het maatregelenpakket dat voortkomt uit het gebiedsgericht MIRT-onderzoek, het ontwikkelpad en een uitvoeringsprogramma. Er wordt op onderdelen toegewerkt naar afspraken tussen de partners. Voor het NOVI-gebied is het "Plan van doorpakken" vastgesteld in het BOL van voorjaar 2021. In dit kader wordt gewerkt aan een gebiedsbiografie die de (cultuur-) historische ontwikkeling en identiteit van het landschap in de Regio Zwolle omschrijft.

De samenvoeging van beide trajecten vraagt een besluit over scope, focus en tijdhorizon dat zijn weerslag krijgt in een in te richten uitvoeringsorganisatie en governance-structuur.

Achtergrondinformatie

In de periode tot 2040 worden in regio Zwolle minimaal 50.000 woningen en 20.000 arbeidsplaatsen gerealiseerd in samenhang met een mobiliteitstransitie om de regio op korte en lange termijn bereikbaar te houden. Het klimaat adaptief accommoderen van deze stedelijke en economische groei van de regio in een dynamische en kwetsbare delta, mét behoud en ontwikkeling van de kwaliteit van de leefomgeving en bereikbaarheid, is dé integrale opgave voor de regio. Het vraagt om keuzes vanuit een langetermijnstrategie gericht op de ruimtelijke ontwikkeling.

Centraal binnen het NOVEX-gebied staat daarom het klimaatbestendig accommoderen van de ontwikkelopgave, waarbij de huidige ruimtelijke kwaliteit wordt behouden en versterkt. Dit vraagt op alle schaalniveaus, van straat en sloot tot de hele regio, dat we de opgave niet vergroten en dat we conform nationaal beleid water en bodem sturend laten zijn bij het maken van keuzes in de ruimtelijke ontwikkeling. De regio heeft de ambitie om met de stedelijke ontwikkelopgave de klimaatopgave vooruit te helpen net zoals dat voor ontwikkelingen in het landelijk gebied geldt. In 2022 – tijdens het Bestuurlijk Overleg MIRT – wordt de verstedelijkingsstrategie vastgesteld en worden afspraken gemaakt over de uitvoering en samenwerking daarin tussen Regio en Rijk.

Beschikbare documenten lijst

- [Concept verstedelijkingsstrategie "Warme harten in een klimaatbestendige delta"](#)
- [Gebiedsgericht MIRT Onderzoek Zwolle e.o incl Maatregelenpakket](#)
- [Plan van doorpakken Klimaatbestendige groeiregio Zwolle](#)
- [Klimaatadaptief ruimtelijke ontwikkelen Regio Zwolle](#)
- [Basisregistratie ondergrond – storymap regio Zwolle](#)
- [Overijssel voor elkaar. Fundament omgevingsvisie Overijssel](#)
- [Omgevingsvisie Drenthe 2022](#)
- [Omgevingsvisie Gaaf Gelderland](#)
- [Omgevingsvisie Flevoland](#)
- [Waterbeheer programma Waterschap ZuiderzeeLand](#)
- [Gebiedsverkenning Kop van de Veluwe](#)
- QuickScan klimaatadaptatie en watersysteem (+ praatplaat Springtij)
- Gebiedsbiografie (in ontwikkeling)

- [Panorama Vechtdal](#)

Kern van hoofdoggave

De gezamenlijke ambitie vanuit de NOVI en verstedelijkingsstrategie is om klimaatadaptief de woon- en werkopgave te realiseren: 50.000 woningen en 20.000 arbeidsplaatsen in combinatie met de mobiliteitstransitie in de periode tot 2040. Dit betekent dat het regionale water- en bodemsysteem de grondlegger is voor verdere keuzes voor de ruimtelijke ontwikkeling en inrichting van het NOVEX-gebied. Om focus aan te brengen in deze hoofdoggave werken we door met de bereikte resultaten van de verstedelijkingsstrategie. Specifiek gaat het dan om de focusgebieden van Stedelijk Zwolle, de mobiliteits- en regionale sponsstrategie en de OV-knooppunten/stationsgebieden. In deze concrete ontwikkelgebieden wordt vanuit het water en bodem systeem gekeken voor klimaatbestendige ruimtelijke ontwikkeling. Hiervoor worden ruimtelijke uitwerking gemaakt, met als vertrekpunt het ontwikkelperspectief van de verstedelijkingsstrategie. Deze concrete ontwikkelingen worden benut om de opgave te duiden, en de eerste stappen te zetten naar klimaatbestendige inrichting, gegeven de kansen en (on)mogelijkheden die het water en bodemsysteem biedt.

Waar nodig, vindt afstemming plaats met de vier Provinciale Plannen Landelijke Gebied (PPLG) in de regio. In het kader van de systeemopgave regionale sponsstrategie ligt er een belangrijke relatie met het landelijk gebied.

Meegekoppelde opgaven

De energietransitie en de versterking van het elektriciteitsnetwerk is een opgave die wordt meegekoppeld. Zonder energie is het lastig om de stedelijke opgaven te verwezenlijken. Hetzelfde geldt voor de drinkwatervoorziening. De opgave van Regio Zwolle is duurzaam en inclusief groeien zonder de tegenstellingen in de samenleving te creëren en het gevoel van de brede welvaart van inwoners onder druk te zetten. Hierbij gaat om het gevoel van inclusief groeien waarin alle ondernemers en inwoners profiteren is een opgave die kenmerkend is voor de Regio.

Belangrijkste nationale programma's

De basis is een klimaatbestendige groeiregio, waarvoor het water en bodemsysteem sturend is in keuzes en tegelijkertijd groeiopgaven voortvarend worden opgepakt. Niet alleen de uitdagingen wat betreft klimaat zijn belangrijk. Dat geldt evenzeer voor stikstof, de keuzes die worden gemaakt in het hoofdwatersysteem (peilverhoging, dijkversterking, afvoerverdeling) en noodzakelijke ingrepen in het verkeers- en vervoerssysteem in de regio. De prioritering hierin is gericht op de uitkomsten van de verstedelijkingsstrategie, en de focusgebieden van stedelijk Zwolle, mobiliteit en sponsstrategie, en stationsgebieden van middelgrote kernen/ OV-knooppunten. Samenwerking van de publieke partners in de regio is essentieel.

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit het NOVEX-gebied regio Zwolle
Water en bodem sturend	Klimaatbestendige groeiregio, gegeven een robuust water en bodem systeem.
Programma Woningbouw	Minimaal 50.000 woningen en 20.000 arbeidsplaatsen
NPLG/ Stikstof	Uitgangspunten en meekoppelkansen voor het NPLG, om tot integrale oplossingen te komen die bijdragen aan de robuustheid van het water en bodemsysteem. Bijvoorbeeld maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren, die ook helpen bij het tijdelijk bufferen en bergen van water.
MIRT	Investerings in infra (in relatie tot Mobiliteitsfonds en Hoogwaterprogramma)
Programma Bodem en Ondergrond	Koppelkansen in kaart brengen voor integrale systeemoplossingen in het riviersysteem.
Programma Integraal Riviermanagement	Verbinden van transitie landelijk gebied naar een robuuster systeem, meer waterberging om droogte en overlast te voorkomen, betere waterkwaliteit.
Deltaprogramma (waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie)	Met de ambitie van een klimaatbestendige groeiregio, draagt bij aan waterveiligheid, waterkwaliteit en adaptatie doelen van het deltaprogramma. Koppelen

	van investeringen vanuit waterveiligheid en zoetwater ook mogelijk.
Programma Erfgoed voor de toekomst	Versterken identiteit van de Regio Zwolle via een gebiedsbiografie

Ontwikkelprijncipes

De basis voor de verstedelijkingsstrategie zijn 7 ontwikkelprincipes die door gemeenten, provincies en waterschappen binnen de regio worden onderschreven. Het betreft:

1. Wees zuinig met ruimte
2. Klimaataanpak bij de bron
3. Nieuw helpt bestaand
4. Passend woningaanbod
5. Lopen, fietsen en OV
6. Werken aan economisch elan
7. Lokale identiteit

Als paraplubegrip wordt de Warmehartenstrategie gehanteerd. De uitgangspunten met betrekking tot klimaatadaptief verstedelijken maken deel uit van de ontwikkelprincipes. Onderliggende documenten in deze zijn de "Quickscan watersystemen en klimaatadaptatie" en de uitgangspunten beschreven in 'Klimaatadaptief ruimtelijk ontwikkelen Regio Zwolle'. Doel is dat de ontwikkelprincipes de leidraad vormen in de ontwikkeling van de regio. In het uitvoeringsprogramma, dat in het eerste kwartaal van 2023 gereed is, wordt hieraan een vervolg gegeven.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Veel van de ruimtelijke opgaven kunnen gecombineerd worden, maar niet altijd. Ruimte blijft schaars. De discussie zit deels in de stedelijke ontwikkelingen en behoefte aan ruimte om lokaal en regionaal maatwerk te kunnen leveren. Dit is nodig vanuit de klimaatadaptieve ambitie en moet tegelijkertijd betaalbaar zijn in het licht van het woningtekort en de mobiliteitstransitie. Dat geldt ook voor investeringsruimte van overheden gegeven de diverse majeure transitie. Kwetsbare locaties vragen om meer ruimte voor waterberging.

Grote transitie in het landelijk gebied zijn unieke kansen om het gehele water en bodemsysteem robuuster te maken. Er liggen nu echter nog geen harde eisen hiervoor. Dat maakt deze gebieden kwetsbaar. Gewaakt moet worden dat door de gewenste snelheid van sommige opgaven (woningbouw en stikstof) de lange termijn opgaven (leeftbaarheid, klimaatadaptatie, water en bodem) niet of onvoldoende meegenomen worden. Tegelijkertijd mogen opgaven waarvoor nog een grote onzekerheidsmarge geldt niet leiden tot een impasse in de problemen van nu moeten worden opgelost. Helderheid in bijvoorbeeld nationaal beleid kan hier een belangrijke hulp zijn. Tegelijkertijd is adaptief vermogen t.a.v. de onzekerheden essentieel. Daar ligt voor NOVEX-gebied Regio Zwolle een grote kans, waarvan breder in Nederland geprofiteerd kan worden.

Tot slot hebben het stikstofbeleid en daaraan gekoppelde reductiemaatregelen m met de uitvoering van de verstedelijkingsstrategie.

Beeld bij ontwikkelperspectief (op te leveren voor zomer 2023)

Met de verstedelijkingsstrategie, het Plan van doorpakken en de uitgangspunten voor klimaatadaptieve ontwikkeling ligt het ontwikkelperspectief er grotendeels, zowel kwalitatief als kwantitatief. De opgave is dit perspectief nader, aan de hand van ontwerp onderzoek en vertaling naar gebiedsgericht omgevingsbeleid, uit te werken. Dat betekent dat opgaven en oplossingen in samenhang worden uitgewerkt, zodat samenhangende ruimtelijke keuzes wat betreft ontwikkeling en inrichting mogelijk is én voorzien van een bijpassend investeringsbeeld. De verstedelijkingsstrategie en het plan van doorpakken NOVEX-gebied bieden een goede basis. Het NOVEX-gebied in de zin dat de focus op 2100 ligt (toekomstbestendig) en een bredere opgave dan verstedelijking kent. Voor de uitwerking van de verstedelijkingsstrategie is de concrete uitwerking van de regionale sponsstrategie nu noodzakelijk, waarbij de concretisering van de klimaatopgaven gelinkt moeten worden aan verschillende uitvoeringsprogramma's zoals verstedelijking, het NPLG maar ook het hoogwaterbeschermingsprogramma. Om als meer integraal antwoord op de

verstedelijking te kunnen dienen, wordt de huidige strategie doorontwikkeld en aangevuld op de onderdelen "Werken/Economie" en "Energie".

Door de focus op de klimaatadaptieve realisatie van de verstedelijkingsopgave wordt op de volgende wijze toegewerkt naar een ontwikkelperspectief per juli 2023.

- Verstedelijkingsstrategie aangevuld op onderdelen "Werken/Economie" en "Energie".
- De uitwerking en start uitvoering van de programma's in de Verstedelijkingsstrategie met focus in de samenwerking rijk-regio op Stedelijk Zwolle, de Stationsomgevingen/OV-knooppunten, de regionale mobiliteitsstrategie/maatregelenpakket en de regionale sponsstrategie.
- Afronden gebiedsbiografie als onderlegger voor de ontwikkelstrategie.
- Kennisontwikkeling en innovatie worden daar waar relevant geïntegreerd in de uitwerking van de programma's en strategieën.
- Een uitvoeringsorganisatie en governance structuur.

Voor de uitvoeringsorganisatie en governance vraagt dit:

1. Bestendigen van samenwerking en vertrouwen tussen de samenwerkende overheden voor de langere termijn (bestuurlijke continuïteit realiseren) met erkenning voor eigen meerwaarde (rollen, bevoegdheden en middelen) en erkenning voor meerwaarde van de ander en door de ander.
2. Leiding, inhoud en opvolging geven aan de twee systeemprogramma's van de verstedelijkingsstrategie door het ontwikkelen van een scherpe opdracht en creëren van een adaptief doch adequaat sturingsmechanisme.
3. Zorgdragen voor een efficiënte en effectieve samenwerkingsorganisatie (gezamenlijk/ gedeeld bestuur, verantwoordelijke organisatie en administratieve netwerk/ organisatie) waarmee klimaatopgaven in de regio worden geadresseerd, er verrijking plaatsvindt in het palet van oplossingsmogelijkheden, de borging van financiering vanuit Europese, nationale, regionale en lokale bronnen wordt bereikt.
4. Samenhang borgen tussen uitwerkingen van het NPLG in PPLG's en de ontwikkelde verstedelijkingsstrategie voor de regio mede in relatie tot de systeemprogramma's.
5. Leidinggeven aan en inhoudelijk organiseren van vier focusprogramma's van de verstedelijkingsstrategie: stedelijk Zwolle gezonde wijken, vitale kernen, karakteristieke stationsgebieden. Dit betekent vooral aanjagers aan de slag moeten om gemeenten te helpen met principes van de verstedelijkingsstrategie door vertalen naar concrete gebiedsopgaven, naar omgevingsvisies.
6. Ontwikkelen van een ruimtelijke economische visie met een doorvertaling naar de ruimtelijke puzzels die door de vier provincies worden gelegd voor verschillende delen van de Regio Zwolle. Hierbij verbanden leggen met de Human Capital Agenda (HCA)-agenda, met de mobiliteitsagenda en naar woon- en leefkwaliteiten die een specifieke gemeente of dorp/plaats/stad nastreeft.

Mijlpalen

- BO-MIRT november 2022: Verstedelijkingsstrategie vaststellen, MIRT onderzoek, Maatregelen pakket en Ontwikkelpad.
- BOL-juni 2023: Ontwikkelperspectief NOVEX-gebied regio Zwolle

Uitvoeringskracht

Onderdeel van een succesvolle aanpak in NOVEX-gebied verband zijn de korte lijnen tussen de verschillende overheden. Zichtbaarheid, aanwezigheid en inzet van overheden in alle lagen is hierbij erg waardevol. Beschikbare van kennis en middelen, maar ook de gezamenlijke inzet tot die leidt tot innovatie zijn medebepalend voor het succes van het NOVEX-gebied.

In de regiogemeenten/Regio Zwolle ontbreekt het aan uitvoeringscapaciteit en -kracht. Het betreft zowel kwaliteit als kwantiteit. Dit leidt ertoe dat ontwikkelingen vertraagd of niet opgestart worden. Daarvoor heeft de regio een impuls van de regio zelf nodig én een impuls van het Rijk. Dan krijgt Rijk-Regio samenwerking het effect wat nodig is: tempo in de aanpak van urgente/kritieke opgaven voor klimaatbestendige groei.

Aandachtspunten

Er dient een duidelijk structuur te komen over hoe de besluiten genomen gaan worden, en waar de afstemming tussen de verschillende opgaven plaatsvindt. Er zijn vier provinciale tafels die met de

startpakketten een ruimtelijke puzzel moeten leggen, MIRT-structuren en de NOVEX-structuur. Hoe hangen deze verschillende bestuurlijke gremia samen, en hoe zorgt de regio voor de integraliteit in de uiteindelijk besluiten en de doorwerking daarvan. Een regionale investeringsagenda gericht op de NOVEX-opgave is daarin ondersteunend. Bij een gebiedsinzet, hoort op termijn ook een gebiedsportemonnee. Gebiedsregie is een stuk lastiger als departementen ieder hun eigen financieringsstromen blijven inzetten.

De startpakketten en de daaruit vloeiende afspraken zijn ruimtelijk ingestoken. De effecten van de aanpak van de ruimtelijke opgaven hebben ook een enorme maatschappelijke impact. Ook daar wil en kan de regio (en de provincies en gemeenten) hun verantwoordelijkheid nemen. Dat vraagt wel ruimte (in middelen, mensen en kennis) van het Rijk

Precies midden in het proces van het leggen van de ruimtelijke puzzel vinden in maart 2023 de verkiezingen voor de Provinciale Staten plaats. Coalitievorming en beleidsvoornemens kunnen de aandacht van de provincies gedurende het proces opeisen en mogelijk de focus verleggen.

NOVEX-gebied Groningen

Ligging: in de provincie Groningen

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Lelylijn
- Verstedelijkingsgebied Groningen-Assen

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Staatssecretaris Mijnbouw: Hans Vijlbrief
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Mirjam Wulfse, gedeputeerde ruimtelijk ordening Provincie Groningen

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Start-/ initiatieffase

Achtergrondinformatie

Het NOVI-gebied Groningen omvat het gebied tussen de stad Groningen, Hoogezand-Sappemeer, Delfzijl en de Eemshaven. In dit gebied is sprake van een stapeling van opgaven: de energietransitie, innovatieve economie, toekomstbestendige landbouw, krimp en groei. Deze zijn gekoppeld aan de mogelijkheden voor economische ontwikkeling, een goed vestigingsklimaat en aan maatschappelijke uitdagingen.

Bovendien drukt de urgentie van de versterkingsopgave in het aardbevingsgebied, het Nationaal Programma Groningen en de schadeafhandeling. Schade en versterken laten diepe sporen na in de mind-set van inwoners en het Groningse landschap. Dit vraagt om een gezamenlijke aanpak van Rijk en regio in een NOVI-gebiedsbenadering.

Ook de combinatie van groei en krimp vormt een grote opgave. De stad Groningen groeit en het Ommeland als geheel laat een bevolkingsdaling zien. Groei en krimp liggen nergens zo dicht bij elkaar als in dit NOVI-gebied. Regio en stad kunnen elkaar aanvullen en versterken, indien zij goed zijn verbonden; fysiek en beleidsmatig. Het NOVI-gebied concretiseert de grote fysiek-ruimtelijke transitie en opgaven waarvoor deze regio gesteld staat, mede in het licht van de Toekomstagenda Groningen. De wens is om tot gezamenlijke, integrale aansturing te komen en zo de realisatie van de doelen en ambities te versnellen.

Beschikbare documenten

- Plan van Aanpak Novi Groningen – april 2021

Hoofdopgave

De hoofdopgave wordt nader ingevuld waarbij als invalshoek gekeken wordt de ontwikkeling van de beide zeehavens.

Meekoppelende opgaven

Energietransitie, innovatieve economie en toekomstbestendige landbouw. Daarnaast: groei en krimp tegen de achtergrond van de versterkingsopgave.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Groningen
Nationaal programma Infrastructuur Duurzame Energie	Het leveren van ruimte voor (en bijdragen aan) klimaatadaptatie en energietransitie; duurzaam economisch groeipotentieel, sterke en gezonde steden en regio's en de toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	Nog nader uit te werken
NPLG	Nog nader uit te werken
Programma Bodem en Ondergrond	Nog nader uit te werken

Nationaal Programma Industriële clusters	Nog nader uit te werken
MIRT	Nog nader uit te werken
Programma Woningbouw	Nog nader uit te werken
Programma Erfgoed voor de toekomst	Nog nader uit te werken

Opmerking: omdat het NOVEX-gebied Groningen zich feitelijk nog in de ontwikkel/verkenningfase bevindt en nog geen hoofdpoging is vastgesteld is het lastig om de bijdrage aan de Nationale Programma's aan te geven. Doordat het verstedelijkingsgebied Groningen-Assen een apart NOVEX-gebied is geworden, is het de vraag in hoeverre het Nationaal programma woningbouw nog prioritair is voor Groningen.

Ontwikkelprincipes:

Hiervan is nog geen gebruik gemaakt

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Gelet op de ontwikkelfase is deze discussie nog niet gevoerd

Beeld bij het ontwikkelperspectief

In ontwikkeling

Mijlpalen

- Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23: nader te bepalen
- Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels: In het Bestuurlijk Overleg Groningen Toekomstagenda in juni 2022 is afgesproken dat we de komende periode samen aan de slag gaan om te komen tot nader uitgewerkte masterplannen. Daarin moet geconcretiseerd worden hoe Rijk en regio in Groningen invulling geven aan de transities (op het gebied van energie, gezondheid en landbouwtransitie) en welke investeringen daarvoor nodig zijn.

Uitvoeringskracht

Aandachtspunten

NOVEX-gebied Groningen – Assen

Ligging: in de provincies Groningen en Drenthe

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Lelylijn
- Groningen

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Minister voor VRO: Hugo de Jonge
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** De voorzitter van de Stuurgroep Regio-Groningen Assen (beide provincies en de 7 gemeenten), gedeputeerde provincie Groningen Mirjam Wulfse

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Focus op uitvoeringsagenda

Achtergrondinformatie

Voorafgaand aan aanwijzing NOVEX-gebied was dit verstedelijkingsgebied Groningen-Assen. Voor dit gebied richt de strategie zich op de realisatie van 21.000 woningen tot 2030 (met doorkijk naar zo'n 36.000 woningen in 2040) en de bijbehorende werkgelegenheid (28.000 arbeidsplaatsen tot 2040). Realisatie van woningen gebeurt zowel in Groningen Stad en Assen als in de kleinere kernen. Hiermee moet de leefbaarheid in de hele regio versterkt worden.

De verstedelijkingsstrategie Groningen-Assen is afgerond. De strategie bevat plannen voor 36.000 woningen. De locatiekeuzes zijn gebaseerd op een aantal principes. Zoals het bouwen rondom OV-knooppunten, het versterken van de agglomeratiekracht, het verbeteren van de kwaliteit van bestaande wijken en het tijdig opleveren van de woningen.

In het gebied wordt onderscheid gemaakt in een aantal deelgebieden, waarin verder wordt gewerkt aan het realiseren van de strategie en het doen van noodzakelijke ingrepen. Denk bijvoorbeeld aan het verbeteren van de ontsluiting van de westflank van Groningen, de transformatie opgaven bij Assen Centraal of het verbeteren van het landschap en groen om de steden/kernen. Gelijktijdig wordt n.a.v. afspraken BOL 2022 nog verdiept voor thema's werk, energie, mobiliteit en groen, om de stap te maken naar ontwikkelperspectief onder de NOVEX.

Regio en Rijk gaan de programmering en verstedelijkingsafspraken samen opstellen en afsluiten.

1. 21.000 woningen tot 2030; 36.000 woningen tot 2040
2. 28.000 arbeidsplaatsen tot 2040
3. Optimaal ingerichte vervoersketen met een belangrijke positie voor HOV en fiets.
4. Versterking groen verbindingen, robuust blauw raamwerk, groenblauwe dooradering
5. Uitvoering vanuit programma's zoals bijvoorbeeld:
 - Aantrekkelijke HOV-knooppunten
 - Gezonde Buurten
 - Vitale Kernen
 - Toekomstbestendige werkgebieden
 - Klimaatadaptieve buitengebieden
6. Verder: De strategische visie van de regio (Verstedelijkingsstrategie regio Groningen-Assen) in NOVEX-gebied Groningen-Assen omvat vele beleidsterreinen. Deze strategie wordt zowel door de regio als het rijk omarmd. Er is een nauwe relatie met de nationale programma's. In de regionale strategie komen naast Wonen, Werken en Bereikbaarheid ook Water, Energie, Groen, Kwaliteit en Milieu aan de orde. In deze fase is Wonen en Bereikbaarheid/mobiliteit in uitgewerkt. Andere onderdelen volgen. Eerst in beleidsontwikkeling en strategie, daarna in Investeringsprogramma's en -projecten. Dit is de komende 2 jaar in de verschillende fasen en stadia aan de orde. Inmiddels is een begin gemaakt aan een uitvoeringsstrategie en investeringsagenda die de ambities van de regio en het nationale beleid in de programma's verbindt.

Beschikbare documenten

- Algemene info: [Stedelijk Netwerk Groningen – Assen](#)

- Resultaat fase 1: [Dashboard Verstedelijking Resultaten Groningen-Assen](#)
- Resultaat fase 2: [Koers Verstedelijkingsstrategie Groningen-Assen](#)
- Resultaat fase 3: [Verstedelijkingsstrategie Groningen – Assen](#)

Hoofdpogave

De woningbouwopgave zodanig realiseren dat een breed palet aan maatschappelijke doelen wordt gediend. Komen tot een complete en complementaire regio waarin het voor iedereen goed wonen, werken en recreëren is.

Meekoppelende opgaven

Mobiliteit, agglomeratiekracht, landschap, natuur en energie.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale Programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Groningen-Assen <i>Concept; ligt nog bij regio ter afstemming</i>
Programma Woningbouw	Realisatie 21.000 woningen tot 2030 en 36.000 woningen tot 2040.
MIRT	Investeren in infra en mobiliteit om woningbouw- en werklocaties te accommoderen en mobiliteitstransitie te stimuleren. Middelen uit mobiliteitsfonds t.b.v. woningbouwlocaties landen deels in de regio (1 ^e tranche versnellingsafspraken BOL '22). Over 2 ^e tranche versnellingsafspraken en grootschalige locaties vindt op BO-MIRT '22 besluitvorming plaats. Link met nog te starten MIRT-onderzoek Lelylijn
Programma Gezonde en groene leefomgeving	Verbinden en nabijheid van groen belangrijk in strategie. Creëren van landschappelijke verbindingen van stad en dorp naar natuur. Strategie zet in op meegeven randvoorwaarden uitbouwen groen-blauwe netwerken. Verbeteren van stedelijke ecologie. <i>Thema groen wordt momenteel verdiept.</i>
Programma Werklocaties, ruimte voor economische activiteit	Ruimte voor 28.000 nieuwe arbeidsplaatsen tot 2040. Daarbij wordt ook ingezet op herstructurering en transformatie van bedrijventerreinen. Ruimtevrage wordt door partijen momenteel in beeld gebracht.
NPLG	Link met name gezien groot aandeel landelijk gebied in regio. Bijdrage aan NPLG nog uit te werken.
Water en bodem sturend	Uitwerking strategie 'Groeninge' om van laagveengordel een klimaatpositieve regio te maken.
Programma Bodem en Ondergrond	Inzetten op duurzaam cultuurlandschap voor voedsel en drinkwater. Door woningbouw neemt vraag drinkwater toe.
Agenda Natuurinclusief	Verbeteren stedelijke ecologie en verbinding stad/dorp – natuur. Verbeteren van ecologische verbindingen draagt bij aan bouwen aan samenhangend systeem.
Nationale programma's i.h.k.v. Energie	Verstedelijking en verduurzaming combineren: energieneutraal en energiepositieve woningen. Woningbouw inzetten om energietransitie vooruit te helpen. Momenteel verdiept de regio dit thema. Aangesloten wordt bij leidende principes uit de RES'en in de regio.
Programma Circulaire Economie	Inzetten op circulaire bedrijvigheid

De Verstedelijkingsstrategie Regio Groningen-Assen is een integrale visie op het hele gebied. Er is daarom met veel nationale programma's een verband. Het gebied betreft zowel stedelijk als landelijk gebied.

Ontwikkelprincipes die van belang zijn voor de ruimtelijke puzzel

Er zijn 7 ontwikkelprincipes benoemd. Zie 'Verstedelijkingsstrategie Regio Groningen-Assen: Compleet Coöperatief en Complementair', pag. 13.

1. Bestaand stedelijk gebied versterken
2. Agglomeratiekracht vergroten
3. Polycentrische ontwikkeling stimuleren
4. Mobiliteit in balans
5. Proportioneel en passend
6. Hefboom voor herstructurering
7. Samenwerken aan een duurzame regio

n.a.v. verdere verdieping van thema's groen, werk, energie en mobiliteit kunnen ontwikkelprincipes nog worden aangepast/aangevuld.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

De verstedelijkingsstrategie vraagt op de volgende drie onderdelen nog een check/nader uitwerking mede in relatie tot de nationale programma's op die onderdelen: werken, groen en energie. Ruimtelijke schuurpunten volgen mogelijk nog uit nadere uitwerking hiervan.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Dit ligt er, in de vorm van de 'Verstedelijkingsstrategie Regio Groningen-Assen: Compleet Coöperatief en Complementair'. En wordt nog aangescherpt op thema's werken, groen, energie en mobiliteit. Ook worden al belangrijke vervolgstappen gezet in de Uitvoeringsstrategie en investeringsstrategie.

Mijlpalen

Belangrijke (reeds geplande) mijlpalen t/m juli '23:

In BO Leefomgeving van juni 2022 is afgesproken:

- De gezamenlijk opgestelde Verstedelijkingsstrategie Groningen-Assen 2040 nader uit te werken op bovenstaande 3 onderdelen;
- Een gezamenlijke uitvoeringsstrategie (programmering en fasering) op te stellen;
- Te komen tot Rijk en Regio afspraken ten aanzien van:
 - a. Inzet van middelen uit budgetten Rijk-Regio die bijdragen aan de strategie;
 - b. Aanpak belemmeringen;
 - c. Monitoring van de realisatie.

Het voornemen is om in het BO MIRT van november 2022 om besluiten te nemen over de verdere doorontwikkeling van Uitvoeringsstrategie, over 2e tranche versnellingsafspraken woningbouw, grootschalige woningbouwlocaties en verdere Rijk-regio afspraken over het vervolg. In 2023 wordt vaststelling ontwikkelperspectief en uitvoeringsagenda + regionale investeringsagenda voorzien.

Welke afspraken zijn al gemaakt en met wie en op welke tafels:

De versnellingsafspraken woningbouw en de daarbij behorende mobiliteitsinvesteringen; op BO Leefomgeving van juni

Uitvoeringskracht

Bezien inzet van RVB en SBB. Prorail en RWS reeds betrokken. Menskracht, stroomlijnen van complexe juridische processen, investeringsgelden. Continuering van de samenwerking met het rijk en de inzet van de departementen IenW, BZK, LNV en BZK in het bijzonder. Bij knelpunten snel kunnen handelen en de koppeling met de nationale programma's te leggen.

Aandachtspunten

Regionale omarming van de strategie middels een regionale investeringsagenda: HOE krijgt de regio de integrale aanpak van de grond in stad EN dorp. De samenhang met andere NOVEX-gebieden.

NOVEX-gebied Lelylijn

Ligging: in de provincies Groningen, Friesland, Flevoland en Noord-Holland

Andere NOVEX-gebieden die deels overlappen

- Metropoolregio Amsterdam (MRA)
- Groningen Assen
- Groningen
- Regio Zwolle

Bestuurlijke trekkers:

- **Trekkende bewindspersoon:** Staatsecretaris van IenW: Vivianne Heijnen
- **Trekkende bestuurder vanuit de regio:** Commissaris van de Koning in Groningen, Rene Paas is coördinerend bestuurder/ambassadeur

Fase waarin het NOVEX-gebied zich bevindt

Focus op ontwikkelperspectief

Achtergrondinformatie

In het Coalitieakkoord is afgesproken om uit te werken hoe de Lelylijn kan bijdragen aan versterking van de economie van het Noorden, de ontsluiting van nieuw te ontwikkelen woningbouwgebieden en betere internationale treinverbindingen met het noorden van Duitsland. Deze ontwikkelingen zijn in navolging van het Deltaplan voor het Noorden. Gestart wordt met het MIRT-onderzoek voor de Lelylijn. Dit onderzoek moet de basis vormen voor een nog deze kabinetsperiode te nemen (go/no go) Startbeslissing voor een MIRT-verkenning.

Beschikbare documenten

- [Deltaplan voor het Noorden](#)
- [Uitkomsten BOL + bestuurlijke afspraken Lelylijn](#)

Hoofdopgave

Het onderzoek richt zich op de Lelylijn als backbone van de ontwikkeling van het noordelijk deel van Nederland om te komen tot -economische structuurversterking, de verstedelijkingsopgave en verbetering van de bereikbaarheid.

Meekoppelende opgaven

Onderzocht worden de effecten van mogelijke combinatie met de aanleg van de Nedersaksenlijn, verbetering van onderdelen van het bestaande spoor en internationale aantakking richting Duitsland onderzocht. Dit in samenhang met economische structuurversterking en de verstedelijkingsopgave.

In de Analyse Deltaplan deel B is naast de maatschappelijke kosten-batenanalyse, ook gekeken naar de brede welvaartsaspecten, zoals natuur en milieu, kwaliteit van onderwijs en gezondheidszorg, gezondheid, welbevinden en veiligheid. Het vervolg vraagt om nader onderzoek naar mogelijke contouren van een economisch programma en de interactie hiervan met het spoorpakket. Zonder zo'n programma is het onwaarschijnlijk dat er voldoende gevarieerde werkgelegenheid ontstaat.

Belangrijkste nationale programma's

Nationale programma's	Bijdrage vanuit NOVEX-gebied Lelylijn
MIRT	NOVEX-gebied Lelylijn wordt gedaan in de vorm van een MIRT-onderzoek waarin integraal naar wonen, werken en mobiliteit wordt gekeken.
Programma Woningbouw	Onderzocht wordt welk woningbouwprogramma gekoppeld kan worden aan de realisatie van de Lelylijn. Het Deltaplan schetst de mogelijkheid om naast een min of meer autonome groei van 100.000 woningen, nog eens 220.000 woningen extra te bouwen. Een extra vraag tussen de 25 duizend en 75 duizend

	extra woningen ligt meer in de lijn van recente trends en ontwikkelingen.
Water en bodem sturend	Water en bodem zijn als sturende principes benoemd voor het MIRT-onderzoek Lelylijn.
NPLG	Moet nog uitgewerkt worden
Programma Energie Hoofdinfrastructuur (PEH)	Moet nog uitgewerkt worden
Programma Werklocaties, Ruimte voor Economische Activiteit	Moet nog uitgewerkt worden

Ontwikkelprijncipes

Water en bodem zijn als sturende principes benoemd voor het MIRT-onderzoek Lelylijn.

Ruimtelijke schuurpunten en kansen

Binnen het MIRT-onderzoek moeten o.a. keuzes gemaakt worden ten aanzien van tracé en stations. Deze hebben een wisselwerking met het woningbouwprogramma en mogelijk ook het economische programma dat gekoppeld kan worden aan de Lelylijn.

Beeld bij het ontwikkelperspectief

Het Ontwikkelperspectief Lelylijn moet nog in zijn geheel opgesteld worden. Hierbij kan wel gebruik gemaakt worden van de provinciale arrangementen en bestaande verstedelijkingsstrategieën, zoals die voor de Regio Groningen Assen. De ambitie is om in juli 2023 een eerste schets te hebben.

Mijlpalen

Het MIRT-onderzoek Lelylijn moet de basis vormen voor een nog deze Kabinetsperiode te nemen (go/no go) Startbeslissing voor een MIRT-verkenning.

Afspraken die al gemaakt zijn en met wie en op welke tafels

Op het BO Leefomgeving zijn afspraken gemaakt over de scope van het MIRT-onderzoek Lelylijn die nader uitgewerkt worden ten behoeve van het 1e bestuurlijke overleg Deltaplan in oktober. Rijk en regio zetten hiervoor een gezamenlijke werkorganisatie op, waarbinnen ook de verstedelijkingsopgave (woningbouw & economie) worden uitgewerkt. Voor de bestuurlijke aansturing wordt een Bestuurlijk Overleg Deltaplan ingesteld met bestuurlijke vertegenwoordiging vanuit de drie departementen (IenW, BZK & EZK) en de betrokken regionale overheden. Hierbij wordt aangesloten op de MIRT-cyclus.

Uitvoeringskracht

Binnen de werkorganisatie voor het MIRT-onderzoek zal beschikbare kennis vanuit de departementen ten aanzien van OV, woningbouw en economie ingebracht moeten worden. Momenteel wordt gewerkt aan een schets van deze werkorganisatie op basis waarvan een meer precieze behoefte geformuleerd kan worden.

Aandachtspunt

Doordat het gebied zich strekt door 4 provincies en raakvlak heeft met 4 andere NOVEX-gebieden, vraagt de coördinatie hiertussen extra aandacht.

BIJLAGE 4 – Vragen per provincie

Hieronder staat per provincie een korte beschrijving van de ruimtelijke opgaven, belangrijkste al lopende trajecten en provinciespecifieke aandachtspunten die volgen uit de in dit startpakket beschreven nationale opgaven.

Provincie Fryslân

Fryslân heeft te maken met verzilting in de kuststrook door een combinatie van bodemdaling, zeespiegelstijging en droogteperioden. Ook speelt in Fryslân verdroging van natuur- en landbouwgebieden, afname van biodiversiteit en er is sprake van een grote afhankelijkheid van de zoetwatervoorraad vanuit het IJsselmeer. Het huidige energiesysteem loopt tegen zijn grenzen aan. Een toenemende vraag, bijvoorbeeld in verband met meer en grotere bedrijven rond circulaire economie, kan zonder aanvullende maatregelen niet worden opgevangen. Ook het toenemende aanbod van duurzame energie is binnen het huidige systeem niet altijd op te vangen. De bereikbaarheid vanuit de Randstad, een afnemende beroepsbevolking, de terugloop van voorzieningen in kleine dorpen, transformatie en nieuwbouwopgaven in de steden en grotere kernen vragen om een gezamenlijke aanpak. Tegen deze achtergrond wordt gewerkt aan een verkennend MIRT-onderzoek Lelylijn. Onderdeel is een ontwikkelingsperspectief voor het NOVEX-gebied Lelylijn.

De provincie draagt tot 2030 met 17.500 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave. In de provincie zijn geen grootschalige nationale bouwlocaties en verstedelijkingsopgaven zoals elders in het land, maar op een aantal plaatsen zal flink worden bijgebouwd. Bijvoorbeeld in het spoorzonegebied Leeuwarden. Op langere termijn kan mogelijk worden voorzien in extra woningen in Heerenveen, Drachten en Leeuwarden, gekoppeld aan een Lelylijn.

Belangrijkste lopende trajecten

- De provinciale Omgevingsvisie, *De Romte Diele*, is op 23 september 2020 door Provinciale Staten vastgesteld;
- NOVEX-gebied Lelylijn;
- In 2020 en 2021 hebben Rijk en de drie Noordelijke provincies gewerkt aan de Omgevingsagenda voor het Noorden. De adviezen en leerervaringen worden ingebracht voor de ruimtelijke arrangementen voor de drie provincies.
- Fries Veenweideprogramma 2021-2030

Specifieke aandachtspunten voor Fryslân vanuit de nationale opgaven

- De kansen die de Lelylijn biedt voor verstedelijking in de provincie, inclusief een goede balans tussen wonen en werken en de positie in het stedelijk netwerk Nederland, waaraan gezamenlijk wordt gewerkt in NOVEX-gebied Lelylijn.
- Versterken van de Natura 2000 gebieden op de hoge zandgronden i.r.t. stikstofopgave en opgaven voor water en bodem.
- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem in veenweidegebieden en de verziltende kustgebieden.
- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, hier specifiek de richtinggevende uitspraken voor het IJsselmeer.

Provincie Groningen

In de Groningse kuststrook speelt verzilting, door een combinatie van bodemdaling, zeespiegelstijging en droogteperioden. Ook heeft Groningen te maken met verdroging van natuur- en landbouwgebieden, afname van biodiversiteit. Groningen kent beperkt stikstofgevoelige natuurgebieden, maar heeft wel een ontwikkelopgave naar robuuste natuur. De provincie kan een bijdrage leveren aan de CO₂-reductie via vastlegging (landbouw, veenweide, bodem, nieuwe natuurgebieden). De zeehavens van Delfzijl en de Eemshaven spelen een hoofdrol in de energietransitie en chemie. De aanleg van windparken, zonnevelden en de havenontwikkelingen vraagt om een zorgvuldige afweging van de effecten op de ruimtelijke kwaliteit en het zorgdragen van betrokkenheid en eigenaarschap bij de bewoners van Groningen en het behoud van karakteristieke landschappen.

Groningen heeft te maken met een afnemende beroepsbevolking, terugloop van voorzieningen in kleine dorpen, transformatie en nieuwbouwopgaven in de steden en grotere kernen. De stad Groningen is het stedelijke centrum van het Noorden. Groningen wil de bereikbaarheid verbindingen van en naar de Randstad, Duitsland en Oost-Nederland verbeteren. In dit kader is het NOVEX-gebied Lelylijn relevant. Groningen draagt met 28.359 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave.

Belangrijkste lopende trajecten

- De provincie Groningen zit nog midden in het maakproces van de eigen omgevingsvisie. Een Koersdocument is in september in de Provinciale Staten vastgesteld;
- Deltaplan Noord-Nederland: woon- en werkopgave, MIRT-onderzoek voor NOVEX gebied Lelylijn;
- NOVEX-gebied Groningen: Hier is sprake van stapeling van opgaven (energietransitie, innovatieve economie, toekomstbestendige landbouw, krimp en groei) in combinatie met de urgentie van de versterkingsopgave;
- NOVEX-Verstedelijkingsgebied Groningen-Assen: Versterking van de leefbaarheid in de hele regio door bouw van woningen en realiseren van werkgelegenheid.
- In 2020 en 2021 hebben Rijk en de drie Noordelijke provincies gewerkt aan de Omgevingsagenda voor het Noorden. De adviezen en leerervaringen worden ingebracht voor de ruimtelijke arrangementen voor de drie provincies.
- Momenteel is Eemshaven nog één van de drie waarborglocaties voor kernenergie. Tijdens een Wetgevingsoverleg op 4 maart 2021 is een motie van Tweede Kamerlid Beckerman¹ aangenomen die uitspreekt dat Eemshaven als waarborglocatie geschrapt moet worden. Het kabinet is daarom in ieder geval voornemens Eemshaven als waarborglocatie uit het wettelijk kader te schrappen.² Dit traject zal komende periode vorm krijgen.

Specifieke aandachtspunten voor Groningen vanuit de nationale opgaven

- De ontwikkeling van de Eemshaven tot industrie- en energiecluster van Europese betekenis en daarmee samenhangende opgaven voor o.a. (energie-)infrastructuur en datacenters, rekening houdend met de beschikbare milieugebruiksruimte en omgevingskwaliteit.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven in het NOVEX-gebied Groningen-Assen na 2030 en de kansen die de Lelylijn daarvoor biedt.
- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem onder andere in de verziltende kustgebieden.

¹ Kamerstuknummer 35 603, nr. 51

² Op deze manier wordt invulling gegeven aan de motie Beckerman (Kamerstuknummer 35 603, nr. 51) en de motie Sienot en Mulder (Kamerstuknummer 35 603, nr. 59)

Provincie Drenthe

Gezien de ligging en kenmerken van het Drents Plateau is voor Drenthe een belangrijke rol weggelegd bij de klimaatadaptatie in combinatie met andere opgaven, zoals bijvoorbeeld grootschalige opvang en zoet(grond)waterbuffers in combinatie met natuurontwikkeling. Aandachtspunt is het verduurzamen van de landbouw, het voorkomen van te grote stikstofuitstoot op de (kwetsbare) natuur en ook het watergebruik van de landbouw, gezien de voor droogtegevoelige ondergrond en het belang van het Drents Plateau voor de omliggende gebieden.

Nieuwe vormen van energieopwekking, zoals zonnevelden en windparken vragen om een zorgvuldige afweging van de effecten op de ruimtelijke kwaliteit en zorg voor betrokkenheid en eigenaarschap bij de bewoners. Naast enkele grote internationale bedrijven, met name in Emmen, zijn vooral het MKB, de landbouw, recreatie en toerisme bepalend voor de Drentse economie. De natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten bieden potentie voor het versterken van recreatie en toerisme en bijbehorende werkgelegenheid. Het industriecluster Emmen biedt op termijn kansen voor circulaire economie. Drenthe draagt met 13.631 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave. De verstedelijkingsopgave in Drenthe is daarmee beperkt van omvang. Drenthe is een belangrijke leverancier voor drinkwater, onder andere voor de stad Groningen. Deze functie staat onder druk door toenemende verdroging en grondgebruik.

Belangrijkste lopende trajecten

- Op 10 mei 2022 hebben Gedeputeerde Staten van Drenthe ingestemd met de ontwerpactualisatie Omgevingsvisie *Drenthe 2022* en besloten deze vrij te geven voor zienswijzen;
- NOVEX-gebied Groningen-Assen;
- NOVEX-gebied Zwolle;
- In 2020 en 2021 hebben Rijk en de drie Noordelijke provincies gewerkt aan de Omgevingsagenda voor het Noorden. De adviezen en leerervaringen worden ingebracht voor de ruimtelijke arrangementen voor de drie provincies.

Specifieke aandachtspunten voor Drenthe vanuit de nationale opgaven

- Hoe om te gaan met het water- en bodembeheer in de veengebieden in relatie tot de landbouwfunctie.
- De toekomst van het industriecluster Emmen en de transitie hiervan naar circulaire economie en duurzame energie, inclusief de benodigde ruimte hiervoor.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven in het NOVEX-gebied Groningen-Assen en NOVEX-gebied Regio Zwolle na 2030 en de kansen die de Lelylijn daarvoor biedt.

Provincie Noord-Holland

In Noord-Holland (Noord) is het van belang kwetsbare veenweidelandschappen te beschermen, te zorgen voor voldoende zoetwater, ruimte te maken voor natuur en recreatie en toekomstbestendige landbouw te stimuleren. In de regio is er ook noodzaak voor het vergroten van de waterbergingscapaciteit. In het Noordzeekanaalgebied spelen transitie naar een circulaire economie en de ontwikkeling van een energiecluster. Hier komt windenergie aan land en is ruimte voor opslag. In dit gebied raken ruimte voor de circulaire economie, industrie, logistiek en het verstedelijkingsopgave elkaar.

Noord-Holland draagt met 183.600 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. Voor de wat langere termijn wordt er in de Metropoolregio Amsterdam ruimte gezocht voor de bouw van ca. 230.000 woningen.

Belangrijke lopende trajecten

- Omgevingsvisie *NH2050*, vastgesteld op 9 november 2018;
- NOVEX-gebied MRA: Verstedelijkingsconcept 2050, Metropool van grote klasse met menselijke maat, 3 november 2021;
- NOVEX-gebied Amsterdam Noordzeekanaalgebied, Visie NZKB 2040;
- NOVEX-gebied Groene hart: provinciegrens overstijgende opgave. Afwegingsvragen over water/bodem, landbouw, energie, wonen en economie;
- NOVEX-gebied Schipholregio, Bestuursakkoord getekend in oktober 2022.

Specifieke aandachtspunten voor Noord-Holland vanuit de nationale opgaven

- De samenhangende opgaven voor water, bodem, natuur en landbouw in het Groene Hart waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Groene Hart.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied MRA.
- De verdere ontwikkeling van het Noordzeekanaalgebied tot industriecluster van nationale betekenis, de omschakeling daarbinnen naar een circulaire economie en duurzame energie en de ruimte en (energie-)infrastructuur die daarvoor nodig is, waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Noordzeekanaalgebied.
- De opgave voor een verbetering van de leefomgevingskwaliteit in relatie tot de toekomst van Schiphol in de regio rond Schiphol, waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Schiphol.
- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem in de verziltende kustgebieden en grote droogmakerijen, ook in samenhang met de verstedelijkingsdruk in deze provincie.
- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, hier specifiek de richtinggevende uitspraken voor het IJsselmeer.
- Instandhouding van de uitzonderlijke universele waarden van de werelderfgoedgebieden Waddenzee, Droogmakerij Beemster, Grachtengordel van Amsterdam en de Hollandse Waterlinies.

Provincie Flevoland

De landbouw – overwegend akkerbouw - in Flevoland zal een belangrijke rol blijven spelen in de voedselvoorziening. Bodemdaling, water (kwaliteit en kwantiteit) en verzilting zal in delen van de Flevolandse polders het proces richting meer duurzame vormen van landbouw moeten versnellen. Het strategisch belang van de zoetwatervoorraad van het Markermeer is groot en moet worden beschermd. In de weidse polders is de opwek van (wind)energie goed te combineren met landbouw en kan de inzet van zonne-energie fors toenemen mits passend in de ruimtelijke voorkeursvolgorde uit de NOVI. Dit vraagt wel om tijdig meegroeien van de energie-infrastructuur.

Door de geografische ligging, onderdeel van de Metropoolregio Amsterdam en schakelpunt met regio's Zwolle, Noord-Nederland en Utrecht, kan de provincie een belangrijke rol vervullen in de nationale verstedelijkingsopgave, met nieuwe woningen en meer werkgelegenheid. Flevoland draagt met 39.193 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. Aandachtspunten daarbij zijn het gelijktijdig geleiden van de mobiliteit en meegroeien van de voorzieningen.

Belangrijkste lopende trajecten

- De Omgevingsvisie FlevolandStraks, is op 8 november 2017 door Provinciale Staten vastgesteld;
- NOVEX-gebied MRA: Verstedelijkingsconcept 2050, Metropool van grote klasse met menselijke maat, 3 november 2021;
- NOVEX-gebied Lelylijn: coalitieakkoord, MIRT-onderzoek, wisselwerking ov-infrastructuur en verstedelijking;
- NOVEX-gebied Regio Zwolle: Een klimaatadaptieve toekomst voor Regio Zwolle, in concept;
- Strategische Agenda Flevoland, versie 1.0 22 juni 2022: proeve van ontwikkelingsperspectief en te maken afspraken Rijk-regio in het ruimtelijk domein.

Specifieke aandachtspunten voor Flevoland vanuit de nationale opgaven

- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem in de grote droogmakerijen, ook in samenhang met de verstedelijkingsdruk en de opwek van duurzame energie in deze provincie.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in de NOVEX-gebieden MRA en Lelylijn, specifiek aandachtspunt daarbij is voor deze provincie een goede balans tussen wonen en werken.
- Invulling geven aan de vraag van Defensie naar een nieuwe kazernelocatie, mede als versterkingsimpuls voor de regionale werkgelegenheid.
- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, hier specifiek de richtinggevende uitspraken voor het IJsselmeer.

Provincie Utrecht

In Utrecht zijn de opgaven ten aanzien van water en bodem sterk gerelateerd aan de verstedelijkingsopgave. Zowel voor wat betreft de woningbouwopgave en het klimaatbestendig maken van steden als voor het vergroten van de recreatieve functie van het buitengebied. Ook de stikstofproblematiek raakt in deze provincie aan de woningbouw. Er is behoefte aan een nieuw perspectief op het Groene Hart, waarin samengewerkt moet worden met de andere provincies. Tegelijk is het behoud van de waardevolle landschappen UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinies en Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug een belangrijke opgave.

Utrecht is de nationale draaischijf voor spoor en wegverkeer en scheepvaart. Het Amsterdam-Rijnkanaal is tevens van belang voor de zoetwatervoorziening van West-Nederland. Hier liggen opgaven voor voldoende capaciteit. De elektriciteitsinfrastructuur is niet toegerust op de toename van inwoners en arbeidsplaatsen. Van belang is verdere ontwikkeling van de economische clusters Life sciences & health, Earth/sustainability, Media/tech en Agrifood. In Utrecht vraagt de snelle groei van de stad in inwoners en aantal banen om investeringen in openbaar vervoer. Utrecht draagt met 83.500 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030.

Belangrijkste lopende trajecten

- De *Omgevingsvisie provincie Utrecht* is op 1 april 2021 in werking getreden.
- Perspectief Groene Hart 2040 (2017);
- NOVEX-gebied Groene hart: provinciegrens overstijgende opgave. Afwegingsvragen over water/bodem, landbouw, energie, wonen en economie;
- NOVEX-gebied Utrecht-Amersfoort: woningbouw en stedelijke ontwikkeling;
- Ontwikkelperspectief 'Utrecht Nabij', vastgesteld in het BO MIRT Noordwest van 25 november 2020;
- Ontwikkelbeeld 'Regio Amersfoort Centraal!', vastgesteld door Provinciale Staten op 17 november 2021;
- Verstedelijkingsconcept Arnhem-Nijmegen-Foodvalley, vastgesteld door Provinciale Staten op 17 november 2021.

Specifieke aandachtspunten voor Utrecht vanuit de nationale opgaven

- De samenhangende opgaven voor water, bodem, natuur en landbouw in het Groene Hart waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Groene Hart.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied MRU (voor de regio's Utrecht en Amersfoort) en NOVEX-gebied Arnhem-Nijmegen-Food Valley (voor het deel van de Food Valley dat in de Provincie Utrecht ligt).
- Het verzilveren en in standhouden van de universele waarden van UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinie en de Neder-Germaanse Limes.

Provincie Zuid-Holland

Er is behoefte aan een nieuw perspectief op het Groene Hart, waarin provinciegrensoverschrijdende samenwerking van belang is. Het in stand houden van de polders in de huidige vorm staat onder druk. Een transformatie van de polders naar een meer robuust landgebruik vraagt om een aanpak vanuit de zoetwateropgave, klimaat (CO2 reductie) en de kwaliteit van het landschap. De aanlanding van windenergie op de Maasvlakte zorgt voor een nieuwe ruimtevrager in de vorm van energieopslag. In het havengebied van Rotterdam ligt een aantal complexe opgave (stikstof, geluid en grondstoffen- en energietransitie) die integraal worden opgepakt met als doel behoud en versterking van het Rotterdams Havencomplex.

Bij elkaar vormt de Zuidelijke Randstad het grootste verstedelijkte gebied van ons land. Zuid-Holland draagt met 235.460 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. De verstedelijkingsopgave is navenant groot. Versterking van het openbaar vervoer en beschikbaarheid van voldoende drinkwater zijn hiervoor randvoorwaarden. De kwaliteit van het groen in de stad en de verbondenheid met het buitengebied is een punt van aandacht.

Belangrijkste lopende trajecten

- De Omgevingsvisie Zuid-Holland en het Omgevingsprogramma zijn resp. in 2019 en 2021 vastgesteld;
- NOVEX-gebied Zuidelijke randstad: lopend gebiedsprogramma (Programma Move);
- Verstedelijkingsakkoord met afspraken over 170.000 woningen langs de Oude Lijn;
- NOVEX-gebied Groene hart: provinciegrens overstijgende opgave. Afwegingsvragen over water/bodem, landbouw, energie, wonen en economie;
- NOVEX-gebied Rotterdamse haven: energie- en grondstoffen- transitie vraagt (tijdelijk) extra ruimte in de zeehavens. Woningbouwopgave Rotterdam kan niet los worden gezien van de havenontwikkeling;
- Gebiedsuitwerking Kust en Voordelta: Hollandse Duinen, Monding Haringvliet. Verbinding met het gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta en de gebiedsplannen van het NPLG;
- Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta: uitgewerkte ambitie om in 2050 voorbereid te zijn op de gevolgen van klimaatverandering; om veilig en klimaatbestendige, ecologisch veerkrachtige, economisch vitale delta.

Specifieke aandachtspunten voor Zuid-Holland vanuit de nationale opgaven

- De samenhangende opgaven voor water, bodem, natuur en landbouw in het Groene Hart, waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Groene Hart.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven (zoals kwaliteit van het groen in de stad en de verbondenheid met het buitengebied), waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Zuidelijke Randstad.
- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied op de kleigronden (Zuid-Hollandse Delta) en i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem in de veenweidegebieden en de niet-grondgebonden landbouw in de glastuinbouwgebieden. Dit ook in samenhang met de verstedelijkingsdruk in deze provincie.
- De doorontwikkeling van het Rotterdams havengebied tot energie- en industriecluster van internationale betekenis, inclusief de vraagstukken rond de transitie naar een circulaire economie en de verduurzaming van de energievoorziening, waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Rotterdamse haven. Waarbij de Maasvlakte I wordt gezien als redelijk alternatief voor de procedure van twee nieuwe kerncentrales.

Provincie Zeeland

De landbouwsector is in Zeeland veruit de grootste grondgebruiker. Zeeland streeft naar een toekomstbestendige landbouw vanuit een gebiedsgerichte aanpak. Hierbij staan grote opgaven ten aanzien van verzilting, klimaatverandering, biodiversiteit en stikstof centraal. Het North Sea Port District bij Vlissingen is economisch gezien van nationaal belang. Om dit cluster te versterken moet gewerkt worden aan de ontbrekende schakels in ondergrondse en bovengrondse infrastructuur, zodat het een volwaardig onderdeel wordt van de nationale corridors. De ontwikkeling van de haven heeft een directe samenhang met de grote verbouwing van de woon-, en leefomgeving in de omgeving. Grensoverschrijdende samenwerking is nodig om dit gebied als één samenhangend systeem succesvol te laten groeien.

Zeeland draagt met 16.500 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. De steden Middelburg, Vlissingen, Goes en Terneuzen liggen in een gewaardeerd cultuurlandschap, met diverse culinaire en culturele stedelijke functies. Zeeland heeft een vooral een kwalitatieve woningbouwopgave, met grootschalige herstructureringen. De verbindingen naar andere stedelijke gebieden zijn kwetsbaar.

Belangrijkste lopende trajecten

- Provinciale Staten hebben op 12 november 2021 de Zeeuwse Omgevingsvisie vastgesteld.
- NOVEX-gebied North Sea Port District: verduurzaming havenindustriële complex Gent-Terneuzen-Vlissingen;
- Kust- en Voordelta. Samen aan de slag met de voordelta in Zeeland.;
- Gebiedsagenda Zuidwestelijke Delta. Uitgewerkte ambitie om in 2050 voorbereid te zijn op de gevolgen van klimaatverandering; om veilig en klimaatbestendige, ecologisch veerkrachtige, economisch vitale delta;
- Wind in de Zeilen: Compensatiepakket defensie terrein, economische structuurversterkende maatregelen;
- Zeeuws Woonbod: 16.500 woningen tot en met 2030.

Specifieke aandachtspunten voor Zeeland vanuit de nationale opgaven

- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem in de verziltende kustgebieden.
- De doorontwikkeling van het North Sea Port District tot energie- en industriecluster van (inter)nationale betekenis, gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied North Sea Port District. Waarbij er in relatie tot de energie-infrastructuur een onderzoek met bijbehorende procedure gaande is naar twee nieuwe kerncentrales in Borsele.
- De ontwikkeling van Zeeuws-Vlaanderen tot een grensoverschrijdende regio met Gent.

Provincie Overijssel

Het tegengaan van bodemdaling in de Kop van Overijssel, verdroging van de hogere zandgronden en waterveiligheid langs de IJssel en bij Zwolle zijn in deze provincie de belangrijkste opgaven rondom water en bodem. Samen met de aanpak van het stikstofprobleem vraagt dit een ingrijpende hervorming van de landbouw in Overijssel. Herstel van het bekensysteem en inrichten van overgangsgebieden rondom natuurgebieden biedt kansen voor landschapsherstel en recreatie. De bevaarbaarheid van de Twentekanalen is een opgave, zeker gezien het tekort aan zoetwater.

Overijssel draagt met 42.300 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. De verstedelijkingsopgave concentreert zich in Zwolle en de centra van de Twentse steden.

Belangrijkste lopende trajecten

- In de afgelopen maanden is door het college van Gedeputeerde Staten het Fundament vastgesteld, als basis voor een nieuwe Omgevingsvisie in het voorjaar van 2024.
- NOVEX-gebied Zwolle: het klimaatadaptief mogelijk maken van de stedelijke en economische groei van de regio met behoud en ontwikkeling van de kwaliteit van de leefomgeving en bereikbaarheid;
- Regiodeal Twente: de regiodeal kent vier actiesporen voor het versterken van de technische kracht van Twente:
 1. Meer interactie tussen bedrijven, Universiteit Twente en HBO/MBO-instellingen.
 2. Aanpakken van de mismatch op de arbeidsmarkt door binden van hoger opgeleiden.
 3. Impuls voor circulaire textiel en kringlooplandbouw door inzet van technische kennis.
 4. Strategisch benutten van de nabijheid van Duitsland.

Specifieke vragen voor Overijssel

- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem op de hoge zandgronden.
- Het verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Zwolle.
- Het versterken van de Natura 2000 gebieden i.r.t. de stikstofopgave en opgaven voor water en bodem.
- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, hier specifiek de IJssel en de relatie met het IJsselmeer.

Provincie Gelderland

In Gelderland spelen grote opgaven voor waterveiligheid in het rivierengebied en verdroging op de hogere zandgronden. Grootchalig beekdalherstel, inrichten van overgangsgebieden rondom natuurgebieden en de stikstofaanpak betekenen veel voor de landbouw in Gelderland. Stikstof heeft ook gevolgen voor de verstedelijkingsopgave rond Arnhem en Nijmegen.

Gelderland draagt met 100.000 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. Daarmee heeft Gelderland ook een flinke verstedelijkingsopgave. Ruimte hiervoor wordt gezocht op de hogere zandgronden bij de steden Arnhem en Nijmegen. De kwaliteit van het landschap als recreatiegebied kan versterkt worden op basis van bestaande cultuurhistorische kwaliteiten.

Belangrijkste lopende trajecten

- De Omgevingsvisie Gaaf Gelderland is op 19 december 2018 vastgesteld;
- NOVEX-gebied Arnhem-Nijmegen-Foodvalley: voor dit gebied is een strategie opgesteld, gericht op realisatie van 100.000 woningen tot 2040 en bijbehorende arbeidsplaatsen tot 2040. In deze strategie is natuurontwikkeling en landbouw een belangrijk onderdeel;
- NOVEX-gebied Utrecht-Amersfoort: de ontwikkeling van dit gebied zal ook tot verkeersbelasting op het provinciale wegennet in Gelderland leiden;
- Koers Ruimte en Leefomgeving: de Koers beschrijft een werkwijze voor het maken van slimme ruimtelijke keuzes, door samen met betrokkenen per gebied te kijken naar wat er kan en wat er nodig is;
- Ruimtelijk perspectief Gelderland: deze brengt scherpere in de te maken ruimtelijke keuzes en hoe dat te doen in samenhang met andere opgaven en met het oog op de kwaliteit van de leefomgeving;
- Regiodeal Achterhoek: de regiodeal richt zich op het op peil houden van het regionale woon- en leefklimaat en de economie;
- Regiodeal Foodvalley: deze regiodeal kent drie sporen:
 1. Versnelde transitie naar een toekomstbestendige, duurzame en circulaire landbouw.
 2. Transitie naar een gezondere leefomgeving en gezond voedselpatroon.
 3. Versterking van het kennis- en innovatiecluster voor landbouw, voedsel en gezondheid.

Specifieke vragen voor Gelderland

- Perspectief voor de landbouw in een vitaal landelijk gebied i.r.t. de opgaven vanuit water en bodem op de hoge zandgronden.
- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Arnhem-Nijmegen-Food Valley. Met specifieke aandacht voor het perspectief voor de landbouw i.r.t. de samenhangende opgaven voor natuur, water en bodem en verstedelijking in de Food Valley.
- Het verbeteren van de Natura 2000-gebieden i.r.t. stikstofopgave, opgaven voor water en bodem en verstedelijking, waarbij apart wordt ingezoomd op de Veluwe.
- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, hier specifiek de rivieren.
- Instandhouding van de uitzonderlijke universele waarden van de werelderfgoedgebieden Neder-Germaanse Limes en de Hollandse Waterlinies.

Provincie Noord-Brabant

Waterkwaliteit en -kwantiteit zijn in heel Brabant een grote opgave, waarbij op de zandgronden, het rivierengebied en de Zuidwestelijke Delta gekeken wordt naar oplossingen.. De aanpak voor stikstof is bepalend voor de mogelijkheden van woningbouw, economie én infra. Maar voor de landbouw zijn de gevolgen het meest ingrijpend, met name op de Peel.

Noord-Brabant speelt een toonaangevende rol op het gebied van agrofood, hightech, logistiek en industrie met onderzoeks- en kennisinstellingen, kennisintensieve bedrijven en hoogwaardige maakindustrie. Er liggen opgaven voor de verduurzaming van mobiliteit en een transitie naar circulaire economie. Mede door de positie van Noord-Brabant ten opzichte van de Randstad, Vlaamse Ruit en het Ruhrgebied is er veel bedrijvigheid in logistiek en maakindustrie, waarin opgaven liggen voor de verduurzaming van mobiliteit en een transitie naar circulaire economie. Groei van de industrie levert extra werkgelegenheid op, maar ook aandachtspunten voor externe veiligheid in de steden door het vervoer van gevaarlijke stoffen per spoor en verdozing van het landschap.

De hoofdennergie infrastructuur loopt dwars door Noord-Brabant vraagt om visie op de inpassing van 380 KV netwerk, buisleidingen en waterstof tussen de Moerdijk en Zuid-Limburg. Defensie voorziet de revitalisering van de defensieluchthaven.

Noord-Brabant bestaat uit een polycentrisch netwerk van steden en dorpen. De kwaliteiten van stad en land vullen elkaar aan. De provincie draagt met 130.600 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave tot 2030. Stedelijk Brabant groeit daarnaast ook nog met 189.000 arbeidsplaatsen. Deze groei vraagt om een schaa sprong op wonen, werken, mobiliteit en groen/blauw in Stedelijk Brabant, met name in de Brainportregio. Daarbij is de aanpak voor stikstof bepalend voor de mogelijkheden van woningbouw, economie én infrastructuur. Waarbij de gevolgen van de stikstofaanpak voor de landbouw het meest ingrijpend zijn, met name in de Peel.

Netschaarste vraagt om een structurele oplossing waarbij anticiperend op de toekomst wederkerige keuzes gemaakt moeten worden tussen de ontwikkeling van het energienetwerk en de groei van regio's zoals Eindhoven.

Belangrijkste lopende trajecten

- De *Brabantse Omgevingsvisie* is in december 2018 vastgesteld;
- NOVEX-gebied Stedelijk Brabant: ontwikkelprincipes zijn vastgesteld. Rijk en regio werken het ontwikkelperspectief uit;
- NOVEX-gebied De Peel: NPLG en transitie landbouw, in samenhang met leefbaarheid, verstedelijking, historisch cultuurlandschap en erfgoed, energietransitie en revitalisering defensie terrein. Ontwikkelperspectief door koersen per deelgebied uitwerken en koppelen aan uitvoeringsstrategie;
- Brainport Eindhoven: Rijk en regio accommoderen de schaa sprong van de Brainportregio als uitwerking van de mainportstatus. Rijk en regio stellen een strategische agenda op voor de Brainportregio. In 2022 is een verstedelijkingsakkoord gesloten tussen Rijk, provincie en Stedelijk gebied Eindhoven. Onderdeel van de schaa sprong is het infrapakket voor versnelling van de woningbouw zoals afgesproken op het BO-MIRT 2022.

Specifieke vragen voor Noord-Brabant

- De verdere ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid i.r.t. andere opgaven waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in het NOVEX-gebied Stedelijk Brabant.
- Een perspectief voor de landbouw i.r.t. de opgaven vanuit natuur en erfgoed en water en bodem in de Peel, waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in NOVEX-gebied De Peel.
- Een toekomstbestendige ontwikkeling van de goederencorridors en verdere clustering van grootschalige bedrijfsvestigingen;
- Nieuwe verbindingen voor het hoofdnetwerk van energie-infrastructuur.
- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, hier specifiek de rivieren.
- Instandhouding van de uitzonderlijke universele waarden van de Werelderfgoedgebied de Hollandse Waterlinies.

Provincie Limburg

In het Nationaal Landschap Zuid-Limburg maar ook in het landelijk gebied elders in Limburg zijn de omgevingskwaliteiten zoals grondwater, watersystemen, natuur, bodem, rust en het landschap én het erfgoed belangrijk en gaan hand in hand met de ontwikkeling van de landbouw, de vrijetijdseconomie en de steden en dorpen. In Limburg ligt er een gecombineerde opgave om verdroging tegen te gaan, waterkwaliteit te verbeteren en tegelijk het risico op overstroming langs de Maas en in de beekdalen te voorkomen. Daarmee zijn ook in het relatief hooggelegen Limburg water en bodem centraal komen te staan. In de Peel leidt dat in combinatie met de stikstofaanpak en de inrichting van overgangsgebieden rond natuurgebieden tot de noodzaak de landbouw te extensiveren. Voor opgaven rondom stikstof, wateroverlast, droogte en waterkwaliteit ligt de oorzaak van de problemen voor een belangrijk deel in het aangrenzende buitenland. Dat vraagt om samenwerking met België en Duitsland. Die samenwerking biedt ook kansen, bv op het gebied van energie en de transitie naar een circulaire economie.

Chemelot in Zuid-Limburg is een sterk industrieel cluster dat de transitie moet maken naar een duurzame en circulaire chemische sector. Hierbij hoort de inzet van duurzame energie- en grondstoffen. Daarbij hoort een aansluiting op de hoofd- energiesystemen. Het Rijk heeft uit het groeifonds bijgedragen aan de Einstein telescope in Zuid-Limburg. Dit beperkt de mogelijkheden voor windenergie, omdat dit te veel trillingen oplevert die de metingen van de telescoop beïnvloeden. Limburg draag met 26.550 woningen bij aan de nationale woningbouwopgave. Er ligt verder een flinke verduurzamingsopgave en grote opgave voor herstructurering van de bestaande woningvoorraad zoals in delen van de Mijnstreek. Grensoverstijgende ruimtelijk-economische ontwikkeling biedt kansen voor het versterken van de leefbaarheid en economische ontwikkeling.

Belangrijkste lopende trajecten

- De Omgevingsvisie Limburg is 1 oktober 2021 vastgesteld door Provinciale Staten, als eerste stap richting aanscherping van de POVI zijn ontwerpende onderzoeken gestart in en met de drie Limburgse regio's.
- NOVEX-gebied Zuid-Limburg: beschermen en versterken hoogwaardig en uniek Limburgs cultuurlandschap in samenhang met klimaatopgave en NPLG. Verbeteren leefbaarheid steden en versterken stedelijk netwerk en agglomeratiekracht. Verduurzamen Chemelot. Beide in grensoverschrijdend perspectief.;
- NOVEX-gebied De Peel: NPLG en transitie landbouw, in samenhang met leefbaarheid, verstedelijking, historisch cultuurlandschap en erfgoed, energietransitie en revitalisering defensie terrein. Ontwikkelperspectief door koersen per deelgebied uitwerken en koppelen aan uitvoeringsstrategie;
- Beleidstafel wateroverlast en hoogwater.

Specifieke vragen voor Limburg

- De ruimte die nodig is voor het hoofdwatersysteem, specifiek de rivieren.
- Robuust watersysteem op de hoge zandgronden in samenhang met verstedelijkingsopgaven op Noord- en Midden-Limburg
- Een toekomstbestendige ontwikkeling van de goederencorridors en verdere clustering van grootschalige bedrijfsvestigingen;
- Nieuwe verbindingen voor het hoofdnetwerk van energie-infrastructuur.
- Een perspectief voor de landbouw i.r.t. de opgaven vanuit natuur, erfgoed en water en bodem in de Peel, waar gezamenlijk aan wordt gewerkt in NOVEX-gebied De Peel.
- De doorontwikkeling van Chemelot tot chemiecluster van (inter)nationaal belang, de transitie naar circulair en duurzame energie en de benodigde (energie-)infrastructuur en milieuruimte.
- De positie van Zuid-Limburg in het Europese netwerk van de kenniseconomie rond Maastricht, Aken en Luik;
- Specifiek voor Zuid Limburg de samenhangende opgave tussen water- en bodem, erosie, landbouw en natuur.

BIJLAGE 5 - Afspraken over de basisset ruimtelijke data, ex ante analyse en het ruimtelijk voorstel

Inleiding

Het is belangrijk dat de ruimtelijk voorstellen van de verschillende provincies vergelijkbaar en optelbaar zijn. Ook moet in het voorstel duidelijk zijn welke ruimtelijke data als bronmateriaal zijn gebruikt en welke definities en eenheden de provincie gehanteerd heeft bij het opstellen van het aanbod, zodat de opbouw van het aanbod herleidbaar is.

De reden hiervoor is dat door de departementen straks bepaald zal moeten worden of de inspanningen van de afzonderlijke provincies optellen tot een landelijk beeld waarmee de doelen uit de nationale programma's dichterbij komen. Vergelijkbaarheid is ook nodig omdat het Planbureau voor de Leefomgeving het ruimtelijk voorstel van de provincies ex ante zal analyseren op de bijdrage aan de NOVI-doelen. Tenslotte is het provinciale voorstel straks de basis voor een ruimtelijk arrangement, waarin Rijk en provincies afspraken maken over de ruimtelijke inpassing van rijksopgaven. Ook in dat proces moet duidelijk zijn op welke bronnen en definities het provinciale voorstel gebaseerd is.

Ex ante analyse

De in het startpakket opgenomen aangescherpte en/of toegevoegde nationale doelen worden opgenomen in het overzicht van nationale beleidsdoelen. Daarmee blijft de doelenset in de ex ante analyse (vooruit kijken) en de monitor NOVI (terugkijken) inhoudelijk gekoppeld. Vervolgens zullen Rijk en provincies afspraken maken over de te door provincies te leveren informatie en data opdat het PBL uitspraken over het doelbereik op nationaal niveau kan doen. Tijdens de door BZK te organiseren ateliers zullen voorstellen besproken worden en afspraken voorbereid. De afspraken kunnen gedurende het proces, gekoppeld aan de drie ijkmomenten, bijgesteld worden.

Basisset ruimtelijke data

Het Rijk en provincies hebben in goed overleg een niet-limitatieve basisset aan ruimtelijke data samengesteld. Deze data gelden als basis voor de uitwerking van ruimtelijke opgaven. Het betreffen 1) datasets die de feitelijke situatie laten zien, 2) datasets met wettelijke kaders en gebiedscategorieën, 3) datasets met vastgestelde beleidskaders en gebiedscategorieën en 4) enkele waardevolle landelijke kenniskaarten. Gezien de verschillen in de aard en de concreetheid van de opgaven zijn voor sommige programma's meer of juist minder datasets geselecteerd. Nadere toelichting op en nieuws over de basisset worden via de website denationaleomgevingsvisie.nl kenbaar gemaakt.

Beheer basisset

Het ministerie van BZK beheert de samenstelling van de basisset. In overleg kunnen partijen besluiten tot aanpassingen van deze set, bijvoorbeeld in het geval er aanvullende informatie beschikbaar komt of zich tijdens het proces of de ijkmomenten nieuwe behoeften voordoen. Vaststelling van wijzigingen sluit aan op logische momenten in werkwijze en proces zoals beschreven in deel 2. De bronhouders van een dataset blijven vanzelfsprekend zelf verantwoordelijk voor het beheer van de dataset zelf.

Ontsluiting

De data uit de basisset worden zoveel als mogelijk als open data beschikbaar gemaakt en zijn laagdrempelig via het Nationaal Geo Register (NGR, nationaalgeoregister.nl) vindbaar. Tenzij partijen andere afspraken overeenkomen, blijven de vigerende gebruiksvoorwaarden voor de ontsloten datasets van kracht.

Kosten

BZK draagt de kosten voor het Nationaal Geo Register. De kosten voor het beheer van de datasets uit de basisset inclusief de registratie in het NGR zijn en blijven voor de bronhouder. Waar er behoefte ontstaat aan de ontwikkeling van nieuwe datasets of in het geval zich andere kosten voordoen, maken partijen hier nadere afspraken over.

Spelregels

1. Registreer metadata in het Nationaal Geo Register

Bronhouders van de datasets die deel uitmaken van de basisset publiceren de metadata van hun dataset vast in het NGR. Door middel van het toevoegen van het trefwoord 'basisset NOVEX' maken bronhouders duidelijk dat een dataset tot de basisset behoort.

2. Pas-toe-of-leg-uit

Voor de basisset geldt voor zowel het Rijk als de provincies het pas-toe-of-leg-uit-principe. Partijen gebruiken zo veel als mogelijk de data uit de overeengekomen set als basis voor ten minste de provinciale uitwerking, de ontwerpateliers en de door het programma MooiNL te ontwikkelen toekomst- en handelingsperspectieven. Afwijkingen van deze basisregel zijn gemotiveerd mogelijk en worden met vermelding van minimaal de naam en vindplaats van de dataset vastgelegd.

3. Verantwoord gebruikte data

Partijen voegen bij de oplevering van het ruimtelijk voorstel en eerdere tussenresultaten een overzicht van de gebruikte datasets mee. Dit kunnen zowel data uit de basisset als uit aanvullende datasets zijn. Partijen leggen verder vast op basis van welke analyses en selecties zij tot hun resultaat gekomen zijn, zodat bij vragen op een later moment een toelichting kan worden gegeven. Gezien de verschillen in werkwijzen, maken we op dit moment geen afspraken over de wijze van vastlegging.

4. Kom afspraken over nadere randvoorwaarden aan het ruimtelijk voorstel overeen

Rijk en provincies maken voor zo ver mogelijk en gewenst in goed overleg afspraken over de vorm van het provinciale kaartbeeld en de onderliggende datasets. Partijen verwachten niet-limitatief afspraken te maken over aspecten:

- Gebruikte definities;
- Representatietype (raster of vector) en objecttypes (punten, lijnen, vlakken);
- Indicatoren voor de te bereiken Rijksdoelen in 2030 en 2050;
- Legendaeenheden en schaalniveau;
- Metadata;
- Bestandsformaten;
- Ontsluiting.

De noodzaak om deze afspraken te maken, geldt met name voor die opgaven en programma's waar zich de meeste kansen en knelpunten voordoen. Vooral daar moet immers de provinciale voorstellen vergelijkbaar en optelbaar zijn.

5. Bewaar gebruikte datasets

Partijen dragen zorg voor het bewaren van hun resultaten, daarvoor gebruikte data en gehanteerde werkwijze conform de daarvoor geldende termijnen. Het Rijk draagt daarbij in elk geval zorg voor de data uit de basisset waar het zelf bronhouder van is. Op deze manier blijft deze informatie de komende jaren bruikbaar voor de totstandkoming van de ruimtelijke arrangementen, de doorwerking in de programma's en (omgevings)visies, de uitvoering en monitoring die daarop volgt.

Handreiking gebiedsgericht werken

Regie en samenhang in ruimtelijke keuzes

november 2022

Inhoudsopgave

1	Inleiding: werken aan ruimtelijke arrangementen voor de toekomst	4
2	Uitgangspunten	5
2.1	Minder bestuurlijke drukte	5
2.2	Richt u op de langere termijn	6
2.3	Werk als één overheid	6
2.4	Werk integraal	8
2.5	Maak keuzes en stuur bij	9
2.6	Zorg voor democratische legitimatie	10
2.7	De praktijk vormt het uitgangspunt	11
	Slotwoord	13
	Bijlage 1 - Handvatten voor een praktische aanpak	14
	Bijlage 2 - Praktische voorbeelden gebiedsgericht werken	20

1 Inleiding: werken aan ruimtelijke arrangementen voor de toekomst

De koepels en het rijk zijn met elkaar in gesprek over de inhoudelijke doelstellingen van de grote transitie in het fysiek domein (klimaat/energie, landelijk gebied/stikstof en wonen/bereikbaarheid), de gezamenlijke realisatie daarvan en de randvoorwaarden daarvoor. Veel (ruimtelijke) ontwikkelingen staan niet op zichzelf, maar zijn veelal in min of meerdere mate met elkaar verbonden en strijden met elkaar om de schaarse ruimte. De kansen voor kwalitatieve en duurzame oplossingen liggen precies ook daar; alleen in samenspraak en afstemming met elkaar kan meerwaarde worden gecreëerd. Dat vraagt om inzet, betrokkenheid, besluitkracht en doorzettingsvermogen, ook in de uitvoering. Niet alleen in verticale organisatiestructuren, maar juist ook in horizontale verbanden.

De koepels VNG, IPO en UvW hebben de handen ineengeslagen om deze handreiking te schrijven voor gebiedsgericht werken. Deze handreiking biedt houvast om keuzes te maken in de wijze van regievoering, het inrichten van processen en het afwegen van belangen. Veel hiervan is al bekend en wordt in de praktijk al toegepast, voor sommigen zijn het ongetwijfeld open deuren. Daarnaast geldt dat de aanbevelingen algemeen zijn en is de werkelijkheid complexer dan mogelijk op papier kan worden weergegeven, ook vanwege het belang van maatwerk. Tegelijk helpt de handreiking bij het creëren van overzicht, juist omdat de werkelijkheid complex is. De handreiking kan daarom ook gezien worden als een document om na te slaan om te reflecteren op reeds voorgenomen processtappen. Het is geen formeel vastgesteld document, maar een handreiking die gebruikt kan worden naargelang behoefte. Daarbij geldt ook dat gebiedsgericht werken veelal een kwestie is van 'leren door te doen', omdat niet alles zich aan de voorkant laat uittekenen.

Deze handreiking is behulpzaam als aanvulling op de informatie uit het startpakket van het rijk rondom de ruimtelijke arrangementen. De provincies zijn door de rijksoverheid gevraagd om maatschappelijke opgaven bij elkaar te brengen en daarbij te kijken naar ruimtelijke inpassing, uitmondend in ruimtelijke arrangementen. Dit gebeurt gebiedsgericht. Het rijk heeft voor deze insteek gekozen vanuit de ervaring dat Omgevingsagenda's een te groot gebied omvatten en de provincies een democratisch gelegitimeerde bevoegdheid hebben.

De processtappen, inhoudelijke afwegingen en doelstellingen voor de ruimtelijke arrangementen worden toegelicht in de stukken van de minister van VRO (het programma NOVEX en het startpakket). Er worden kaders geschetst en spelregels gegeven. Het 'hoe' van het gebiedsgericht met deze ruimtelijke arrangementen aan de slag gaan, verdient een nadere duiding. Met ruimte voor maatwerk door provincies om – in samenspraak met andere partners – het proces naar eigen inzicht in te richten.

In de bijlage staan handvatten voor doorvertaling in de praktijk (bijlage 1) en voorbeelden van werkvormen die bewezen hebben te werken in de recente praktijk (bijlage 2). Het doel is om te schetsen hoe gebiedsgericht gewerkt kan worden, bijvoorbeeld aan ruimtelijke voorstellen. De primaire doelgroep wordt gevormd door procesregisseurs en bestuurders die een rol hebben in het gebiedsgericht werken. De inzichten komen voort uit verschillende communities of practice en gedachtewisselingen tussen bestuurders van gemeenten en provincies.

2 Uitgangspunten

Gebiedsgericht werken is in beginsel maatwerk. Elk gebied heeft zijn eigen identiteit, met eigen sterktes en zwaktes die vragen om een eigen inkleuring. Wel geven we hier een aantal uitgangspunten, mede vanuit de diverse evaluaties¹ die hebben plaatsgevonden van verschillende samenwerkingsvormen in gebieden. Deze uitgangspunten luiden als volgt, en worden in dit hoofdstuk nader toegelicht:

1. Zorg voor **minder bestuurlijke drukte**: er worden zo min mogelijk nieuwe structuren gecreëerd.
2. Richt u op de **lange termijn**: houd ruimte voor leren door te doen.
3. Werk als **één overheid**: voorkom afwentelen op andere gebieden / sectoren.
4. Werk **integraal**: er is in gebieden samenhang tussen sectoraal ingestoken processen en structuren.
5. Maak **keuzes** en **stuur bij**.
6. Zorg voor **democratische legitimatie**.
7. De **praktijk** vormt het uitgangspunt

Daarnaast gelden de drie principes vanuit de NOVI:

voorrang geven aan meervoudig ruimtegebruik (in plaats van enkelvoudig ruimtegebruik);

- ▶ het centraal stellen van gebiedskenmerken (identiteiten);
- ▶ het voorkomen van 'afwenteling' – ofwel het niet meer afschuiven van problemen en lasten op generaties na ons of op andere gebieden.

2.1 Minder bestuurlijke drukte

In regionale samenwerkingsverbanden tussen decentrale overheden is veel huiswerk gedaan als het gaat om het aanpakken van de fysieke opgaven. Zo is in de NOVEX-gebieden die al langer bestaan al veel data verzameld en zijn al diverse afwegingen gemaakt, die mede een rol kunnen spelen in het proces rondom de ruimtelijke arrangementen. Andere voorbeelden zijn de RES'en, regionale omgevingsagenda's en verstedelijkingsstrategieën. De regio's die hier aan werken, zijn geen aparte overheidslaag naast of tussen gemeenten, waterschappen en provincie, maar een regionale samenwerkingsvorm waar alle overheden in deelnemen.

Van belang is voort te bouwen op die bestaande verbanden en afspraken, omdat ze waardevolle kennis en ervaring bieden en leiden tot werkbare perspectieven. Tegelijk leiden al deze samenwerkingsverbanden tot bestuurlijke drukte. Hoe voorkomt u stapeling van beleid en bestuurlijke drukte? Hoe houdt u overzicht? Het advies is om de bestuurlijke drukte in gebieden tenminste niet te vergroten, en bij voorkeur juist bestaande processen zoveel mogelijk met elkaar te integreren.

Uitgangspunten:

- ▶ Kijk als provincie naar bestaande samenwerkingsverbanden, vooral in functioneel samenhangende gebieden en bouw bottom-up een provinciedekkend geheel (NB: er kan sprake zijn van provinciegrensoverstijgende samenwerking, dan is afstemming tussen provincies noodzakelijk). Sluit daar zoveel mogelijk bij aan. Soms kan het nodig zijn om nieuwe (integrale) structuren te creëren. Kijk dan kritisch naar het nut van bestaande (meer sectorale) structuren.
- ▶ Zorg voor één integrale tafel per gebied, waarin (minimaal) de vier overheden (rijk, provincies, gemeenten en waterschappen) elkaar treffen. De bestuurders die hier aan tafel zitten zijn verantwoordelijk voor het bijschakelen van hun collega's indien nodig, opdat coördinatie en afstemming tussen dossiers plaatsvindt.
- ▶ Bespreek daar wat de bijdrage kan zijn aan de landelijke doelstellingen, hoe nationale doelstellingen worden vertaald naar activiteiten en resultaten in het gebied.

¹ [Succesfactoren voor regionale samenwerking in kaart gebracht](#) (VNG, IPO, UvW, 2022)

- ▶ Benut wat er al loopt c.q. bestaat (bijv. in NOVEX-gebieden en vanuit opgestelde omgevingsvisies) en verbindt dat waar mogelijk met elkaar, zodat slim gecombineerd kan worden. Wat dragen lopende trajecten bij aan de landelijke doelstellingen en wat is aanvullend nodig? Kijk daarbij ook welke opgaven buiten de nationale doelstellingen spelen in het gebied die meegenomen kunnen worden.
- ▶ Betrek informele netwerken en partners buiten de vier overheden, zoals bijvoorbeeld een GGD, Omgevingsdienst of Veiligheidsregio. Laat deze partners bijvoorbeeld incidenteel aansluiten bij de integrale tafels, of volledig participeren aan de integrale tafels.
- ▶ Kijk waar kansen liggen voor vernieuwing (waar is een extra impuls of andere aanpak nodig?)
- ▶ Bespreek hoe u het gebiedsgericht werken slim en efficiënt kunt organiseren, bijvoorbeeld door bestaande overlegtafels uit te breiden of koppelingen tussen sectorale overlegtafels te maken.
- ▶ Zorg er als decentrale overheid voor dat u zelf ook inzicht hebt en overzicht houdt. Dat is een kwestie van organiseren.

2.2 Richt u op de langere termijn

Het uitgangspunt is dat de relaties die gebouwd worden, rolafspraken die worden gemaakt en processen die nu ingericht worden, de basis blijven vormen voor samenwerking aan ruimtelijke opgaven. We gaan uit van een langdurig commitment. Ook bij het inrichten van de ruimtelijke arrangementen starten we niet een eenmalige exercitie die daarna af is.

Daarbij geldt dat beleidsbeslissingen die nu worden genomen, de speelruimte van toekomstige generaties voor een zeer lange termijn kunnen bepalen. Een (te) grote focus op de korte termijn zorgt voor onvoldoende stabiliteit en onvoldoende impulsen voor structurele maatregelen op lange termijn.

Beslissingen voor de korte termijn worden dus gemaakt met oog voor de langere termijn. Tegelijkertijd blijft de wereld in beweging en zijn niet alle consequenties vooraf te overzien. Het gaat om het leren om sturing te geven aan transities en omgaan met veranderingen. We zien nu al dat verschillende programma's op enig moment (tussentijdse) evaluaties inbouwen, zodat indien nodig bijsturing kan plaatsvinden op het proces of op de doelstellingen. Wij adviseren iets soortgelijks voor het gebiedsgericht werken. Niet een herhaling van alle processtappen, maar minimaal een periodieke evaluatie en herijking. Gericht op interventie en aanpassingen voor een beperkt onderdeel, zonder het grotere geheel uit het oog te verliezen.

Uitgangspunten:

- ▶ Committeer u voor de langere termijn.
- ▶ Koppel lange termijn doelen aan korte termijn successen ten behoeve van draagvlak en steun.
- ▶ Zorg voor inspiratie en toekomstperspectief, maar maak ook, ook voor nu, weloverwogen keuzes en stel kaders.
- ▶ Houd rekening met consequenties van besluiten op de lange termijn. Voorkom afwenteling op toekomstige generaties.
- ▶ Werk vanuit back-casting. Bepaal de stip op de horizon en werk vanuit daar terug naar concreet te nemen stappen.
- ▶ Betrek trends en (autonome) ontwikkelingen bij te maken keuzes.
- ▶ Sta open voor nieuwe inzichten en pas die in, zodat we de ruimtelijke arrangementen toekomstbestendig houden. Zorg voor een systeem van 'leren door te doen'.

2.3 Werk als één overheid

Bij gebiedsgericht werken is betrokkenheid van alle overheden (en vaak ook maatschappelijke partners) van belang. De manier waarop afstemming tussen gebiedspartners plaatsvindt en de rol die gebiedspartners hebben, staat niet vast en is maatwerk per gebied. Het is daarom van belang om aan de voorkant van een gebiedsproces met elkaar afspraken te maken over de rollen, taken, verantwoordelijkheden en processtappen, ook bij het toewerken naar ruimtelijke voorstellen (en het vervolg op de langere termijn). Dat is ook nodig om te kunnen omgaan met dilemma's die zich zullen voordoen. Goede samenwerking vraagt dat duidelijk is wie wat doet, met welk instrument, wanneer

elkaar hier op aan te spreken en wat te doen in het geval escalatie nodig is, zodat niemand voor verrassingen komt te staan.

Provincies verbinden in dit proces de nationale opgaven uit het startpakket met decentrale opgaven in hun provincie en betrekken daarbij in ieder geval gemeenten en waterschappen en andere belangrijke belanghebbenden. In de spelregels van het Programma NOVEX is opgenomen dat provincies richting gebiedspartners en aan de minister voor VRO formuleren hoe ze deze betrokkenheid concreet vorm willen geven.

Werken als één overheid betekent dat gebiedspartners elkaar leren kennen en met elkaar leren samenwerken. Structuren die dit faciliteren zijn daarbij van belang.

In een aantal **RES regio's** is de afgelopen jaren **een regionaal platform van volksvertegenwoordigers opgericht**. In deze werkgroep zitten afgevaardigden vanuit alle democratische organen van de RES-partners (gemeente, provincie en waterschap), die rechtstreeks adviseren aan de samenwerkende bestuurders m.b.t. inrichting van het besluitvormingsproces, en aan het ambtelijke projectteam m.b.t. informatieverstrekking aan volksvertegenwoordigers en het organiseren van regionale bijeenkomsten voor volksvertegenwoordigers.

Andere voorbeelden zijn het organiseren van **ontwerptafels** bij de start van ruimtelijke verkenningen of het organiseren van **ontwikkelingsdagen** waarop de uitwisseling van informatie en meningen centraal staat en (eventueel) besluiten kunnen worden voorbereid en genomen. (Zie voor nadere toelichting bijlage 1).

Bij het komen tot ruimtelijke arrangementen nemen provincies het initiatief om, met de andere overheden, de nationale doelstellingen te vertalen naar een gebiedsgerichte aanpak. Gemeenten, waterschappen of bestaande samenwerkingsverbanden kunnen ook de handschoen oppakken om bij de provincie aan te geven zelf een gebiedsproces te willen inrichten, op basis van bestaande trajecten. Bij provinciegrensoverstijgende arrangementen spreken betrokken provincies af hoe ze dit coördineren. De verdere rolinvulling van overheden kan per gebied verschillen, waarbij eigen beleidsvrijheid, wettelijke taken en verantwoordelijkheden gerespecteerd worden. Provincies zorgen voor verbindingen, ademen mee, trekken waar nodig en duwen waar mogelijk als regisseur.

Uitgangspunten:

- ▶ Bij voorkeur zijn alle overheden vertegenwoordigd aan de integrale gebiedstafel. Werk daarnaast met een toegewijd interbestuurlijk aanjaag- of programmateam, dat stevig mandaat en vol-doende tijd hiervoor heeft en oog heeft voor draagvlak van alle betrokken partijen. Zorg, waar nodig, voor interdepartementale afstemming.
- ▶ Maak afspraken over de mate van samenwerking (bijv. co-creatie, consultatie). Maak afspraken over in te zetten capaciteit en middelen, houd contact en zorg dat iedere gebiedspartner zijn/haar tijd en middelen effectief kan inzetten. Dit voorkomt weerstand achteraf.
- ▶ Kijk wat u gemeenschappelijk hebt. Het is van belang uw grotere visie voor de toekomst in het oog te houden en niet alleen de doelstellingen. Steek tijd en aandacht in de bewustwording bij lokale partijen dat regionale samenwerking noodzakelijk is.
- ▶ Maak concrete afspraken over rollen, taken en verantwoordelijkheden. Pak gezamenlijk de verantwoordelijkheid. Wees scherp op de rollen en wees altijd helder over wanneer u vanuit welke rol acteert.
- ▶ Wees eerlijk over uw eigen belangen en zorg dat die scherp zijn. Bespreek waar u het wel of niet over eens bent.
- ▶ Investeer in het elkaar leren kennen, onderling vertrouwen en gun elkaar wat. Cultuur en historie kunnen de (wijze van) samenwerking bepalen. Besteed voldoende aandacht aan informele netwerken.
- ▶ Doe het ambtelijk en bestuurlijk samen en blijf dat doen. Blijf met elkaar in gesprek.
- ▶ Een governancestructuur afspreken helpt, maar wees adaptief.
- ▶ Maak afspraken over continuïteit (hoe houdt u elkaar vast, ook over verkiezingen heen).
- ▶ Voorkom afwenteling op andere gebieden / overheidspartners.

In gesprek over escalatie

Niet alles is mogelijk. Op het moment dat keuzes gemaakt moeten worden tussen de opgaven, kan spanning ontstaan. En dan is ingrijpen door de provincie soms nodig. Een stok achter de deur kan zijn: als we er niet samen uitkomen, beslist het rijk voor ons. Denk daarom na over een escalatiemodel voor wanneer het niet loopt tussen gemeenten, waterschappen en provincie.

Keuzes moeten democratisch gemaakt worden, bijvoorbeeld door de Staten een overkoepelende visie te laten vaststellen en de hoofdvragen te laten beantwoorden. Dat kan een visie zijn per gebied, maar met input vanuit het juiste schaalniveau. Horizontaal en verticaal versterken elkaar. Een provinciaal plan is meer dan een optelsom van gebiedsplannen. Soms moet bijvoorbeeld in het ene gebied iets gebeuren om een ander gebied verder te helpen. Wederkerigheid in de samenwerkingen en relaties is van belang. Organiseer daarom ook 'wisselgeld', zodat vervelende keuzes verzacht of gecompenseerd kunnen worden.

2.4 Werk integraal

Decentrale overheden hebben te maken met verschillende beleidsopgaven die neerslaan in de fysieke leefomgeving. Afstemming tussen de uiteenlopende programma's vindt, met name op rijksniveau, tot op heden nauwelijks plaats. In gebieden moeten de programma's met elkaar in verband worden gebracht. De ruimtelijke arrangementen die worden opgesteld, omvatten idealiter dan ook alle relevante ruimtelijke aspecten zodat die integraal kunnen worden afgewogen.

Om sectorale opgaven aan elkaar te verbinden, is het van belang dat bestaande processen en structuren (zoals NP RES, BOL, MIRT, verstedelijkingsstrategieën, de gebiedsplannen voor stikstof, etc.) aansluiten bij nieuwe afspraken, zoals de ruimtelijke arrangementen. Daar ligt dus uitdrukkelijk een koppeling tussen (nationale) programma's en dit proces. Beiden lopen samen op, maar wel afgestemd op elkaar. De ruimtelijke arrangementen kunnen daarmee mede gezien worden als een resultaat van verschillende (samenwerkings)processen, waarbij een confrontatie heeft plaatsgevonden tussen meerdere opgaven die ruimtelijke claims vergen. In deze afwegingen en hun (kwalitatieve) afwegingen kunnen visuele verbeeldingen (als uitvloeisel van nationaal programma Mooi Nederland) een belangrijke rol spelen. De ruimtelijke voorstellen maken uiteindelijk duidelijk of alle opgaven ruimtelijk inpasbaar zijn, of dat aanvullende keuzes noodzakelijk zijn, bijvoorbeeld een uitruil tussen provincies.

Uitgangspunten:

- ▶ Bepaal met de gebiedspartners welke opgaven in het gebied aandacht vragen en prioriteer daarbij. Denk ook aan opgaven buiten de drie grote transitie, zoals cultuur en erfgoed. Wees duidelijk en eerlijk over wat wel en niet kan. Maak concrete afspraken over de aan te pakken opgaven en fasering in tijd.
- ▶ Zorg dat gebiedsgerichte samenwerking voortkomt uit gedeelde opgaven en kwaliteiten.
- ▶ Houd rekening met en doe recht aan de verwevenheid van opgaven tussen stad en landelijk gebied.
- ▶ Voorkom afwenteling op andere sectoren. Maak de gevolgen van de ene opgave voor andere opgaven inzichtelijk.
- ▶ Ontwerpateliers (een gestructureerd proces waarbij verschillende rondes van co-creatie worden doorlopen door ontwerpers, experts en gebiedspartners) kunnen een goede methode zijn om integraliteit concreet te maken.
- ▶ De transitie van ruimtelijke ordening is, om draagvlak te verwerven, gebaat bij verhalen die stimuleren en enthousiasmeren. Verhalen over goede voorbeelden, over 'wat wel kan' en waar mogelijkheden liggen. Verhalen waardoor gebiedspartners onderdeel van de oplossingen willen zijn en willen meedoen.
- ▶ Bouw voort op de afwegingsprincipes en voorkeursvolgorden uit de NOVI, ten aanzien van het integreren/op elkaar afstemmen van verschillende sectorale aspecten.

In de regio Hart van Brabant wordt de **Regionale Omgevingsagenda (ROA)** gekoppeld aan een **Regionale Investeringsagenda (RIA)**. De ROA geeft de gebiedspartners (gemeenten, waterschappen en provincie) houvast voor gerichte samenwerking en aanpak van de opgaven. Dit door het gezamenlijk lange termijn toekomstperspectief, de benoemde hoofdopgaven en een set van afspraken over inhoud, aanpak en samenwerking. De RIA is een regionale uitvoeringstrategie met versnellingsacties en een kwaliteitsverbetering door het benutten van meekoppelkansen vertrekkend vanuit de opgaven in het fysieke domein en de NOVI. De basis bestaat uit een investeringsperspectief waarbij de opgaven in samenhang financieel worden geprogrammeerd. Verder is voor deze regio met het Rijk een Regio Deal gesloten. Dit om de continuïteit van een regionale aanpak te borgen en zo de kracht van de regio te versterken. Economische, ecologische en sociale groei worden gecombineerd.

2.5 Maak keuzes en stuur bij

Er is speelruimte in het detailniveau van de op te leveren uitkomst per provincie. Dit kan ook verschillen per opgave. Het is voor de ruimtelijke arrangementen zoeken naar wat qua scherpste (in het richting geven) mogelijk is, gegeven de korte tijd die er is om tot die ruimtelijke arrangementen te komen. Het gaat om het zoeken naar een werkbare combinatie van keuzes maken aan de voorkant, en adaptief bijsturen onderweg. Het is van belang om vooraf tenminste zorgvuldige keuzes te maken op hoofdlijnen, met inachtneming van de samenhang en lange termijn consequenties, en met betrokkenheid van de gebiedspartners. Maak inzichtelijk wat wel en niet is meegewogen, wat nog verdere uitwerking behoeft en op basis waarvan. Met de immer voortgaande (ruimtelijke) ontwikkelingen en inzichten in de loop van de tijd kan bijsturing of nadere uitwerking op onderdelen nodig zijn. Dat betekent dat dit proces in feite geen eenmalig proces zal zijn. Immers ontwikkelingen gaan verder en op elkaar afgestemde keuzes blijven noodzakelijk. Ook (of juist) in de toekomst. Mede dit gegeven vraagt om een duidelijke omschrijving van de doelstellingen, processen (incl. participatie), motivering van afwegingen en keuzes, planning en uitvoering (incl. uitwerkingen), en de rol van de participatie hierbij, en dit vast te leggen in het zogenaamde ruimtelijke arrangement dat wordt overeengekomen.

Uitgangspunten:

- ▶ Zorg dat het uiteindelijke detailniveau past bij wat nodig is voor uitvoering in de praktijk.
- ▶ Stem het detailniveau van afzonderlijke opgaven goed op elkaar af.
- ▶ Maak in de uiteindelijke ruimtelijke arrangementen inzichtelijk welke nationale opgaven wel een plek kunnen krijgen, waarvoor iets extra nodig is en welke opgaven binnen de eigen provincie niet realistisch lijken.

Voorbeeld afwegingsaspect detailniveau

Typerend voor de planMERen (Milieu Effect Rapportages) voor Omgevingsvisies is de worsteling ten aanzien van het benodigde en gevraagde detailniveau. Omgevingsvisies omvatten veelal beleid op hoofdlijnen en beleid wordt veelal pas in uitvoeringprogramma's in meer detail en thematisch uitgewerkt. Hetzelfde geldt voor de doelen die gesteld worden. De (beoordelings)commissie MER (c-m.e.r.) stuurt nadrukkelijk op het nu al concreter uitwerken van beleidsuitspraken, doelen, de referentiesituatie (foto van de leefomgeving) en mitigerende maatregelen, met name om de samenhang in het beleid te waarborgen en de haalbaarheid van de ambities en de effecten daarvan te kunnen bepalen. Het voorspellen van effecten van abstract beleid vergt de nodige ervaring en inlevingsvermogen. Het in meer detail uitwerken vraagt van zowel de beleidsmakers als MER-makers het voorgenomen beleid echt te doorleven. Daarnaast is het wenselijk dat beleidsmakers zich bewust worden van het feit dat het uitstellen van een beleidskeuze op zichzelf ook een keuze is die (milieu)gevolgen kan hebben (denk aan energietransitie en klimaatadaptatie). Wat opvalt is dat enkele provincies [...] een Omgevingsvisie maken die relatief beleidsarm is. De visie richt zich hoofdzakelijk op het integreren van verschillende beleidsvisies en plannen. Mochten er al nieuwe beleidsopgaven worden benoemd, zijn deze nog dusdanig abstract dat de effecten in de praktijk moeilijk te bepalen zijn. Het is de ervaring dat in provinciale Omgevingsvisies weinig tot geen gebieden worden aangewezen voor bepaalde ontwikkelingen. Daardoor rijst de vraag of het

niet passender is om gekoppeld aan een Omgevingsvisie van dergelijke aard geen planMER uit te voeren maar een toets die zich richt op het in beeld brengen van de mogelijke leefomgevingseffecten die ontstaan bij het integreren van het beleid. Waar doen zich mogelijk wrijfpunten voor bij het integreren van verschillende sectorale plannen? Sluiten de ambities op het gebied van klimaatbestendigheid bijvoorbeeld aan bij de uitbereidingsplannen voor woningbouw? Ook wordt dan in beeld gebracht welke uitvoeringsprogramma's m.e.r.-plichtig zijn. Gekoppeld aan een dergelijk programma kan dan voor sectoraal beleid op een hoger detailniveau een planMER worden opgesteld. Op deze wijze worden ook de onderzoekslasten beperkt. Een andere mogelijkheid is om het planMER meer in te zetten als verkenninginstrument voor het bereiken van doelen en voor het bepalen van de knip waar een omgevingsprogramma dit van de visie overneemt en doelen verder uitwerkt of invult.²

2.6 Zorg voor democratische legitimatie

De provincies formuleren richting gebiedspartners en de minister van VRO hoe ze de betrokkenheid van gebiedspartners concreet vorm willen geven. Participatie en co-creatie zijn essentieel om belangen, meningen en creativiteit boven tafel te krijgen, draagvlak te genereren en transparant te werken. Dit vraagt expliciet aandacht in het procesontwerp, bijvoorbeeld door het opstellen van een participatieplan samen met de gebiedspartners, en gebiedspartners buiten de overheid incidenteel te laten aansluiten of volledig onderdeel te laten zijn van de integrale gebiedstafel. Meer over de methoden in de onderstaande kaders.

Denkwijzer

Bij het opstellen van participatiebeleid kan de Denkwijze(r) voor goede participatie helpen. Hierin staan succesfactoren en randvoorwaarden voor goede participatie. Ook bevat de Denkwijzer inspirerende voorbeelden.³

Stuurwiel volksvertegenwoordigers

Ook het 'Stuurwiel volksvertegenwoordigers: handvatten over hun rol bij participatie' kan helpen bij het opstellen van participatiebeleid. Het stuurwiel helpt met handvatten en wil aanzetten tot nadenken en gesprekken. Zo komt u erachter hoe uw collega- volksvertegenwoordigers denken over inhoud, proces en houding of gedrag als de Omgevingswet in werking is getreden. Het stuurwiel wordt in 8 processen weergegeven.⁴

Voorbeeld Verordening participatie en uitdaagrecht en handreiking 'aan de slag met participatie'

De VNG heeft een voorbeeld participatieverordening opgesteld. Hiermee beoogt de VNG om gemeenten te inspireren tot andere participatiemogelijkheden dan inspraak en deze participatie van een wettelijke basis te voorzien.

Ter inspiratie is een handreiking gemaakt met een routekaart en veel concrete gemeentelijke praktijkvoorbeelden die tot de verbeelding spreken.⁵

Uitgangspunten:

- ▶ Tenminste de medeoverheden moeten zich kunnen vinden in (de uitkomsten van) de ruimtelijke arrangementen, en de uiteindelijke gebiedsplannen die gepresenteerd worden. Doe het proces daarom ambtelijk en bestuurlijk, van start tot resultaat, echt samen en blijf dat doen.
- ▶ Zorg voor democratische legitimiteit via de bestaande overheidslagen. Beschouw het proces als stap naar democratie. Overweeg of afspraken met besturen volstaan of dat ook betrokkenheid van volksvertegenwoordigers gewenst is. Dat kan het geval zijn wanneer een keuze botst met een gemeentelijke omgevingsvisie.

2 Bron: [Omgevingsvisie en planMER](#), (Mark Groen, Véronique Maronier, 23 oktober 2018)

3 Bron: <https://www.omgevingsweb.nl/publicaties/denkwijzer-voor-goede-participatie/>

4 Bron: <https://iplo.nl/participatieomgevingswet/hulpmiddelen/stuurwiel-volksvertegenwoordigers/>

5 Bron: <https://vng.nl/nieuws/voorbeeld-verordening-participatie-en-handreiking-verschenen>

- ▶ Organiseer een proces om echte betrokkenheid te realiseren en zorg ervoor dat mensen invloed kunnen uitoefenen. Geef vooraf duidelijk de mate van invloed aan. En wees u ervan bewust dat een proces een product zonder einddatum is.
- ▶ Ga tijdig het gesprek aan met inwoners. Maak eventueel gebruik van een brede welvaartsmonitor, om de integrale dialoog (leefbaarheid) in het gebied (met de inwoners) te voeden (feedback-mechanisme).
- ▶ Zorg daarnaast voor een systeem van leren door te doen. Dat gaat verder dan het monitoren van vooraf afgesproken resultaten.
- ▶ Houd rekening met ruimtelijke en culturele verschillen. Luister naar elkaar en leer van elkaar. Verschillende geluiden verrijken.
- ▶ Werk grensoverstijgend en kijk over lokale belangen heen naar het gezamenlijke doel. Probeer dat gezamenlijke doel steeds voor ogen te houden.
- ▶ Wees transparant, leg uit en werk aan acceptatie. Maak afspraken over communicatie en over wat te doen als participatie niet goed gaat en weerstand ontstaat.
- ▶ Er kan niet altijd volledig draagvlak gehaald worden, wel zoveel mogelijk acceptatie. Het gaat hier ook om het identificeren en onderkennen van transitiepijn en daar op een goede manier mee omgaan.

In de besluitvormingsfasen van de **RES 1.0** ontstond politieke en maatschappelijke onrust. Bij verschillende gemeenten gaven raadsleden aan 'zich niet te herkennen in het aanbod dat er namens de regio wordt gedaan'. Ook was er zorg bij gemeenteraadsleden over de reactie van inwoners op aangewezen zoekgebieden. Op verschillende plekken ontstond georganiseerde weerstand, vooral tegen windmolens. Deze politieke en maatschappelijke onrust leidde bij een enkele regio zelfs tot het verlagen van de totale opgave voor duurzame energie, en er ontstond een scheve verhouding tussen plannen voor zonne- en windprojecten op land. Inwoners lijken door de landelijke én decentrale overheden onvoldoende meegenomen in de nut en noodzaak van het halen van de klimaatdoelen en begrijpen onvoldoende waarom energie-opwek in hun eigen regio ook nodig is. Veel inwoners waren niet bekend met de RES en wisten niet wat de opgaves voor duurzame energie in de regio inhouden. Een leermoment.

2.7 De praktijk vormt het uitgangspunt

In het kader van de te maken keuzes is het van belang mee te wegen of plannen/keuzes uitvoerbaar zijn, zowel financieel, maar ook wat betreft de (positieve en negatieve) effecten die de ontwikkelingen kunnen hebben op mens en (leef)milieu. Van belang is te bezien of projecten gefaciliteerd kunnen worden als het gaat om de inzet van mensen en middelen. Veel uitvoeringsaspecten die voortvloeien uit de keuzes van de ruimtelijke arrangementen zullen – zo is de verwachting – worden vertaald in (uitvoerings)programma's. Er zijn er nu al veel programma's, terwijl er reeds indicaties zijn dat niet alle overheden voldoende capaciteit hebben om de huidige programma's te managen. Het is zaak dat de wijze van uitvoering aandacht krijgt in het zogenaamde 'ruimtelijke arrangement'. Het inzetten van een uitvoerbaarheidstoets (UDO) kan dan behulpzaam zijn. Naast mensen en (financiële) middelen gaat het dan ook zeker om de juridische doorwerking; hoe en wanneer worden de wettelijke trajecten van de Omgevingswet doorlopen bijvoorbeeld.

Uitgangspunten:

- ▶ Werk met een (regionale) investeringsagenda (meerjarige strategische programmering).
- ▶ Maak gebruik van een uitvoerbaarheidstoets (UDO) vooraf.
- ▶ Zorg voor een permanente lerende evaluatie, als basisvoertuig voor leren door te doen, en goede verbinding met de kennisinfrastructuur.
- ▶ Een gezamenlijke feitenbasis en regionale kaartbeelden kunnen helpen, investeer daarom in kennis als instrument. Investeer in standaardisering en beschikbaarstelling van de benodigde data voor alle overheden, en het beschikbaar krijgen van instrumentarium waarmee beleidskeuzes en -scenario's van verschillende opgaven in onderlinge samenhang kunnen worden gemoeddeeld.

- ▶ Werk gestructureerd, met duidelijke processtappen, duidelijkheid over rollen en verantwoordelijkheden, doelen, planning, communicatie etc., maar met een open houding voor tijdens de rit veranderende omstandigheden of perspectieven.
- ▶ Het is zaak vooraf spelregels op te stellen over wanneer, op welke wijze en onder welke voorwaarden wijzigingen tijdens het proces (de stappen) wel of niet tot de mogelijkheden kunnen behoren.
- ▶ Maak duidelijk wat de doorwerking is van keuzes die beleidsmatig gemaakt worden. Zullen deze een vertaling krijgen in bijv. de provinciale verordening? Is er aanpassing van landelijke wet- en of regelgeving nodig? Is er een inpassingsplan of coördinatieregeling nodig?

Slotwoord

Wij zijn decennia lang gewend om te denken in win-win-benaderingen en het polderen op uiteenlopende belangen. De onderliggende gedachte is dat alles gecombineerd kan worden, dan wel dat elk project tot uitvoering kan worden gebracht als er 'voor iedereen iets in het vat zit'. Met deze aanpak is niks mis. De aanpak heeft veel goeds gebracht en in voorkomende gevallen is deze nog steeds bruikbaar. Sowieso verdient de basishouding om alle belangen vanaf het begin serieus mee te nemen alle steun.

Echter, de keerzijde van dat polderen is dat concessies moeten worden gedaan en dat het resultaat daarmee soms kan leiden tot compromissen waarvan, vanuit oogpunt van ruimtelijke kwaliteit bezien, de optelsom der delen uiteindelijk nauwelijks een voldoende halen. En ook dat prominente keuzes die we echt een keer moeten maken worden vooruitgeschoven of zelfs niet in beeld gebracht. De omgeving is complexer dan ooit, richting ontbreekt vaak (nog), en op project- of planniveau loopt men tegen de grenzen aan van wat er al polderend nog kan worden opgelost. Hoe gaat u daar dan mee om?

De meer positieve uitweg lijkt om binnen de bestaande ruimte meer kwaliteit te realiseren. Dat vraagt om meer combinerend vermogen bij alle partijen. Dat vraagt om het doorhakken van knopen. Om bestuurders die op zoek gaan naar gecombineerde vraagstellingen en de tijd nemen om deze te voorzien van gecombineerde ruimtelijke invullingen. Maar het gaat om meer dan ruimtelijke ordening: hoe zorgt u dat winst en verlies bij alle transities eerlijk verdeeld worden? Niet alles kan overal. In de huidige context is lenigheid van geest en verbindend vermogen cruciaal. Met draagvlak een rijke toekomst schetsen voor een gebied, dat is de koers voor de toekomst.⁶

⁶ Geïnspireerd op een essay van Co Verdaas in 'RES & Gebiedsontwikkeling', en het artikel Samenbrengen en Verbinden, uit dezelfde publicatie (SKG/TU, 2022)

Bijlage 1 - Handvatten voor een praktische aanpak

In de praktijk is gebleken dat regie/sturing in projecten belangrijk is om resultaten te halen. Zeker in een project met vele spelers en vele belangen. Het is daarom aan te bevelen dat er duidelijkheid is over het geheel van doelen, afspraken, rollen, verantwoordelijkheden, werkwijzen, procedures en hulpmiddelen voordat er in de praktijk aan de slag wordt gegaan. Daarom wordt hieronder stil gestaan bij:

- ▶ Methoden van project-/procesmanagement (onderdeel 1).
- ▶ De stappen die hierbij kunnen horen ten behoeve van een gestructureerd en succesvol verloop (onderdeel 2).
- ▶ De zachte waarden daarbij (werkelijke verbinding van mens tot mens, elkaar (wederkerig) horen, en elkaar iets gunnen (onderdeel 3).
- ▶ Wat te doen als er desondanks een onoverbrugbaar geschil zou ontstaan (onderdeel 4).

Onderdeel 1. Methoden van project-/procesmanagement

Het gebruik van een projectmanagementmethode kan de kans op projectsucces vergroten en veel voorkomende faalfactoren voorkomen, zoals:

- ▶ Onduidelijkheid over de opdrachtgever.
- ▶ Geen (goed) projectplan wat betreft opzet en inhoud.
- ▶ Geen goede definiëring van het doel en het beoogde projectresultaat.
- ▶ Slechte en (veel) te optimistische planning van resources, activiteiten en middelen.
- ▶ Oorspronkelijke uitgangspunten en eisen die (voortdurend) tijdens het project veranderen.
- ▶ Gebrek aan controle over voortgang (in tijd, geld en resultaat) waardoor tijdige bijsturing niet lukt.
- ▶ Onvoldoende meet- en beslispunten waardoor het overzicht ontbreekt.

Er zijn in feite slechts enkele hoofdrichtingen wat betreft methoden van projectmanagement. De traditionele projectmanagement methoden hanteren als voornaamste kenmerk de standaard fasering. Ieder project heeft een initiatiefase, definitiefase, ontwerpfasen, (werk)voorbereidingsfase, realisatiefase en beheer- of nazorgfase. Fase na fase wordt doorlopen waarbij de output van de ene fase de input vormde voor de andere fase. Door de strakke fasering zijn er ook duidelijke meet- en beslispunten aan de hand van de zogenaamde GOKIT factoren (ook wel GOTIK of TGKIO). Deze letters staan voor: Tijd, Geld, Kwaliteit, Informatie en Organisatie. Vaak wordt hier ook nog de letter "R" voor Risico's aan toegevoegd. Deze projectmanagementmethode is een goede, maar tegelijkertijd een formele, wat statische methode. Tegen de tijd dat de benodigde processtappen (fases) zijn doorlopen zijn gebruikerswensen soms alweer veranderd en voldoet het product in voorbereiding al niet (meer) aan de verwachtingen.

In reactie op de beperkingen van de traditionele projectmanagementmethode, werd de incrementele methode populair. Behalve Agile en scrum zijn namen bijvoorbeeld RAD (Rapid Application Development) of EVO (Evolutionaire systeemontwikkeling), een 'Dynamic System Development Methodology', DSDM dus. Het gaat hier om een cyclisch proces met incrementele (stapsgewijze) oplevering, een klein projectteam met ontwikkelaars, sterke betrokkenheid van nauw samenwerkende gebruikers bij het ontwerp (via bijvoorbeeld prototyping), flexibiliteit in projectuitvoering en volgorde van op te leveren processtappen (increments) en projectbeheersing via "time-boxing" (hierbij staat de doorlooptijd vast en bepaalt dat, mede met het beschikbare budget, de maximaal te realiseren functies). Binnen een increment wordt op kleinere schaal wel weer de stan-

daardfasering uit de traditionele projectmanagementmethode gebruikt.

Een nieuwe methode die de afgelopen jaren ontwikkeld werd (projectmatig creëren), legt vooral de nadruk op het managen van chaos, energie, creativiteit en het scheppend vermogen van het projectteam ("als je het wilt, dan lukt het ook"). Dit vanuit de filosofie dat een eenzijdige focus op "harde" projectmanagementaspecten ook geen garantie is voor succes. Vanuit deze visie passen de mensen zich niet aan een bestaande projectstructuur aan, maar creëren de betrokkenen voor zichzelf – als een soort zelfsturend team – een maatwerk projectstructuur. Projectmedewerkers worden daarbij volledig op hun creativiteit en commitment aangesproken waardoor de projectverantwoordelijkheid maximaal gedelegeerd kan worden. Deze methode is vooral een aanvulling op bestaande methodieken, die zich veelal meer concentreren op de harde aspecten van projectmanagement.

In het algemeen is de veel toegepaste traditionele projectmanagementmethode een beproefd concept om een project met succes tot een resultaat te brengen. Echter, binnen deze methode is er – zoals hiervoor aangegeven – geen mogelijkheid om tussentijds doelen of een programma van eisen bij te stellen. In het project van de ruimtelijke arrangementen is op voorhand echter niet uit te sluiten dat tussentijds bijvoorbeeld enkele nieuwe afwegingscriteria of normeringen wenselijk worden geacht vanwege de onzekerheid en snelheid van bepaalde ontwikkelingen en inzichten. Het kan wenselijk zijn dit toch 'mee te nemen', maar zonder dat dit grote implicaties heeft op het reeds ingezette proces, juist om te voorkomen dat reeds afgesloten procesfasen weer opnieuw moet worden opgestart/herhaald. In feite wordt gevraagd in het procesmodel wat ruimte te houden/maken voor iteratieve en creatieve/innovatieve aspecten. Het is dus zaak vooraf spelegels op te stellen over wanneer, op welke wijze en onder welke voorwaarden tussentijdse wijzigingen wel of niet tot de mogelijkheden kunnen behoren.

Onderdeel 2. Stappen (fasen) in een project/proces

Hieronder een voorbeeld zoals 'integraal programmeren' het reeds lopende project rondom de energietransitie opdeelt in stappen (fasen). Het is één van de mogelijkheden.

Stap 0. Opstart.

Het doel van stap 0 is overeenstemming bereiken over de scope en het doel van het integraal gebiedsproces, en over het te doorlopen proces. En daarnaast om de samenwerking in gang te zetten, en het (beginnen te) spreken van dezelfde taal. Dit wordt verwoord in een startnotitie.

Lessen uit de pilots over stap 0:

- ▶ Opstarten kost écht tijd. Investeren in het goed betrekken van partijen en de juiste afspraken maken betaalt zich later terug.
- ▶ Richt direct de bestuurlijke besluitvorming in (wie besluit en waarover?).
- ▶ Aandacht voor goede betrokkenheid van waterschappen en gemeenten is cruciaal.
- ▶ Zorg voor brede bestuurlijke verankering (energie, landschap, water, bodem, wonen, industrie, mobiliteit, etc.)
- ▶ Organiseer het gebiedsproces (langere termijn) los van korte termijn activiteiten anders overschaduwde de korte termijn altijd de lange termijn.
- ▶ Kies een andere naam voor de startnotitie als dat passender is, bijvoorbeeld Plan van Aanpak.

Stap 1. Inzicht verkrijgen

Het gaat in stap 1 om het krijgen van inzicht over alle (de ontwikkelingen rondom) aspecten die van invloed kunnen zijn op de fysieke ontwikkelingen binnen de regio. Het doel van deze stap is het beschikbaar en bruikbaar maken van alle benodigde data, en het scheppen van overzicht (en overeenstemming) over de beleidsuitgangspunten en ontwikkelingen die worden meegenomen in de integrale gebiedsafweging.

Lessen uit de pilots over stap 1:

- ▶ Maak zo veel mogelijk gebruik van data die er al is.
- ▶ Gebruik zo mogelijk bestaande basisdatasets.
- ▶ Maak direct afspraken over eigenaarschap van data, bewerking van kaartmateriaal, openbaarheid, etc..
- ▶ Richt een digitale samenwerkingsomgeving in om data, kaarten, ontwikkelingen te delen.
- ▶ Organiseer een werksessie wanneer er geen eenduidig beeld is van ontwikkelingen beschikbaar is op provinciale schaal - Blijf niet te lang hangen in deze stap: het beeld is nooit 100% compleet. Start met de data die er is, en ga op basis hiervan in gesprek.

Met de NOVI Monitor wordt continu de vinger aan de pols gehouden van beleid. De monitor van de NOVI is een tweejaarlijkse effectmonitor door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) van ontwikkelingen in de leefomgeving. De uitkomsten kunnen voor de regiovoerders input vormen voor ruimtelijke voorstellen, dan wel voor de eventuele aanpassingen/actualisering later in het traject. Door het PBL is een zogeheten Planmonitor NOVI uitgewerkt die op basis van modelberekeningen vooruitblik op ontwikkelingen. In de jaarlijkse planmonitor (te verwachten medio 2023) brengt het PBL in verschillende scenario's mogelijke ruimtelijke ontwikkelingen in beeld, waarbij een relatie wordt gelegd met kwetsbare gebieden met een Rijksbelang.

Met de Balans voor de Leefomgeving (te verwachten najaar 2022) schetst het PBL iedere twee jaar een meer evaluatief en thematisch beeld van de stand van zaken van de Leefomgeving en het leefomgevingsbeleid.

Tenslotte wordt door het PBL periodiek (gemiddeld eens in de drie jaar) de toekomst van de leefomgeving verkend in de Ruimtelijke Verkenningen..

Stap 2. Opstellen visie en afwegingskader

Het doel van deze stap is overeenstemming bereiken over de ontwikkelingen die worden meegenomen in het integraal gebiedsgericht toewerken naar ruimtelijke arrangementen, overeenstemming bereiken over de randvoorwaarden, en een afwegingskader ontwikkelen met criteria waarop de ontwikkelvarianten in stap 4 worden beoordeeld.

Stap 3. Ontwerpen ontwikkelvarianten

Het doel van stap 3 is het ontwikkelen van een aantal logische en maakbare varianten voor de ontwikkeling van de fysieke ruimte in samenhang met de gewenste ruimtelijke en sectorale ontwikkelingen in de provincie.

Stap 4. Afwegen en keuze variant

Stap 4 is het afwegen van de verschillende varianten aan de hand van het afwegingskader uit stap 2 en het kiezen van één ontwikkelvariant door bestuurders. Het doel van deze stap is het maken van een bestuurlijke keuze over een samenhangend 'pakket' aan toekomstig ruimtelijke ontwikkelingen inclusief een indicatie van de daarmee samenhangende concrete projecten alsmede de daarmee samenhangende impact voor (andere) sectorale en ruimtelijke plannen.

Stap 5. Borgen en uitvoeren

Het vaststellen dat deze keuzes in beleidsprogramma's en investeringsplannen/- beslissingen worden vastgelegd.

Kwaliteit van projectresultaten

Het is van belang om tussentijds de kwaliteit van de projectresultaten te evalueren. U kunt dit doen door vooraf de kwaliteitscriteria vast te leggen. Op deze manier kunt u makkelijk de resultaten evalueren en overzien of er aan de juiste kwaliteit wordt voldaan. Zo kunt u bij een tussentijdse evaluatie makkelijk bijsturen.

Maak betrokkenen partijen bewust van de taken en verantwoordelijkheden die zij hebben om aan het uiteindelijke resultaat te voldoen. U kunt tussentijdse kwaliteitscriteria concreter maken aan de hand van het SMART-model (Specifiek, Meetbaar, Acceptabel, Realistisch en Tijdsgebonden), dit maakt ze eenvoudig meetbaar.

Wat is het resultaat?

Het resultaat is een gedeeld toekomstbeeld van de toekomstige ontwikkeling van de ruimte in Nederland in samenhang. Dit beeld wordt opgebouwd in verschillende stappen en er worden ook bestuurlijke keuzes over gemaakt.

- ▶ Een visie over de ontwikkeling van de ruimte.
- ▶ Een afwegingskader om verschillende ontwikkelingen te wegen,
- ▶ Een programmering van projecten
- ▶ Afspraken over realisatie en versnelling van projecten.

Relevant daarbij is dat we niet bij nul beginnen. We bouwen bij voort op bestaande producten en samenwerkingen.

De vorenstaande stappen staan niet op zichzelf. Ze kennen een sterke wisselwerking met beleid en plannen: omgevingsbeleid en programmaplannen dienen als input voor de afwegingen. Daarnaast vindt er ook tussentijdse uitwisseling plaats met de sectoren. Er is ook een sterke wisselwerking met investeringen en uitvoering: monitoring van de uitvoering is belangrijke input voor de programmering, en de uitkomsten van de programmering dienen als basis voor de investeringen en de uitvoering.

Het is zaak om in dit proces goed in de gaten te houden vanaf welk moment daadwerkelijk financiële verplichtingen worden aangegaan. Dat hangt af van de exacte verwoording van de afspraken en het detailniveau van de (uitwerking) van het betreffende projectonderdeel.

Onderdeel 3. Cultuur/wijze van werken

Voorgaande onderdelen helpen bij het bieden van structuur en voortgang. Maar de uitkomst is vooral uiteindelijk het werk van mensen. Het zijn de mensen die met elkaar spreken om belangen, belemmeringen en oplossingsrichtingen af te tasten. Dat is uiteindelijk bepalend voor de kwaliteit van de ruimtelijke arrangementen.

“De uniekheid van de mens zit hem niet in zijn/haar kracht, snelheid of intelligentie. Dat zijn allemaal zaken die machines ook en beter kunnen. De uniekheid van de mens zit in zijn/haar mogelijkheid om creativiteit aan te wenden en daarmee innovatief gebaande en ongebaande paden te verkennen.”⁷

Juist aan het kunnen omdenken en creatief werken is behoefte in dit proces. En het besef dat compromissen nodig zijn maar tegelijk nagaan of deze kunnen leiden tot (toegevoegde) over-all kwaliteit (dus per saldo netto winst).

Hieronder enkele voorbeelden die dit illustreren. De zachte waarden komen ook terug in een aantal uitgangspunten elders in dit document, meestal als onderdeel van uitgangspunten naar aanleiding van procesevaluaties.

7 De Nieuwe Aanpak BV, 2002

Ervaringen van een gemeentebestuurder

De procesaanpak ademt de dialogische ingenieursmentaliteit die inherent is aan Nederland Polderland. Het idee is dat als we maar goed genoeg plannen, lang genoeg praten, overleggen en afstemmen er uiteindelijk een resultaat kan worden gerealiseerd dat naadloos aansluit op de behoefte en kan rekenen op groot draagvlak.

Maar wat niet of nauwelijks (of zeer impliciet) aan de orde komt, is dat de praktijk altijd meer 'muddy' is, dat er (politiek-maatschappelijke) fricties zullen zijn die door deze aanpak nooit helemaal getackeld kunnen worden. Dat er tussen de idealen inherente spanning zit (bv tussen 'werken als 1 overheid' en 'democratische legitimatie/draagvlak') Dit vergt aanvullende gedragscompetenties en tactieken.

Voorbeeld: onlangs mocht ik aanschuiven in een gebied waar een behoorlijke politieke frictie (en vervolgens ook persoonlijke irritatie (wantrouwen?) was ontstaan tussen verschillende overheden/ regio (bestuurders). In het mooie en openhartige, gesprek dat we samen voerden, werd nog eens duidelijk hoe kwetsbaar dit soort processen zijn; hoe snel onbegrip, miscommunicatie kan leiden tot onderling wantrouwen. We spraken over de (menselijke) behoefte om op bestuurlijk niveau met kernspelers af en toe bij elkaar aan te schuiven met een goed glas wijn in een vertrouwde setting.... Klinkt niet echt als iets voor een handreiking of iets wat te plannen valt, maar wel als een elementaire voorwaarde.

Mijn punt is dat gebiedsgerichte aanpak niet alleen iets is wat je 'als een ingenieur' kunt organiseren maar dat dit ook bijzondere competenties vraagt van betrokken bestuurders en ambtenaren. Er moet wederzijds begrip en vertrouwen zijn op een dieper niveau dan je technisch kunt plannen.⁸

Geen bokswedstrijd maar dans; best practices

Drie deskundigen op het gebied van 'onderhandelen' komen tot de volgende 'best practices'⁹ als het gaat om de zachte waarden.

1. Bepaal en onthoud uw eigen waarde (waar sta ik voor) maar ook de waarden van andere spelers in de ruimtelijke arrangementen (waar staan zij voor). Bereidt u op basis van die beide perspectieven voor op de mogelijkheden in het gesprek. Wat kán er allemaal, op dit speelveld? Denk buiten de kaders, wees creatief.
2. Neem de tijd voor informele praatjes, voordat u tot de kern komt. Het bouwt vertrouwen en geeft u informatie, wat u later in de onderhandeling nodig kunt hebben. Is er geen vertrouwen, dan kunt u het vergeten. In een Stanford studie werd aangetoond dat studenten die een onderhandeling openden met een praatje significant vaker tot een overeenkomst kwamen dan zij die dat niet deden.
3. Succesvolle deelnemers stellen vragen om te ontdekken wat de wensen en beweegredenen van de andere partij zijn. Denk dus niet alleen vanuit jezelf, maar ook vanuit de ander. Ontdek wat hij wil én waarom hij dat wil, om zo te kunnen denken vanuit het hele speelveld, om vervolgens te zien waar kansen voor succes liggen. Door te vragen, en dóórvragen. Bestudeer motivaties, obstakels en doelen. Met dat materiaal kunt u vervolgens elkaar uitnodigen tot een verdere brainstorm richting een creatieve oplossing. Zo werkt u door tot u bent waar u wilt zijn, en waar de andere partij ook tevreden is. Win-win.

Onderdeel 4. Omgaan met verschillen van inzicht / Beslechten van geschillen

Ook in een goede samenwerking kan het proces tussentijds vastlopen of hebben partijen behoefte om een knoop door te hakken. Het kan zijn dat er spanningen bestaan tussen gebiedspartners, ondanks de intentie van gelijkwaardig samenwerken vanuit de eigen verantwoordelijkheid.

Er zijn in ieder geval twee opties denkbaar.

⁸ Bron: gemeentebestuurder, 8 september 2022, in reactie op concept handreiking.

⁹ [Onderhandelen is geen wedstrijd, het is een dans](#) (gesprekstechnieken.com, 2020)

1. Agendering van deze knelpunten kan op het eerstvolgende ijkmoment, met inachtneming van de spelregels uit het programmaplan NOVEX.
2. Als de partijen er onderling niet uitkomen, kan ondersteuning van een onafhankelijke procesbegeleider of regievoerder helpen om het proces vlot te trekken.

Het is van belang om ervan bewust te zijn dat er verschillen in de stijl van bemiddeling kunnen zijn. Grofweg gaat het om de volgende stijlen:

- ▶ Evaluerende bemiddeling: de bemiddelaar houdt zich actief met de inhoud van het geschil bezig en evalueert ook de gevonden uitkomsten. Hij/zij neemt regie op inhoud en proces.
- ▶ Faciliterende bemiddeling: de bemiddelaar houdt afstand van de inhoud en stuurt wel nadrukkelijk in het proces. Hij/zij neemt geen inhoudelijke regie en wel procesregie. Door die sturing heeft de bemiddelaar wel een zekere invloed op de uitkomst van de bemiddeling.
- ▶ Transformatieve bemiddeling: de bemiddelaar neemt geen inhoudelijke regie en geen procesregie. Het conflict wordt benaderd als een 'crisis in de communicatie'. Doel van deze mediation is een negatieve en destructieve interactie te transformeren tot een positieve en opbouwende interactie. Vanuit deze getransformeerde interactie komt een uitkomst die volledig door betrokkenen zelf wordt gedragen.

Het kan vruchtbaar zijn om door middel van bemiddeling nieuwe invalshoeken voor het geschil te vinden. Er kunnen bijvoorbeeld toezeggingen worden voorgesteld op punten die de andere partij niet geëist had, om op andere terreinen toezeggingen terug te krijgen. De "houdbaarheid" van de oplossing is dan groot omdat partijen alleen instemmen met de oplossing die hen allemaal voordeel biedt.

Volgens de Mediatorsfederatie Nederland (MfN) is circa 25% van de bemiddelingen binnen vijf uur gesprekstijd afgerond, en circa 35% tussen de vijf en tien uur. Bemiddeling leidt echter niet altijd tot een oplossing die voor alle partijen aanvaardbaar is. De partijen moeten erop kunnen vertrouwen dat de bemiddelaar niet de ene of de andere partij voortrekt. Neutraliteit betekent niet altijd dat de bemiddelaar volledig neutraal moet zijn. Uitgangspunt is dat de bemiddelaar over een geheel traject door alle partijen als onpartijdig en objectief wordt waargenomen.

Bijlage 2 - Praktische voorbeelden gebiedsgericht werken

Hieronder zijn een aantal voorbeelden verzameld over de toepassing van de handvatten of de wijze van gebiedsgericht werken in de praktijk. Elementen van de voorbeelden kunnen wellicht ter inspiratie dienen. Zoals eerder aangegeven, is elk gebied anders en is gebiedsgericht werken maatwerk.

Voorbeelden gebiedsgericht werken in de praktijk

1 Oprichten samenwerkingsstructuur tbv Gebiedsvisie¹⁰

De doelstelling van de Regionale Ontwerptafel Rivierenland (ROR) is verankerd in een Bestuursovereenkomst (artikel 12):

- ▶ De ROR moet vorm en inhoud geven aan de in de regio naar voren gebrachte behoefte om tot een gebiedsvisie te komen mede ten behoeve van een integrale afweging van de ruimtelijke ontwikkelingen in de regio waaronder de verbreding van de A2.
- ▶ De ROR moet zorgdragen voor het opstellen en laten vaststellen van een integrale gebiedsvisie en integraal afwegingkader over ruimtelijke ontwikkelingen voor de aan de A2 gelegen gemeenten in Rivierenland (West Betuwe, Zaltbommel, Maasdriel). De provincie Gelderland ondersteunt in het kader van het programma A2 (planuitwerking 'MIRT A2 Deil-Vught' en uitwerking BMP) het functioneren van de ROR. Indien aan de orde worden andere stakeholders (overige gemeenten, RWS, Rijk, NS, ProRail, etc.) bij de ROR betrokken. De Provincie neemt zowel ambtelijk als bestuurlijk deel aan de ROR. Dit betreft ook de uitwerking van diverse onderwerpen op het vlak van de diverse in de gebiedsvisie te betrekken thema's. De Regio Rivierenland is verantwoordelijk voor het inrichten van de ROR en is verantwoordelijk voor functioneren, resultaat en financiering ervan (regisseur):
- ▶ De ROR bestaat uit, vormt één geheel met de drie gemeentelijke tafels, de gezamenlijke regionale ontwerpgroep en het bestuurlijk afstemmingsoverleg
- ▶ De ROR is verantwoordelijk voor het opstellen van de gebiedsvisie en stemt af met de drie gemeenten. De ROR richt zich op het regionale proces, regie, integratie, afstemming, tactiek, voorbereiding onderhandeling planstudie. Het voorzitterschap is in handen van de Regio Rivierenland. De Gebiedsvisie moet [...] initiatieven ontlokken, samenwerkingen smeden en uit te werken oplossingen in beeld brengen (ten behoeve van een uitwerkingsagenda), zonder dat u alle deuren sluit voor nieuwe ontwikkelingen. Oftewel: de Gebiedsvisie moet een wenkend toekomstperspectief hebben. Dat vergt een gedegen werkwijze. Tegelijkertijd is een Gebiedsvisie ook geen blauwdruk, maar ondersteunt het in het maken van scherpe keuzes te maken op basis van de wensen van alle spelers en de maatschappelijke doelen (zoals leefbaarheid). Een voorzet voor de Gebiedsvisie: Stap 1: Inventariseren. Stap 2: Ambities formuleren. Stap 3: Visie formuleren. Stap 4: Uitvoeringsagenda.

2 Integrale gebiedsgerichte aanpak in Noordwest Overijssel¹¹

Het is een zoeken naar hoe u met een integrale aanpak ook draagvlak, concreet & uitvoerbaar perspectief én snelheid genereert in een gebied. Dat kan, mits provincie, gemeenten en andere gebiedspartners genoeg (beleids)ruimte en bestuurlijk lef hebben. De aanpak in Noordwest Overijssel was

¹⁰ Bron: [Oordeelsvormende vergadering\(en\) 18 januari 2022 20:00:00, Gemeente West Betuwe](#)

¹¹ Bron: procesregisseur Integrale gebiedsgerichte aanpak Noordwest Overijssel

om een gebiedsperspectief te schetsen, letterlijk verbeeld via mindmapping/schetsen: hoe wilt u dat 2040 eruit ziet?

Met alle gebiedspartners is per thema of sector beschreven wat het gebiedsperspectief is en betekent in dit gebied en wat opgaven zijn (verplicht en gewenst). Er is gaandeweg een samenhang ontwikkeld tussen alle thema's: welke kansen bieden de thema's? Wat zijn de slimme combinaties? Welke knelpunten ontstaan er (dilemma's)? Per thema is dit verder uitgediept – afhankelijk hoe concreet u wilt worden in een gebiedsgerichte aanpak.

Voor de dilemma's zijn politiek-bestuurlijke ruimtelijke keuzes nodig voor de (middel)lange termijn, die minder pijnlijk kunnen zijn als u eerst concreet handelingsperspectief (via projecten) hebt ontwikkeld. Hierbij gaat het ook om prioritering en op basis waarvan u dat doet (parameters). Continue check is: dragen de te maken keuzes bij aan het toekomstperspectief? Het toekomstperspectief is het aantrekkelijke verhaal waarin iedereen zich herkent. Het is geladen met 'waarden': daarin zit de energie en verbinding tussen mensen. Het perspectief bevat ook waar u trots op bent, wat u wilt koesteren en wat u samen wilt loslaten (mag veranderd worden). Dit perspectief is altijd leidend. Opgaven moeten leiden tot een toekomstbestendige leefomgeving voor mensen, bedrijven, natuur en landschap, en waarin deze robuust en in samenhang functioneren. Het is als het ware een robuust economisch, sociaal en ecologisch (eco)systeem.

De processtappen zien er in als volgt uit:

1. Evaluatie van de huidige situatie: stel het gemeenschappelijke DNA (waarden) vast: wie zijn we? Wat verbindt ons? Denk aan: een gemeenschappelijke historie of gemeenschappelijk gebiedsverhaal, trots op landschap (bijv. via een landschapsbiografie) of kenmerken of een gemeenschappelijk verdienmodel (bijv. gebiedscoöperatie). Denk ook aan de toekomstige situatie: wat komt op ons gebied af?
2. Stel de thema's (taartpunten) in het model vast: welke opgave is leidend voor de opdrachtgever? Dat is de katalysator voor andere opgaven, heeft financieel, beleidsmatig en/of maatschappelijk het meeste potentie op korte termijn. Welke andere opgaven en thema's vragen daar aandacht? In welk (deel)gebied kunnen we het beste starten?
3. Stel per thema met gebiedspartner inhoudelijk vast: wat is het gewenste perspectief over 10 jaar? Wat zijn de kansen en knelpunten daarbij? Waar zetten we op in om ons toekomstbeeld zo veel mogelijk te realiseren?
4. Ontdek samen de verbanden tussen de thema's: waar kunt u slimme combinaties maken? Wie staat daarvoor aan de lat? Waar zien we dilemma's en zijn pijnlijke keuzes nodig? Doe dit zo mogelijk al vanuit een gebiedsperspectief.
5. Werk de taart uit in twee sporen:
 - a. Korte termijn: vanuit slimme combinaties eerste projectpilots starten met gebiedspartners. Begin met quickwins en hoge urgentie. Gebiedspartners kunnen van start, samen experimenteren. Dit levert lessen op voor het tweede spoor.
 - b. Lange termijn: perspectief en programma ontwikkelen, het complete resultaat. Gedragen samenhang tussen de opgaven: welke keuzes gaan we maken om de ambities te realiseren? En daarbij ook politieke / minder populaire keuzes maken waar opgaven niet te verenigen zijn.

3 Pilot De Peel: datagedreven aanpak¹²

Doel is faciliteren van NOVEX-gebieden met datasets en kennisproducten (gebaseerd op data-analyse). Om de mogelijkheden in beeld te krijgen, is begonnen met De Peel als pilot. Er is een eerste overzicht gemaakt van de ingezette kennisproducten in De Peel. Daarbij is expliciet gemaakt wat de bijdrage is/zou kunnen zijn aan het proces van evaluatie, onderzoek, afweging en monitoring op basis van een datagedreven aanpak. Dit vormt de opmaat voor het gesprek met de andere NOVEX-gebieden.

¹² Bron: NOVEX, 2022

4 Werkvorm: kanalisering discussie en meningsvorming

Om de stap van proces naar inhoud te maken, organiseerde West-Overijssel [...] een bijeenkomst met alle RES-portefeuillehouders in de regio. Daar kregen zij dilemma's voorgelegd over de invulling van de regionale energiestrategie. De dilemma's waren geformuleerd in uitersten: moeten we clusteren of juist spreiden? Licht de regio bij de overheid of in de samenleving? Door een plek te kiezen langs een streep tape op de grond, konden deelnemers hun keuzes beargumenteerd zichtbaar maken. Dat was enorm verrijkend. Door de uitersten zo in beeld te brengen, discussieert u op het scherp van de snede. Verrassend was dat deelnemers op basis van dezelfde argumenten soms op een heel andere plek gingen staan. De uitkomsten en dilemma's zijn uitgewerkt in scenario's.

5 Woonbeleid in Zuid-Holland

Het woonbeleid in de provincie Zuid-Holland is een voorbeeld van hoe de rolverdeling tussen provincie en regio's eruit kan zien. In Zuid-Holland zijn er acht woonregio's: regionale samenwerkingsverbanden op het gebied van wonen. Elke woonregio stelt een regionale woonvisie op. Wanneer in de regio geen overeenstemming over de woonvisie wordt bereikt, stelt de provincie een woonvisie voor de regio op. In de praktijk zet dit flinke druk op de ketel. Een eenmaal opgestelde regionale woonvisie moet door de provincie worden goedgekeurd. De provincie kijkt bij haar beoordeling of de regionale visie recht doet aan het bovenregionale belang. Is dit onvoldoende het geval, dan keurt de provincie de visie af. De consequentie daarvan is dat de provincie zich voortaan actief bemoeit met elk gemeentelijk bestemmingsplan dat binnen de woonregio wordt vastgesteld. Komt er wél provinciale goedkeuring van een regionale woonvisie, dan krijgen de gemeenten binnen de regio alle ruimte om met bestemmingsplannen gewenste ontwikkelingen in gang te zetten. Maar ook dan houdt de provincie een vinger aan de pols: als een gemeente zich in de uitvoering niet aan de regionale visie houdt, grijpt de provincie in.

6 Ontwikkeldagen Noord-Brabant

In vier Brabantse regio's worden afspraken gemaakt over woningbouw, kantoren, detailhandel, bedrijventerreinen, landschap en mobiliteit. En daarnaast ook over de energietransitie en klimaatadaptatie. Dat gebeurt in de vier Brabantse regio's (West-, Midden-, Noordoost- en Zuidoost-Brabant) tijdens de regionale ontwikkeldagen, die twee keer per jaar plaatsvinden. Vaak gelden deze afspraken per regio voor een langere periode. In een aantal gevallen worden de afspraken elk jaar – waar nodig – geactualiseerd. De regionale ontwikkeldagen mobiliteit en ruimte zijn op initiatief van de provincie in 2017 gestart als experiment om samen te werken aan de beleidsthema's mobiliteit en ruimte. De provincie en gemeenten draaien proef met de nieuwe manier van regionaal samenwerken met het oog op de naderende Brabantse omgevingsvisie en Omgevingswet. De bedoeling van de ontwikkeldagen is om meer omgevingsgericht samen te werken en als één overheid de grote, maatschappelijke opgaven waarvoor we staan op te pakken.

Aanbevelingen van een evaluatie uit 2019 van deze dagen zijn onder andere:

- ▶ Zorg voor een sterkere inbedding van de regionale ontwikkeldagen in de regionale samenwerking.
- ▶ Ga werken vanuit een gezamenlijke samenwerkingsagenda en uitvoeringsprogramma.
- ▶ Maak opgaven concreet en zorg voor een heldere prioritering.
- ▶ Gebruik de regionale ontwikkeldagen als tussentijdse kristallisatiepunten in de aanpak van opgaven.
- ▶ Borg in de regionale ontwikkeldagen de verbinding met opgaven die spelen op verschillende schaalniveaus.
- ▶ Verbreed de scope van de regionale ontwikkeldagen op een incrementele manier.

7 Atelier Omgevingsvisie Fryslân

Het atelier omgevingsvisie Fryslân had als doel mogelijkheden aan te reiken voor het formuleren van ambities voor de toekomst. Hierbij werkte het Atelier volgens de DOCA-methode (Data, Opportunities, Challenges en Anecdotes), waardoor het werk inhoudelijk gestructureerd kon verlopen: feiten (Data) en meningen (Anecdotes) werden van elkaar gescheiden, evenals reacties die betrekking hadden op uitdagingen (Challenges) en kansen (Opportunities). Jonge architecten, landschapsarchitecten, stedenbouwkundigen en een illustrator brachten alle ideeën samen in beelden,

begeleid door twee senior ontwerpers. [...]Zo konden gemeenschappelijke en tegengestelde belangen naast elkaar worden gelegd en werd het verhaal op een andere manier verteld. Een illustrator vatte de gespreksdagen telkens samen in een grote tekening die de essentie op een voor iedereen toegankelijke manier in beeld bracht met als doel mogelijkheden aan te reiken voor het formuleren van ambities voor de toekomst. Die ambities moeten de basis worden waarop de provincie haar omgevingsvisie kan bouwen.

8 'Visuele praatmiddelen' in Overijssel

Visuele middelen helpen. Hier werd voorjaar 2022 mee geëxperimenteerd in de provincie Overijssel, aan de hand van een set kaarten waarop data over de regio visueel zijn weergegeven. Bij die kaarten is het de bedoeling dat mensen zelf verhalen gaan vertellen over wat zij belangrijk vinden. De kaarten dienen dus als 'praatkaarten' en niet als plankkaarten. Er werden vrijwel lege kaarten van de provincie Overijssel neergelegd. Vervolgens tien transparante kaarten die elk een bepaald aspect belichten dat te maken heeft met energie. Mensen konden de kaarten over elkaar heen leggen al naar gelang de invalshoek, of de achterliggende waarde – zoals natuur of leefbaarheid – die zij zelf belangrijk vinden. Niet iedereen leest gemakkelijk kaarten. Daarom wordt ook geëxperimenteerd met plaatjes. Denk hierbij aan cartoons of een soort strip. Het basisidee daarbij is dat mensen zelf kiezen welke aspecten ze belangrijk vinden en tegen elkaar willen afwegen en dat mensen worden geactiveerd om een standpunt in te nemen bij het maken van afwegingen rondom verschillende dilemma's. De kaarten zijn een neutrale derde gesprekspartner aan tafel. Over complexe dilemma's is het niet zo gemakkelijk om rechtstreeks met elkaar van gedachten te wisselen, maar met de kaarten als hulpmiddel lukt dat wel goed. Het gesprek wordt dan rijker en dieper. Een dilemma of gevoelig punt wordt [met kaarten] dan wat neutraler. Het gaat ook niet direct om het vinden van consensus, maar om uit te vinden wat er achter de standpunten ligt en waar de weerstand zit. Kunst is dit soort open gesprekken zo vroeg mogelijk in planprocessen te voeren.

TER BESLUITVORMING

Nota actief openbaar
Ja

Onze referentie
2022-0000643963

Datum
24 november 2022

Opgesteld door

Samengewerkt met

Bijlage(n)
9

Aan
Van

Minister voor VRO
Directie Ruimte en Leefomgeving

nota

Verzending Provinciaal Startpakket fysieke leefomgeving

Aanleiding

Bijgevoegd treft u de tekenstukken aan van het Provinciaal Startpakket fysieke leefomgeving ter versturing aan de twaalf provincies, aan de Tweede Kamer en afschriften aan de Eerste Kamer, het IPO, de VNG en de UvW. De Ministerraad is akkoord gegaan met versturen van de Kamerbrief en het Provinciaal Startpakket.

Geadviseerd besluit

- Instemmen met het versturen van het Provinciaal Startpakket met bijlages aan de twaalf provincies, met afschriften aan het IPO, VNG en UvW.
- Instemmen met het toesturen van de Tweede Kamerbrief met als bijlage het startpakket en zijn bijlages én afschrift aan de Eerste Kamer. Mede namens alle bewindspersonen in het fysieke domein.

Kern

In het Provinciaal Startpakket zijn de grote nationale ruimtelijke opgaven uit de verschillende nationale programma's samengebracht die in de Ruimtelijke Ordeningsbrief zijn benoemd. Met het toesturen van dit pakket begint de ruimtelijke vertaling van de nationale opgaven. Met de startpakketten markeren we een nieuwe manier van werken in de ruimtelijke ordening. Daarbij zetten we met de andere overheden gezamenlijk stappen richting de ruimtelijke vertaling en samenhang van de verschillende nationale opgaven in de fysieke leefomgeving.

Toelichting

Op 29 november is het Provinciaal Startpakket in de RFL goedgekeurd. Naar aanleiding van de bespreking is op verzoek van VWS nog een kleine tekstwijziging in de beschrijving van de programma's doorgevoerd. In de RFL is eveneens gesproken over het verschuiven van de deadline voor de provincies. Dit heeft u in de *Bestuurlijke Adviescommissie - Ruimtelijke Ontwikkeling, Water en Wonen* (BAC ROWW) van het IPO op 6 december met de provincies besproken en toegezegd. Mede gelet op de verkiezingen die volgend jaar in de provincies plaatsvinden is daarom uitstel gegeven. Afsproken is dat er uiterlijk in oktober 2023 een ruimtelijk voorstel ligt en dat uiterlijk eind 2023 gezamenlijk een ruimtelijk arrangement wordt afgesloten. Deze planning houdt rekening met het zomerreces en biedt meer ruimte t.a.v. de provinciale verkiezingen. De ruimtelijke arrangementen zijn bestuurlijk van aard, maar zullen uiteindelijk wel degelijk uitmonden en doorwerken in aangescherpte NOVI, POVI's en GOVI's.

In het Provinciaal Startpakket zijn de meest recente Kamerstukken t.a.v. de fysieke leefomgeving meegenomen. Het gaat dan om:

- het Nationaal Programma Landelijk Gebied; Toekomst Landbouw; en de Water en Bodem sturend brief die op 25 november naar de Kamer zijn verstuurd.
- De strategische vastgoedagenda van defensie die op 2 december is verstuurd.
- Als ook de Kamerbrief over kernenergie die op 9 december aan de Kamer wordt gestuurd.

Onze referentie
2022-0000643963

Datum
24 november 2022

Informatie die niet openbaar gemaakt kan worden

In de openbaar gemaakte versie van deze nota en de bijgevoegde bijlagen zijn alle persoonsgegevens van ambtenaren geanonimiseerd. Dit geldt in het bijzonder voor bijlage 3 behorende bij het Provinciaal Startpakket. De namen zijn geanonimiseerd in de stukken die naar de Kamer gaan, maar niet in de stukken die naar de provincies gaan. Dit omdat het doel juist is dat men elkaar weet te vinden.

Bijlagen tekenversie Tweede Kamer

Volgnr.	Naam	Informatie
1	Eerste Kamerbrief afschrift provinciaal startpakketten fysieke leefomgeving	
2	Tweede Kamerbrief provinciaal startpakketten fysieke leefomgeving	
3	Provinciaal startpakketten fysieke leefomgeving	
4	Bijlage 1 - Beschrijving nationale programma's	
5	Bijlage 2 - Planning nationale programma's	
6	Bijlage 3 - Beschrijving van de opgaven in NOVEX-gebieden	
7	Bijlage 4 - Aandachtspunten per provincie	
8	Bijlage 5 - Basisset ruimtelijke data	
9	Handreiking Gebiedsgericht Werken – regie en samenhang (VNG, IPO en UvW)	

Bijlagen tekenversie Tweede Kamer

Volgnr.	Naam	Informatie
1	IPO afschrift provinciaal startpakketten fysieke leefomgeving	
2	VNG afschrift provinciaal startpakket fysieke leefomgeving	
3	UvW afschrift provinciaal startpakket fysieke leefomgeving	

4	Provinciale startpakketten fysieke leefomgeving	
5	Bijlage 1 - Beschrijving nationale programma's	
6	Bijlage 2 - Planning nationale programma's	
7	Bijlage 3 - Beschrijving van de opgaven in NOVEX-gebieden	
8	Bijlage 4 - Aandachtspunten per provincie	
9	Bijlage 5 - Basisset ruimtelijke data	
10	Handreiking Gebiedsgericht Werken – regie en samenhang (VNG, IPO en UvW)	

Onze referentie
2022-0000643963

Datum
24 november 2022

TER ONDERTEKENING

Nota actief openbaar
Nee

Onze referentie
2022-0000674722

Datum
3 november 2022

Opgesteld door

[Redacted signature]

Samengewerkt met

Bijlage(n)
0

Aan
Van

Minister voor VRO
Directie Ruimtelijke Ordening

nota

Aanbieding provinciaal startpakket aan CFL

Aanleiding

Het provinciale startpakket is gereed om aan de CFL aan te bieden.

Geadviseerd besluit

U wordt gevraagd in te stemmen met het toesturen van de volgende stukken naar de CFL:

- Aanbiedingsformulier CFL;
- Conceptbrief Startpakket en bijlagen;

Kern

- Er zijn interdepartementaal geen grote inhoudelijke struikelblokken meer in het provinciale startpakket nadat de laatste punten zijn vlot getrokken in interdepartementale werksessies.
- Alleen Perspectief 1 (landbouw en natuur) is n.a.v. de nog te versturen Kamerbrieven *Water en Bodem sturend*; *Nationaal Programma Landelijk Gebied*; en *Toekomst Landbouw* heel erg in ontwikkeling. Deze drie beleidsbrieven worden vastgesteld in de Ministerraad van 11 november en verstuurd aan de Kamer(s). Pas daarna kan perspectief 1 worden afgemaakt. Dit doen we onder andere in een interdepartementale schrijfsessie op 14 november zodat er geen licht zit tussen de verschillende brieven. Dit benadrukken we ook in het aanbiedingsformulier aan de CFL.
- Een conceptversie van het startpakket is gedeeld met de provincies, zonder Water en Bodem sturend en Perspectief 1. Ze waren positief over het pakket. Het belangrijkste punt vanuit IPO en VNG is dat de vraagstelling wel stelliger mocht. Die stelligheid wordt zal nav NPLG, landbouw en WBS nog volgen.
- Na verzending aan de CFL zullen nog feitelijke kaarten worden toegevoegd per perspectief die de opgaven duiden. Deze zijn nog niet gereed.

Toelichting

De planning voor het vervolg:

- Aan Rijkszijde:
 - Interdepartementale schrijfsessie op 14 november voor Perspectief 1.
 - CFL 15 november - aanleveren stukken: 7 november
 - BWO-fysieke leefomgeving 15 of 17 november - aanleveren stukken:
 - RFL 29 november - aanleveren stukken: 22 november
 - MR 2 december
- Interbestuurlijk:
 - Overleg met directeurs van provincies en vertegenwoordiging VNG en UvW: 18 november

- Extra BAC ROWW (verantwoordelijk gedeputeerden) 22 november

Informatie die niet openbaar gemaakt kan worden

nvt

Onze referentie

2022-0000674722

Datum

3 november 2022

Aan
Van

Minister voor VRO
Directie Ruimtelijke Ordening

nota

Aanbieding provinciale startpakket aan RFL d.d. 29
november 2022

TER ONDERTEKENING

Nota actief openbaar
Nee

Onze referentie
2022-0000674723

Datum
14 november 2022

Opgesteld door

Samengewerkt met

Bijlage(n)
9

Aanleiding

Bijgevoegd treft u de stukken aan inzake het Provinciale Startpakket Fysieke Leefomgeving ter aanbieding aan de RFL van 29 november 2022.

Geadviseerd besluit

U wordt gevraagd in te stemmen met het toesturen van provinciale startpakket en bijlage aan de RFL, door ondertekening van het aanbiedingsformulier RFL:

- Aanbiedingsformulier RFL;
- (concept)Kamerbrief;
- (concept)brief Provinciale Startpakket Fysieke Leefomgeving en de bijbehorende bijlagen.

Kern

In deze nieuwe versies van de (concept)Kamerbrief en de (concept)brief Provinciale Startpakket Fysieke Leefomgeving zijn uw opmerkingen verwerkt. Evenals de (CFL) opmerkingen van de andere departementen. Alleen in 'Perspectief 1 Landbouw en Natuur' van het startpakket vindt nog een laatste uittrilling plaats in afstemming met IenW en LNV.

Het (enige grotere) interdepartementale zorgpunt in de CFL was of de provincies het komend jaar voldoende tijd krijgen om tot een ruimtelijke voorstel te komen. In het BWO Fysieke Leefomgeving van 17 november is daarom overeengekomen om de deadline van het voorstel met een kwartaal naar achteren te schuiven. Dit zal onderdeel van het gesprek zijn met de provincies op het Extra BAC ROWW van 6 december 2022. Dit moet na besluit daartoe nog verwerkt worden in de stukken, voordat deze uitgaan.

Ook alle reacties van de provincies en koepels zijn in de nieuwe versies verwerkt. Het enige wat nog de zeef blijft liggen is zoals gezegd hun zorg over voldoende tijd voor hun puzzelproces en of het Rijk en alle provincies hetzelfde eindbeeld voor ogen hebben. Ook dit zal onderdeel zijn van het gesprek in het BOL-beraad van 30 november en de Extra BAC ROWW van 6 december.

Toelichting

In (de Kamerbrief bij) het provinciale startpakket wordt 1 motie afgedaan. In reactie op de motie Van Esch (PvdD – Kamerstuk vergaderjaar 2022–2023, 29 383, nr. 369) waarin de regering wordt verzocht om de aanbevelingen van de commissie-Bekedam en van het RIVM als kaders mee te geven in de startpakketten aan de provincies, worden de provincies gevraagd om bij de

uitwerking van het startpakket rekening te houden met zoönosen. Hiermee is de motie afgedaan.

Onze referentie
2022-0000674723

Planning vervolg

Aan Rijkszijde:

- RFL - 29 november
- MR - 9 december 2022

Datum
14 november 2022

Interbestuurlijk:

- BOL-beraad (Directeuren RB en RO met directeuren provincies)– 30 november 2022
- Extra BAC ROWW (u met verantwoordelijk gedeputeerden) - 6 december 2022

Informatie die niet openbaar gemaakt kan worden

In de openbaar gemaakte versie van deze nota en de bijgevoegde bijlagen zijn alle persoonsgegevens van ambtenaren geanonimiseerd. Dit geldt in het bijzonder voor bijlage 3 behorende bij de brief provinciale startpakketten. De namen worden geanonimiseerd in de stukken die naar de Kamer gaan, maar niet in de stukken die naar de provincies gaan. Dit omdat het doel juist is dat men elkaar weet te vinden.

Bijlagen

Volgnr.	Naam	Informatie
1	Aanbiedingsformulier RFL d.d. 29 november 2022	
2	Kamerbrief inzake provinciale startpakketten	
3	Brief provincies inzake provinciale startpakketten fysieke leefomgeving	
4	Bijlage 1 - Beschrijving nationale programma's	
5	Bijlage 2 - Planning nationale programma's	
6	Bijlage 3 - Beschrijving NOVEX-gebieden	
7	Bijlage 4 - Aandachtspunten per provincie	
8	Bijlage 5 - Basisset ruimtelijke data	
9	Handreiking gebiedsgericht werken - VNG, IPO en UvW	

TER BESLUITVORMING

Nota actief openbaar
Nee

Onze referentie
2022-0000674724

Datum
30 november 2022

Opgesteld door
[redacted] en
[redacted]
[redacted]

Samengewerkt met
[redacted]

Bijlage(n)
0

Aan
Van

Minister voor VRO
Directie Ruimte en Leefomgeving

nota

Verzending Provinciaal startpakket fysieke leefomgeving
aan MR

Aanleiding

Bijgevoegd treft u de stukken aan inzake het Provinciale Startpakket Fysieke Leefomgeving ter aanbieding aan de MR van 9 december 2022.

Het startpakket wordt opnieuw aan u aangeboden omdat het pakket 1,5 week na behandeling in de RFL wordt aangeboden aan de MR (i.p.v. de vrijdag na behandeling in RFL zoals gangbaar). Hier zijn een twee redenen voor. Ten eerste omdat u hiermee ruimte krijgt om de RFL versie van de brief met provincies te bespreken. Ten tweede omdat hierdoor de relevante Kamerbrieven die aan de Kamer verzonden zijn nog meegenomen kunnen worden in het startpakket.

Geadviseerd besluit

U wordt gevraagd door ondertekening van het aanbiedingsformulier MR in te stemmen met het toesturen van provinciale startpakket en bijlage aan de MR:

- Aanbiedingsformulier MR;
- (concept) Kamerbrief afschrift EK;
- (concept) Kamerbrief TK;
- (concept) Brief Provinciale Startpakket Fysieke Leefomgeving en de bijbehorende bijlagen.

Kern

Op 29 november is het provinciaal startpakket in de RFL goedgekeurd. Naar aanleiding van de bespreking is op verzoek van VWS nog een tekstwijziging in de beschrijving van de programma's doorgevoerd. Daarnaast is het schuiven van de planning van het ruimtelijk voorstel naar Q3 besproken. Dit bespreekt u in het BAC ROWW van 6 december met de provincies en zal daarna in de definitieve stukken worden aangepast.

In de RFL is kort besproken of een planMER nodig is op de ruimtelijke arrangementen. Dit is niet het geval zolang de bestuurlijke afspraken niet kaderstellend zijn. In de uitwerking van de afspraken kan wel een planMER nodig zijn. Dit leidt niet tot aanpassingen in de brief. Wel schrijven we dit ambtelijk met IenW uit, zodat we duidelijkheid hebben met het oog op eventuele toekomstige discussies.

Toelichting

In deze MR-versie zijn ook de meest recente Kamerstukken meegenomen. Het gaat dan om het Nationaal programma landelijk gebied en de Water en Bodem sturend brief die op 25 november naar de Kamer zijn verstuurd. De strategische vastgoedagenda van defensie en de Kamerbrief over kernenergie die op 2 december met de Kamer zijn gedeeld zijn ook verwerkt in de startpakketten. Hetzelfde geldt ook voor hoofdlijnennotitie PEH die op 20 december in de MR ligt.

Onze referentie

2022-0000674724

Datum

30 november 2022

Politieke context

Het startpakket bestaat uit een brief en bijlagen aan de gedeputeerde staten. Met een Kamerbrief informeert u de Tweede Kamer over het startpakket en welke rol deze speelt in het ruimtelijke beleid. De Eerste Kamer ontvangt een afschrift.

Informatie die niet openbaar gemaakt kan worden

-

Bijlagen

Volgnr.	Naam	Informatie
1	Aanbiedingsformulier RFL d.d. 29 november 2022	
2	Eerste Kamerbrief afschrift startpakketten	
3	Tweede Kamerbrief inzake provinciale startpakketten	
4	Brief provincies inzake provinciale startpakketten fysieke leefomgeving	
5	Bijlage 1 - Beschrijving nationale programma's	
6	Bijlage 2 - Planning nationale programma's	
7	Bijlage 3 - Beschrijving NOVEX-gebieden	
8	Bijlage 4 - Aandachtspunten per provincie	
9	Bijlage 5 - Basisset ruimtelijke data	
10	Handreiking gebiedsgericht werken - VNG, IPO en UvW	